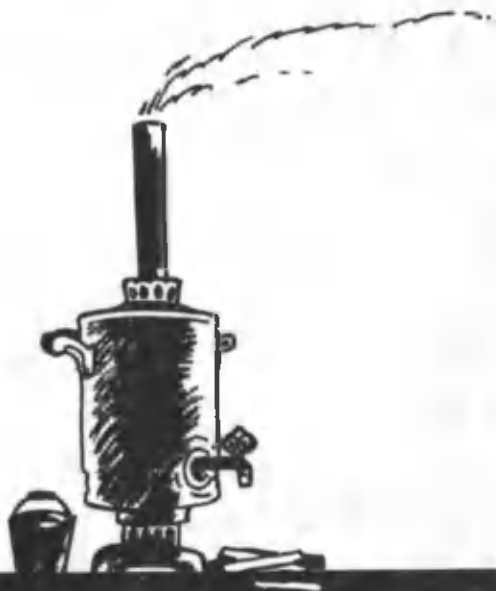

G'AFUR G'ULOM

SHUM BOLA

QISSA

**"SHARQ" NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT — 2004**

84(59)6-44

2004 5106	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston M.
--------------	--

W 30540
281

G'99

G'ulom, G'afur.

Shum bola: Qissa. — T.: «Sharq», 2004. — 160 b.

O'z2

I bo'lim

Rastalar obod. Qaymoq bozorining burilishida, mahkamaning boshida Ilhom samovarchining kattakon choyxonasi bo'lib, unda grammofon chalindi. Turli-tuman plastinkalar orqali To'ychi hofiz, Hamroqul qori, Hoji Abdulaziz va Farg'ona yallachi xotinlari ketma-ket maqomlar, yallalar, ashulalar aytadi. Choyxonada joy yetishmaydi. Uzun rasta, juhud rasta, attorlik va boshqa rastalarning boyvachchalari savdodan bo'sh vaqtlarida bu choyxonaga yig'ilib mehmonxonalardek o'rtada katta barkashlardan qand-qurs, pista-bodom, murabbonisholda, obinon, shirmoy nonlar bilan shamaloq bezatilgan dasturxon atrofida chaqchaqlashib o'tirishadi. Ba'zi boyvachchalarning dasturxonida qorniga qaldirg'och surati solingan, ustiga poxoldan to'r to'qilgan konyaklar ham ko'rinar edi.

Bu choyxonaga bozor-o'charga sang'ib tushib qolgan dehqon kambag'al kosib, qozoq, qirg'iz va boshqa oddiy fuqaro kirolmas edi.

Samovarchi Asra kal degan xipchadan kelgan qotma, epchil yigit edi. Ustida oldi ochiq yaktak, oyog'ida qala kavush, zangori shohi qiyiq bog'lagan, yelkasiga xolparang ro'mol tashlagan xushfe'l yigit edi. Choyxo'r boyvachchalardan birortasi:

— Asra!

Yoki:

— Kal! — deyishi bilan:

— Labbay, mulla aka, choymi, chilimmi? — deyardi-da, darrov bir qo'lida kichkina choynak, ikkita kichkina xitoy piyola yo bo'lmasa yarqirab

turgan kattakon mis chilimning sarxonasiga tama-ki bosib, ustiga cho'g' qo'yib, bir-ikki quldiratib tortib, pishitib, kashandaning xizmatiga yugurar edi.

Bu choyxonada meni mahliyo qilgan narsalar-ning biri kiraverishning shiftiga ilib qo'yilgan katta, simlariga zarhal berilgan har xil tumorlar, bayroqchalar bilan bezatilgan qafas va bu qafasdagi jonli to'ti edi, o'lib ketay agar, tirik to'ti edi. Patlarining rang-barangligi Oysha chevarning ish qutisidagi ipaklarday tovlanar edi. Ko'k, qizil, zangori, sariq, oq, pushti, jigarrang, pistoqi— boring-chi, dunyoda qancha rang bo'lsa, shu to'tining patida bor edi. Ayniqsa, bu to'ti qurmagur shunaqa ham biyron ediki, endigina tilga kirayotgan uch yasharlik qizlarning ovozigina o'xshatib:

“Asra, Asra! Mehmonga qara, bir choy, bir chilim, keling, mulla akalar, keling, boyvachchalar”, degani hali ham qulog'imdanda ketmaydi.

Biz yalang oyoq, bo'z ko'ylak-ishtonli, kir-chir bolalar to'tiga yaqinlashib:

— To'ti, to'ti...

— To'ti-to'ti... — deb qichqirar edik. Asra kal bizni quvlar edi, qo'liga tushsak urardi. To'ti bo'lsa orqamizdan:

— Buvingni... — deb so'kardi.

Bozorda sang'ib yurgan biz daydi bolalar uchun quvonchli ermaklardan biri bozor, mahalla, ko'chako'y jinnilari edi. O'sha yillarda Toshkentda, shunaqa ham jinni ko'p ediki, sanab sanog'iga yetolmaysiz: Malla jinni, Karim jinni, Mayramxon, Xol parang jipjinni, Tojixon, Juft kaptar, Olim jinni, Eshon oyi, Avaz jinni va boshqalar... Har bir jinnining o'ziga xosligi, tantiqligi, “shirin”ligi bor edi. Karim jinni so'kkani-so'kkan edi. Unga na xudo, na payg'ambar, na Shohidoyat hoji-yu, Orifxo'ja eshon va Olim qozi-yu, Sharifjon Duma— baribir so'kaverar edi. Yetti pushtidan tortib, astar-avrasini ag'darib so'kaverar edi. U ilgari bo'zchi ekan, chit ko'payib ketganidan keyin bo'z

o'tmay qolib, bozori kasodga uchrab, bola-chaqasi-
ni boqolmay, jinni bo'lib qolibdi, deb eshitgan-
man.

Eshon oyi degan xotin ham jinni edi. U qirq-qirq
besh yoshlar chamasidagi qorachadan kelgan,
xushqomat, qalamqosh bir xotin edi. Bu xotin asli-
da qalandarxonalik Mittixon to'ram degan eshon-
ning xotini bo'lib, eshon shu xotinning singlisi
bilan o'ynashib turganida, ustidan chiqib qolib,
jinni bo'lib qolgan ekan.

"Juft kaptar"ga hukumatdan tekkan edi.
Nikolay bormi, Kaufman bormi, Mochalov bormi,
Nabi o'g'ri degan mirshab bormi — hammasini bir
qozon qilib, martabasining pasti-balandligiga qara-
may so'kaverar edi.

Xolparang tagi qo'qonlik ekan, Qo'qonda bax-
mal to'qir ekan. Keyin do'kon-dastgohiga o't
tushib ketib, jinni bo'lib qolibdi.

Avaz bo'lsa havaskor jinnilardan edi.

Kunlardan bir kun Tojixon jinni bitta ketmon
dasta bilan o'tgan-ketganni quvlab urib-so'kib:
"Hammang bir tomonga yur, tarqalib yurma!
Tartib kerak, intizom kerak", deyar edi. Hech kim
unga bas kelolmas edi. Shunda Olim jinni kelib
qolib:

— Hoy, hoy, nima deyapsan, jinni? — deb
so'rab goldi.

— Nimaga odamlar bir tomonga yurmasdan, har
qayoqqa tarqalib yuradi? Nikolay poshsho zamoni-
da tartib-intizom kerak, bir tomonga yursin-dal!

Bunga Olim jinni:

— Ahmoqsan, Toji, ahmoqsan. Yer, axir,
taroziga o'xshagan narsa bo'ladi, hamma bir tomon-
ga yursa, yer barkashday bir yoqqa og'ib, hammamiz
Qur'dum daryoga g'arq bo'lib ketamiz-ku, — dedi.

Zirapchani nina bilan olganday, jinning gapi
jinniga ma'qul tushib, odamlarni urishdan to'x-
tadi. Jinnilarning ichida o'ziga xos tantiqlaridan
biri Mayramxon edi. Asli ismi Mamatraim bo'lib,
xalqqa "erka" bo'lganidan "Mayramxon" deb atar

edilar. U eskidan chilangar ekan. Ketmonning zo'g'otasi, eski tish, otashkurak, tunuka qaychi, shunga o'xshagan eski-tuski temir-tersaklarni bir simdan o'tkazib, boshiga kiyib yurar edi. O'z qo'li bilan ovqat yemas edi. Uning bozordagi mayda kosiblardan ixlosmandlari ko'p edi. Beshikchilar, taroqchilar, dukchilar Mayramxonni o'z qo'llari bilan ovqatlantirishni "baxt" deb bilar edilar. Go'yo Mayramxon, biror kosibning do'koniga borib egasi qo'lidan ovqatlansa, shu do'konga qut-baraka kirgan hisoblanar edi.

Temir-tersak asboblari zavoddan chiqa boshlagandan keyin Mayramxon "sinib" jinni bo'lib qolgan ekan.

Xullas, Toshkentda jinni ko'p edi. Ba'zi kunlar bir jinniga tosh otib, ikkinchi jinnini o'yinga solib, uchinchi jinnidan kaltak yeb, kech kirib qolganini ham sezmas edik. Namozgar-namozshom o'rtasi uyga qaytib atalami, umochmi, moshqovoqmi, moshxo'rdami, ugra oshimi apir-shapir ichib, yana ko'chaga chopar edik.

Mahallamizning bir tomoni Tikonli mozor, bir tomoni Qo'rg'ontagi, Uzun ko'chani o'ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, "botmon-botmon", "oq terakmi-ko'k terak", "qushim boshi", "mindi-mindi", "o'g'ri keldi", "bekinmachoq" degan o'yinlarimiz bor.

Bular hammasi oqshom o'yinlari, kunduzgi o'yinlar boshqacha: har xil oshiq o'yini, yong'ooq o'yini, to'p o'yini, zumchillak o'yini, yov-yov kamalak otish, yalang'och poyga, ot o'g'risi va hokazo. Xullas, na kechasi, na kunduzi o'yin vujudan taqchillik tortmas edik.

O'talarimizning ko'pchiligi mayda kosiblar, qorovul, xodimgar, meshkob, otboqar, hammol, so'fi, folbin, arqon tovlaydigan, nog'ora-childirma qoplaydigan, to'qimdo'z, chegachi va hokazo bo'lganliklari uchun ularning qo'lidan hunarlarini olib yoki ularning yoniga ko'makchi bo'lib tushish

bizga to'g'ri kelmas edi. Otalarimizning o'ziga ish topilmaganda, bizga ish qayoqda deysiz. Ertadan-kech ko'cha changitib hammaning joniga tegib, kampirlardan qarg'ish eshitib, o'spirinlardan kaltak yeb, sandiroqlab yuradigan uvinto'da bekorchi bolalarmiz. Bitta qo'lom-qo'rg'oshin quyilgan rangdor oshiq yoki dukchilar qirib bergan muguz soqqa yoki yong'oq soqqa, hech bo'lmaganda, birorta soatning qopqog'i bizning katta davlatimiz hisoblanadi.

Ramazon oyida o'yinimizning turlari yana ko'payib ketadi. Oqshomlari mahallada eshikma-eshik yurib, ramazon aytamiz. Namozshomdan saharlik oshgacha machitma-machit yurib qorilarning qiroatini eshitamiz.

Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o'ynaymiz. Yoz, kuz, bahor vaqtlarida-ku, ko'chalarimiz tuproq bo'lganligi uchun, yumshoqqina, maza bo'lar edi, ammo qish kunlari belgacha loy, botqoq bo'lganidan o'yinlarni katta maydonlarga yoki bostirma yo'lkalarga ko'chiramiz. Har mahallaga bittadan shahar dumaxonasi o'tkazgan xira fonuslarning ichida yettinchi pilikli kerosin chiroq yonar edi. Bu chiroqlarni har kuni kechqurun narvon ko'targan chirog'bon kerosinidan, piligidan xabar olib, shishasini artib o'zi yoqib azonda o'zi o'chirib ketadi. Bu ko'cha fonuslarining yorug'i uncha bo'lmaydi. Uzoqdan qaragan kishiga qorong'idagi mushukning bir ko'ziga o'xshab yiltirab ko'rinadi. Chetiga xarsang terilgan tor ko'chalardan ketuvchi yo'lovchilarga uzoqdan "men bor" degandek, qizg'ish shu'la ko'rsatsa ham yorug' bermaydi. Bu chiroqlarning tagida o'ynab bo'larmidi? Katta kishilar ham xuftonni o'qir-o'qimas soat yetti-sakkizlardayoq uyga kirib ketishadi. Ko'chada zog' uchmaydi. Faqatgina bekinmachoq o'ynab yurgan bizlar qolamiz. Xullasi kalom, o'yinimiz ko'p.

"Qushim boshi" shunaqa o'yin: bolalar ikki to'daga ajralib, ular ichidan ikkitasi "onaboshi"

bo'ladi. Ular bitta lattani qushga o'xshatib tugadi. Har ikki bola bir-biriga shivirlashib, bir qushning otini yashirishadi. Suttimi, baliqchimi, chittakmi, qumrimi, itolg'imi, qirg'iyimi, miqqiyimi — biror qushning nomini yashirishadi. Keyin bolalarga lattadan qilingan qushni ko'rsatib:

— Qushim boshi shuncha, tana-manasi bilan mana shuncha, toping nima? — deb savol beradi.

Bolalar javobga oshiqib chuvvos bilan:

— Kalxatl — deyishadi.

— Yo'q, topolmading, — deb javob qaytarishadi onaboshilar.

— Tovuq.

— Yo'q, topolmading.

— Zarg'aldoq.

— Yo'q, topolmading.

— Ukki.

— Topding, topding! — deb tan berishadi onaboshilar.

O'sha zamon topgan tomon topmagan tomonni bitta-bitta minib oladi. Hammasi baravar "xih, eshagim", deb ma'lum belgilangan joygacha opichib boradi. O'sha yerga borganda onaboshilarga bolalardan bittasi: "Otliqmi, yayov?" — deb savol beradi, agar onaboshi:

— Ost-ustiga, — deguday bo'lsa, minganlar tushib, mindirganlar unga opichib oladi.

Shunda ashulalarimiz ham bo'ladi:

Xum-xum hazrati xum,
Umarali xonu Madalibek,
Madalibekning zamonida
Tarala gijbangu
Tarala gijbang.

"Yalang'och poyga" degan o'yinimiz yaxshi o'yin. Ikkita do'ppini chakkalarimizga bog'lab, otning qulog'iga o'xshatib orqa etaklarimizni tugib dum qilib, turli masofaga kim o'zarga yugurishamiz. Bizniki Tikonli mozor, Qoratosh, Yalanqari, Olmazor, Devonbegi, Qo'rg'ontagi, yana Tikonli

mozor mahallalari bo'ylab o'tgan masofada — taxminan, uch chaqirimcha keladigan bir doirada o'tkaziladi. Oldin kelgan bolalarga chapak chalib, barakalla aytib, hurmat ko'rsatamiz. Ikkinchi poy-gagacha u zo'r hisoblanib yuraveradi.

Kurash o'yinimiz bo'lsa, o'zingizga ma'lum.

O'yinlarimizning hammasini bir chekkadan ta'rif qilaversam, gap cho'zilib ketadi.

Bizning mahallamiz kichkinagina bo'lsa ham gavjum. Karim qori degan gazlamafurush, Yoqub govoq degan mumfurush, Abdullaxo'ja degan bo'yoqfurush boylarni hisobga olmaganda, qolganlari bosmaxona va qandolatxona (konditerskiy) ishchilari edi. Mahallamizda ikkita machit, bitta choyxona, ikkita baqqollik bor. Samovarchi — Qodir aka degan yalangto'sh kishi. Machitning bit-tasi Tikonli mozorda, ikkinchisi — Yettimachit — Qo'rg'ontagida. Har ikki machitning ham yonida maktab bor. Mahalla imomlari o'z navbatida o'qi-tuvchi. Tikonli mozor machitida Shamsi domla muallim, Qo'rg'ontagida Hasanboy domla o'qitadi.

Men Hasanboy domlada o'qidim. U bizlarni "Haftiyak"dan emas, "Ustodi avval" kitobidan o'qitib, tez savodimizni chiqardi.

Mahalladagi mening o'rtoqlarim: Omon, It Obid, Bit Obid, Turobboy, Yo'ldosh, Husni, Solih, Abdulla, Po'latxo'ja, Miraziz va boshqalar.

Omonning otasi Tursunboy ota qalamtarosh-pichoq qiladi. Xotini o'lib ketib, beva yashaydi. Omon yolg'iz o'g'il.

It Obidning otasi Zohid aka yakanchi (eski-tuski yig'uvchi) edi.

Bit Obidning otasi Rasulqo'zi aka qin tikar edi. Turobboyning otasi Ziyamat aka g'o'zafurush edi.

Yo'ldoshning otasi Buvaka bo'lsa ko'n etik tikar edi, lekin yoshligida o'lib ketib, Yo'ldosh ota-ona-siz shum yetim edi. Bizlarning ko'p maslahatimiz Yo'ldoshning uyida bo'lar edi.

Husnibiyning dadasi Omonboy bo'yincha tikar edi.

Solihning otasi Yunus aka hofiz edi.

Abdullaning otasi Aziz aka kerosinfurush edi. Ot-arava bilan ko'chama-ko'cha yurib "Nobel" shirkatining kerosinini sotar edi.

Po'latxo'janing otasi qal'a savdogari bo'lib, besh-olti yillab Qashqarda, Irbitda savdogarchilik bilan yurgan yillarida onasining qornida "olti oylik yopishib qolib", dadasi kelgan yili uch oydan keyin tug'ilgan ekan.

Usta Miraziz etikdo'zlikda mening ustam. Otasi Salimboy so'fi qushxonadan so'ngak olib kelib qaynatib, yog'ini olib tirikchilik qilar edi. So'fi ota o'z vaqtida — 1860-yillarda Yoqubbekning askari bo'lib, Qashqar qo'zg'olonida bitta xitoy qizini o'lja qilib ot orqasiga mingashtirib olib kelib, musulmon qilib nikohlab olgan ekan. Uning xitoycha otini Baxtibuvi deb o'zgartirgan. Miraziz aka Baxtibuvining uch o'g'lidan eng kenjasi.

Mahallamizdagi men taniydigan qo'ni-qo'shnilarimiz mana shular, esimdan chiqqanlari bo'lsa, esimga tushganda yo'l-yo'lakay aytarman.

Shunday qilib, bu falokatli ishni Yo'ldosh boshladi. Mahallaning bir to'da o'spirin bolalari Laylakmachitning jilovxonasiga yig'ilib, oshiq o'ynamoqda edik. Men bugun juda ko'p yutgan edim. Olacha yaktagimning cho'ntagi, yengim, lip-pam oshiqqa to'lib ketgan edi.

— Bolalar qanda, oshiqlar manda, — deb sevinch bilan qichqirmoqda edim. Xuddi shu oraga Yo'ldosh shilqim suqildi-yu, ishning pachavasini chiqardi. U bari mog'orlab ketgan surp yaktagining etagi bilan burnini arta-artga gapira boshladi:

- Bolalar, xalfana qilamizmi?
- Bo'пти, qilamiz.
- Qayerda?
- Rizqi xalfaning ko'chib ketgan hovlisida.
- Bo'пти.

Xalfanaga palov qilmoqchi bo'ldik. Masavur otaliqning nabirasi, Omonboyning o'g'li Husnibiy oshpaz bo'ladigan bo'ldi. Qozon, cho'mich, tuz,

qalampir, suv — undan, qolgan masalliqlarini shu yo'sinda taqsim qildik: guruch bilan sabzi — Yo'ldoshdan. Go'sht — Abdulla do'lvordan. Yog' — mendan. Qolgan-qutgan narsalar — Po'latxo'ja mug'ambirdan. Hamma har tarafga qarab ketdi. Men ham yog' keltirgani uyga ketdim. Onam oshxonada yertandirga o't qalab, qovoq somsa yopish taraddudida edi. Bizning ro'zg'or mayda-chuydalari zax uyning orqasidagi uzan hujrada bo'lar edi. Ayvonda o'rtancha singlim kichik ukamni ovutib o'tirgan ekan. Uning yonidan hujraga kirishning evini topolmadim, birorta hiyla ishlatish kerak edi.

— Shapag', — dedim unga, — katta to'ping qayerda?

— Qo'g'irchoqlarimning oldida, nima qildi?

— U yerda yo'q-kul!

— Ha... o'lgur, sen olgandirsan, hozir berasan, ber.

Men iljayib turaverdim. U ovutib turgan ukamni qo'ydi-da, qo'g'irchoqlarining oldiga yugurib ketdi. Men ham "lip" etib hujraga kirib, ho'qachadan yog' o'yib oldim. Yog'ni bir qog'ozga turmuchlab, lippamga qistirdim. U yerdan chiqib o'tinxonaga kirdim. Kulrang tovug'im piyozdan qilingan moyak ustida tug'ib o'tirar edi. Sekin borib, qanotini ko'tarib qaragam, allaqachon tug'ib bo'lgan ekan, lekin onalik mehri bilan tuxum ustida bosib yotar ekan. Tuxumni oldim. Tovuq qaqlab qochdi.

O'rtoqlarimga yaxshi ko'rinish uchun, rasamada ko'rsatilmagan bo'lsa ham, yog' yoniga tuxumni ham qo'shib olib borishni o'zimga ma'qul qilgan edim. Zing'illab ko'chaga chiqib keta boshladim. Oshxonamiz yo'l ustida bo'lganidan, onam ko'rib qoldi.

— Hoy, juvonmarg, zumrasha, tag'in ko'chagami? Bu yoqqa kel, olovni jo'nashtirib ket, tutay berib ko'zimni ko'r qilayozdi.

Noiloj qoldim, tuxumni qalpoqchamga solib,

kiyib oldim-da, oshxonaga kirdim. Onam meni tergay boshladi. Men jimgina quloq solib, o'choqning yoniga cho'qqayib, o't qalashtirmoqqa boshladim.

Men bilmagan ekanman. O'tnig taftiga lip-pamdagi yog' erib, pochamdan oqmoqda ekan. Oyim qo'lidagi xamir yoyib o'tirgan o'qlov bilan boshimga astagina urdi.

— Juvonmarg, kap-katta bola, uylansang bolang bo'ladi, shu yerda, shunday Fotimai Zahroning dastgohlari bo'lgan qutlug' yerda siyib o'tiribsanmi?

Oyim boshimga o'qlov blian urganda qalpoq tagida bo'lgan tuxum pachaqlangan edi. Uning sarig'i oqqa aralashib, chakkamdan sirqib, yuzimga oqmoqda edi. Oyim: "Bola bechoraning boshini yorib, qatig'ini chiqarib yubordimmi", — deb esi chiqib ketgan ekan. Men bo'lsam, xalfana qilamiz, deb o'margan o'g'irligim ochilib qolganidan, bir chekkasi qo'rqish va bir chekkasi uy ichidagilardan uyalganimdan, oshxonadan chiqib, ko'chaga qochgan edim. Yog' erib oqqan, tuxum singan bo'lganidan, xalfanachi o'rtoqlarimning oldiga borishdan ma'no chiqmas edi. Kechqurun uyga qaytib kelish ham mushkul, nima qilish kerak, qayerga borish kerak?!

O'ylab-o'ylab topdim. Sa'vonda bitta ammam bor. Shunikiga boraman. O'zi befarzand. O'zi ham, eri ham meni juda yaxshi ko'rishadi, bularning uyida kishi zerikmaydi ham. Ammamning eri mo'ynado'z kosib. Bola-chaqalari bo'lmaganidan, uylari biznikiga o'xshash to's-to'polon emas yig'inchoq, innaykeyin, bularning uyi salkam ajoyib-xona. Unda dunyodagi hamma narsa bor.

Ovga kirishadigan sohibchangel qushlardan — qarchig'ay, miqqiy, qirg'iy, urishadigan qushlardan — dakangxo'roz, oddiy xo'roz, amirkon xo'roz, kaklik, bedana (bu so'nggi ikkisi sayrash uchun ham boqilib, cho'p qafasda, to'rqovoqda saqlanadi).

Sayraydiganlardan: qumri, sa'va, bulbul, mayna

va boshqalar. Bulardan tashqari faqat uyning ziy-nati uchun boqiladigan bitta ov tozisi, bitta ko'ppak, bitta laycha kuchuk, besh-oltita bolalari bilan ko'ppak, bitta Buxoro baroq mushugi bor edi.

Ularning uyidagi gullarning-ku son-sanog'i yo'q: gulbeor, gulra'no, gulsafsar, gulhamishaba-hor, qo'qongul, qalampirgul, namozshomgul, sam-bitgul, atirgul, kartoshkagul, qashqargul — ishqi-lib, sanab tugatib bo'lmaydi.

Pochcham bilan ammam bu gul, bu hayvonot-larning har bittasini nuridiydalariday parvarish qiladilar. Har holda, menga o'xshagan o'yinqaroq bolalar uchun bu yerda ermak topiladi. Zerikib qol-mayman.

Ammam va pochcham meni erkalab qarshi oldilar.

— Kel-a, bo'yingdan girgittan bo'lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog'im uchib turgan edi, — dedi ammam.

— Ha, balli, azamat, necha kundan buyon ko'zim uchib, yo'lpashsha aylanib yurgan edi, hay-tovur yaxshilikka ko'rindi. Sen kelar ekansan, balli-balli, — dedi pochcham.

Men bu erkalatishlaridan juda taltayib ketdim.

Pochcham har kuni to'qqiz pul choychaqa bera-di. Men pulni olib, ko'chaga shataloq otaman. Bu mahalladan ham yangi og'aynilar orttirganman. Kamalak otamiz, oshiq o'ynaymiz, it urishtiramiz.

Bir kun pochchamning ko'ppagini yashirib olib chiqib, urishtirdim. Oldingi bir oyog'i sinib qaytdi va bir umr cho'loqlanib qoldi.

Yoz payti pochchamning o'rtoqlari qovun sayli-ga chaqirgan. Bir tarafi hayitlashib ham kelaman-ku, degan niyat bilan yoniga tozisini, ham qarchig'ayini olib, matrab ko'tarib uch-to'rt kunga dalaga chiqib ketdi, ketar oldida menga uchta buxor tanga berib:

— Qushlarning ovqatidan xabar olib tur, ochiqib qolmasin, — deb tayinladi. Men juda quvondim — mana endi o'sib ham qoldim, yoshim o'n to'rtga

kirdi, odamlar menga ishonadigan bo'lib qoldi, deb ich-ichimdan sevindim: kimsan miqqiy, kimsan qirg'iy, deganday sohibchanga qushlarning ixtiyori mening qo'limda.

Qushxonaga kirdim, uyning bir burchagida miqqiy, bir burchagida qirg'iy — boshlarini yerga tiqib, qo'ndoqda o'tirar edilar.

Ov qushlarining tezagi oppoq bo'lar ekan. Qatiq icharmikan-a? Albatta, qatiq ichadi, bo'lmasa teza-gi oq bo'lmasa kerak, deb o'yladim.

Ammamdan yashirib, oshxonaga kirdim-da, katta xurmachani ko'tarib bozorga ketdim. Bir tan-gani maydalib, bir paqirga (ikki tiyin) bir xurma-cha qatiq olib, uyga keldim. Ikki kosani qatiq bilan to'ldirib, har ikki qushning oldiga qo'ydim. Har ikki qush ham ovqatga qo'noqdan turib sipoh-garchilik bilan bir ko'zlab qaradi-da, yuzini chirtta teskari o'girib oldi.

Nima ham qilsa zotdor, tagi ko'rgan qushlar-da, kishi oldida och bo'lsa ham ovqatga qaramaydi. Tovuq bo'lganda edi, pastlik bilan uyalmasdan o'zini ovqatga urar edi, deb o'yladim. Qushxonadan chiqib ketdim.

Oradan ikki-uch soat o'tkazib, yana qaytib qushxonaga kirdim, sipohi qushlar hali ham o'tir-gan qo'ndog'idan tushmay, ovqatga ters qarab o'tirar edi. "Chumchuqday joni bilan bularga sipoh-garchilikni kim qo'ygan ekan, izzat-obro' bo'lsa qildim, birov ovqat yeyayotganda qarab turish yaxshi emas", deb chiqib ham ketdim. Tag'in nimasi qoldi! Jahlim chiqdi. Qushxonaning qirma-gul qozig'ida pochchamning qush qo'ndiradigan ov qo'lqopi ilig'lik turgan ekan. Qo'linga kiyib oldim-da, miqqiyini ko'tardim. Butimga qisib, og'zini yirib, kumush qoshiq bilan qatiq ichira boshladim. Obdan to'ydi. Boshqa qushlarni ham shunday qildim: "Ana endi to'ydilaring. Kishi bir yerga qadalib o'tira bersa ham charchaydi, qorin to'q bo'lgandan keyin kishi tolmaydi. Mana endi o'tira beringlar, qornilaring to'q — qayg'ularing yo'q".

Shu xilda ikki-uch kun ammamdan yashirib, o'z bilgimcha qushlarni qatiq bilan siylab yurdim. Qushlarning ichida o'zim yaxshi ko'radigan bittasi bor edi, unga boshqalardan yashirib, qatiqning yuzini berar edim.

Uchinchi kunga borganda erta bilan qushxonaga kirib qarasam, hamma qushlar qo'noqdan pastda — hammasi hurpaygan, boshini ichiga olgan, ayniqsa miqqiy qo'ndoq tagida bir qanotini ostiga solib, oyog'ini baralla uzatib, yonboshlab yotgan edi.

— Ha, mana, bu kiroyi ish bo'пти, — deb o'yladim. — Yarim qorong'i uyda hadeb qo'nib o'tira berish ham kishini zeriktiradi. Shunaqa o'tirish-turishni ham qilib turgan yaxshi, yonbosh qil, yot, kerish.

Nahorlikka qushlar yana qatiq ichishdi, tushlik nonushtasi uchun suzma bermoqchi edim, chunki bechora qushlar juda ham yovg'onsirab ketdi.

Qushxonaga kirib, ne ko'zim bilan ko'ray? Miqqiyning qulog'i ostida qolgan, ya'ni o'lgan edi. Qarchig'ay ham jon beray deb turibdi. Masala menga ravshan bo'la boshladi. Endi pochchamga nima deyman! Bu qushlarning har bittasini u ko'zining qorachig'iday ko'rar edi-ku. Bu yerdan ham nasibam uzilganday ko'rinib ketdi. Pochcham qushlarga ovqat olish uchun bergan puldan ikki tanga-yu bir mirisi hali yonimda. Katta darvoza-ning ro'parasidagi yo'lakning tepasiga qafasda osib qo'yilgan bir juft qumrini juda ham yaxshi ko'rar edim. Asta borib, qafasni ilgagidan chiqardim. Boshimga qo'yib, katta safar uchun yo'lga tushdim, ammam mushuklarga shovla pishirish bilan ovora bo'lgani uchun, mening chiqib ketganimni payqamay qoldi. Belimda pul, boshimda savag'ichdan to'qilgan katta qafasda kukulab turgan bir juft qumri. Etakni turmaklab, sag'rimga bir mushtlab, "hayyo, hu" deb, shahardan tashqariga qarab yo'lga ravona bo'ldim.

Men ketarman yo'lda yig'lab, sen qolursan zor-zor,
Qumri qushning bolasidek ikkalamiz intizor.
Intizorlik torta-torta tanda toqat qolmadi
Yo'lchivindek sarg'ayib, yurarga holat qolmadi.
Yo'lchivinning holini yo'lda yo'lovchidan so'rang,
Biz g'aribning holini aqli rasolardan so'rang.

Bir talay manzil-marohil yo'l bosib, ko'p yurib,
ko'p yursam ham mo'l yurib, Achchabod degan
"shahri azim"ga borganimda, bir to'da katta-kichik,
qora-qura o'spirinlar atrofimni o'rab olishdi.
Oralarida jussasi menga bir yarimta keladiganlari
bo'lgani kabi to'rttasini bir musht bilan qulatadi-
ganlari ham bor edi. Avvaliga yaxshilikcha qumrini
sotishni so'radi, ko'nmasam zo'rlik bilan olib qolish-
lari menga ma'lum bo'lgan edi, chor-nochor sotish-
ga ko'ndim, olg'irlar qumrini molga almashtirishni
zo'rlab iltimos qildilar. Qumrini molga moveza
qildim, molning turlari quyidagilardan iborat:

Uch dona g'alvir gardish, bitta yog'och shaqil-
doq, ikki dona bolalar o'ynaydigan yog'och
beshikcha, bitta terisi va gardishi qizilga bo'yalgan
chirmandacha, bitta tutash dastalik kurak, ikki
chaynam saqich va boshqalar...

Mendan ketdimi, ulardan ketdimi — xudoga
ayon. Tavakkal, yo ostidan, yo ustidan.

Bu yuklar qumriga qaraganda ikki baravar
ko'proq og'ir edi. Hammasini yelkamga qo'yib, bu
shahardan ham chiqib ketdim. Oldimda katta bir
cho'li azim paydo bo'lgan edi, "qush uchsa qanoti,
odam yursa oyog'i kuyadigan" bu cho'lda yelkamda
boyagi yuklar bilan ketib borar edim. Uzoqdan bir
kishining qorasi ko'rina boshladi. Men unga, u
menga qarab kelar edik. Nihoyat, to'qnashdik, bu
to'qnashish mening behad va bepoyon xursand-
chiligimga sabab bo'ldi. Chunki bu kishi o'z
shahrimdan, bir mahallalik, mendan bir-ikki yosh
kattaroq Omonboy — Tursun pichoqchining o'g'li,
o'z o'rtog'im edi. Yelkasida yetti yarim qadoqlik
ketmon — mardikor ishlab yurgan ekan. U mening
ustimdagi yuklarni ko'rib hayron qoldi. Ayniqsa,

gardishni ko'rib meni chalma quyish uchun qishloqqa chiqib ketyapti, deb o'ylagan ekan. Yo'lning chekkasiga chiqib, bu cho'l-biyobonda bo'lgan yakkagina jiydaning salqinida o'tirib hasratlasha ketdik.

Yakka jiydada meva ko'rinmas edi. Men Omonga juda biladiganlarday ma'nodor qarab:

— Jiyda solkash¹ ko'rinadi, bu yil meva qilmayti, — dedim. Omon menga qarab kuldi.

— Voy, ahmoq. Hozir saraton. Saratonda jiyda mevalari danagiga alif yozdirish uchun Makkaga ketadi. Bir oydan keyin mevalar qaytib keladi, — dedi. Men esimdan chiqargan ekanman.

Har ikkovimizning ham dunyo qidirib, baxt izlab yurgan o'spirinligimiz ma'lum bo'ldi. Molu jonni bir qilib, ahd-u paymon qilishdik-da, katta ulug' safarni mo'ljal oldik. U ham kelgan izi bilan orqaga qaytdi, birgalashib, "cho'li malik" bilan ketar edik. Kechga yaqin juda ham katta bir "shahar"ga kirib bordik. Bu shaharning oti Ko'kterak ekan. O'rtog'imning yonida mardikorlik bilan topgan puli — mirkam ikki tanga, menda bo'lsa qatiqdan qolgan ikki tanga bir miri pul bor. Samovarga tushdik. Bozorni kutib ikki-uch kun shu pullar bilan samovarda tunadik. Juma kuni bozor edi. Erta bilan bozorga chiqdik.

Hay-hay, bozor bo'lganda ham qanday bozor deng? Bu tomoni Eron-u Turon, Makka-yu Madina, Maymana-yu Maysara, Xito-yu Chin, Istambul-u Mozandaron — na quyi, na past, na o'ngu, na chap. Bunday katta bozorni odam bolasi ko'rmagan bo'lsa kerak. Bozordagi rastalarni ayting, mollarning shig'al to'lib ketganligini ayting, bozor ahlining turlanganini ayting. Savdogarlarning makkor basharalarini, rango-rang kiyimboshlarini ayting. Bay-bay, bunday bozor "Qissasulanbiyo"da ham,

¹ Bir yil hosil qilib, bir yil hosil qilmaydigan meva daraxtlarni solkash deb ataladi.

“Huriliqo” degan kitobda ham yozilmagan, hech qayerda — tarixda yo‘q.

Mana, bir chekkadan tomosha qiling! Mana bu attorlik. Bir qator attorlar eski qop, yag‘ir sholcha, yirtiq bo‘z parchalardan qizil, oq, ko‘k, yashil laxtak quroqlardan turli-tuman soyabonlar yasab, mollarni bevosita yerning o‘ziga yoyib qo‘yibdilar. Bu mollar ichida jahondagi attorlikning hamma jihozi topiladi. Bit, burgaga qarshi ishlatiladigan o‘ldirilgan simob deysizmi, qo‘tirga qarshi indov yog‘i, yomon yaraga qarshi xuni dori, mozi, zanjabil, sanoyi makka, kuchala, ko‘zmunchoq, dumaloq upa, ko‘rpa igna, soqol taroq, halilai zang degan quvvat dori, ishtonbog‘, ishtonpocha, buxor saqich, qora saqich, har qanday yaraga dori bo‘lgan balzammoy, qalampir-munchoq, tomir dori — qo‘yingchi, hamma narsa bor. Irvit deysiz, Irvit!

Bu mollarni saralab turlaganga, bir yerga jam qilishga aqli yetgan kishiga qoyil qolaverish kerak.

Ana, ikkinchi rasta! Bir tomonda kulollik mollari, bir tomonda sovungarlik. Sopol tog‘ora deysizmi, tog‘oracha deysizmi, xumdondan yangi chiqqan xum deysizmi, xurmacha, ho‘kacha deysizmi? Chertib ko‘rishga maxtal jaranglab ketadi.

Bir tomonda kulcha sovun, yaxnak sovun, mum sham. Sovungarlar oldida qopda, xurjunda harom o‘lgan mollarning jizzasi, ichak-chovoqlari. Mingming zangori pashshalar g‘uvillab turibdi. Bulardan bir qadoq sovun olmoq uchun yo dimog‘ni ro‘mol bilan bog‘lash kerak yoki burunni yeng ichiga olib turish kerak. Ba‘zi xushmuomala sovungarlar xaridorni alahsitib, o‘ziga jalb qilish uchun bir piyola choy, bir burda non ham taklif qilib qo‘yadilar. Dunyodagi hidlar ichida sovunbozorning hididay “xushbo‘ylik” jahonda bo‘lmasa kerak. Kimga nima yoqadi? Omonga sovun bozor yoqar edi.

Bu bozorlar ichida menimcha ta‘rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani “bit bozor” deb nomlangan rasta bo‘lsa kerak. Bu yerda joningizga orom beradigan hamma narsa topiladi: saldoti shim deysizmi,

poyma-poy sag'ri kavush deysizmi, biror yetti yil-gina kiyilgan, asli matosi nima ekanligi ma'lum bo'lmagan guppi deysizmi, Mallaxon zamonidan qolgan mursak deysizmi, chevar qizlar uchun rango-rang quroqlar deysizmi, ot bo'ktargisi, yolpo'sh, gulchin bilan tagcharm qo'yilsa hali kiysa bo'ladigan nimdoshgina saxtiyon mahsi deysizmi, paytavabop mollarning va lungibop matolarning son-sanog'i yo'q.

Bu mollarni yoyib o'tirgan chayqovchilarning aft-basharasini aytmayizmi. Betlariga bu hafta ichi suv tegmagan, soqollari ustaradan ozod, basharalaridan "nur" yog'ilib turadi. Biror molni so'rab qolsangiz, eng avval xuddi ammasining o'g'li tiri-lib kelgandek, albatta, qo'l olib so'rashadi, keyin narx aytadi. "Amirkon-amirkon" degan joy bor deb eshitib yurar edik, amirkoni shudir-dal

Xuddi ana shu bozorda o'z mahallam, o'rtog'im, bo'yinchado'z Omonbiyning o'g'li Husnibiyni uchratib qoldim. U ota kasbini o'zgartirib, laxtak-furushlik qilib yurar edi. Laxtak deb har bir to'p molning tagida qolganini aytiladi. Chunonchi, bir to'p chitni gazlab-gazlab sotib bo'lgandan keyin oxirida to'p tagi bo'lib, yarim gaz, chorakkam bir gaz laxtak qoladi. Bu laxtaklarni katta chitfurush gazlamachilar arzonroq baho bilan ko'tarmachilarga sotadilar. Ular bu rang-barang, guli guliga to'g'ri kelmaydigan turli-tuman laxtaklarni xurjunga solib, yelkaga tashlab, bozorma-bozor sotib yuradilar. Eng kattasi bir yarim gazdan oshmagan bu laxtaklarning xaridori ko'p bo'lar edi. Chunki bir gaz arzon chit sakkiz yarim paqir (bir paqir — ikki tiyin) bo'lgani uchun bosh-oyoq ko'ylak-ish-tonni nuqul chitdan qilish ko'p kambag'allarga muyassar bo'lmas edi. Shuning uchun ular ko'ylak-ish-tonni bo'zdan qilib, ko'ylakning yeng uchini, ish-tonning pochalarini — ko'rinadigan joylarini chitdan qilishar edi.

Husnibiy bir xurjunning ikki ko'zi to'la laxtak, qo'lida gazcho'p:

— Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surp, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor! — deb bozorni boshiga ko'tarib, baqirib yurar edi.

Birdaniga men bilan Omonga ko'zi tushib qoldi. Xuddi Imom Hasan bilan Imom Husanni tirik ko'rgandek quvonib ketdi.

— Iya, o'z'laringmi? — dedi-da, menga qarab: — Sen lo'liga shogird tushdingmi? Sen-chi, Omon? Men ota kasbimdan baraka topmaydigan ko'rindim. Laxtakfurushlikka o'tdim. Dastmoyam uch yarim so'mga yetdi. Mana bu mollarni qara, Yusuf Davidovning magazinida ham yo'q.

So'ngra menga qarab javray ketdi.

— O'zing bir hafta — o'n kundan buyon qayerlarda sanqib yuribsan? Onang bechoraning qidirmagan joyi qolmadi-ku. Bir og'iz xabar berib qo'ysang o'larmiding! Haytovur pochchang kelib onangni tinchitib ketibdi. Besh kuncha biznikida turdi, undan keyin Qoplonbekka — amakilarinikiga chiqib ketdi. Kuzgacha dehqonchiligiga qarashib, biror nima orttirib kelmoqchi ekan debdi. Undan keyin oying yig'lamay qo'ydi. Birrov tushib chiq, ahmoq.

— Uncha-muncha pul qilay, kiyim-boshimni tuzatay.

— Voy ablah-ey, pochchangning qumrisini nima qilding?

— Nima qilibman?

— Lo'lilarga sotgan ekansan-ku!

— Sotmaganman, molga ayribosh qilganman.

— Mollaring shumini, boy bo'lib qolibsani, ey lo'livachcha. Qo'rqma, pochchang Nabi mirshabni yetaklab borib, ikki so'm to'lab qumrisini ajratib olibdi.

— Ajab bo'пти, bundan keyin hushyor bo'ladi, kim ko'ringanga "boyvachcha" qushlarini ishonib topshiravermaydigan bo'ladi. Ha, mayli. Endi buni qo'y, mahallada nima gap, qiziqroq gap bormi?

— Nima ham bo'lar edi. Jalil baqqol machit tobutxonasining tepasiga beda bosib qo'ygan ekan, o't tushib ketdi. O't o'chiruvchilar kelib rosa tomosha bo'ldi.

Po'latxo'ja akasining to'pponchasini o'g'irlab, qorovulning itini otib qo'ygan edi, mirshab bir kun qamab qo'ydi. Tekshirgani ikkita mirshab bilan Mochalovning o'zi keldi. Hamma in-iniga urib ketgan degin, men bilan Solih Miraziz akaning boloxonasidan mo'ralab rosa tomosha qildik.

— Ay-ay, sart, — dedi Mochalov, — jaman, savsem jaman, tuvaya Sibir poydyosh, ey kizimni...

— Juda ham dahshat. Po'latxo'janing akasi "pojaliska, pojaliska", deb ancha pul berib zo'rg'a ajratib oldi.

Shundan buyon Po'latxo'ja o'rtoqlarimiz ichida Nabi mirshabingdan ham, Mochalovingdan ham, Ko'r Rahim qorovulingdan ham qo'rqmayman, deb kekkayib yuribdi, "Qo'y-qo'y" desak, "Hammangni otib tashlayman", deb do'q qiladi.

— O'zim borganda tanbehini berib qo'yaman, — dedim.

Omon piching aralash: "Shunday qilib qo'y", — dedi.

— Oyimga, ukalarimga salom aytib qo'y, xavotir olishmasin. To'xta, mana, shu bir mirini Yo'ldoshga berib qo'y, tunov kuni oshiqda yutqazgan edim. G'irromlik qildi, deb yurmasin. Xayr!

Ikkovimiz ikki tomonga ketdik. Omonning ketmoni bilan mening qumriga movoza qilgan mollarimni bozorga soldik. Xaridor juda ko'p bo'ldi. Mollarimizning bozori chaqqon. Xaridorlardan ham ko'ra so'rab o'tuvchilar ko'p edi. Bu kishilar ayniqsa mening mollarimning bahosidan ko'ra, bu mollar turmushda nimalarga kerak bo'lishini so'rar edilar.

Biror soat sanqiganimizdan keyin, Omonning ketmoni bilan mening yog'och kuragimni sotishga ulgurdik. Shunda ham o'rtaga dallollar tushdi.

— Qani, ha, uka, baraka de, — deb yarim soatcha qo'l siltab savdolashgandan keyin ketmon-

ni yarim so'mga, kurakni bir yarim tangaga "bor baraka top" qildik. (Yoz bo'lgani uchun kurakning bozori kasod edi, attang, arzon ketdi.)

Pulning hammasini Omon belbog'iga tugdi. Endi qolgan mollarni pul qilish kerak edi. Bola beshik bilan shaqildoqni Omonga berdim. Gardishlar bilan childirma menda edi. Men childirmani, Omon shaqildoqni bozorga solib chala ketdik. Bu tekin sayyor konsertning nogahon ovozi eshitgan, tevarak-atrofdan salanglab yurgan o'zimiz singari bir talay uvinto'da bolalar bizni qurshab olgan edilar. Ayniqsa, bir do'lvorgina bolaga shaqildoq yoqib qoldi. Dehqon bola ekan. Qo'yarda-qo'ymay bir qovun, ikki tarvuzga alishib oldi. Men Omonga: "Qoyilman, qo'ling yengil ekan", degandek ko'zimni qisib qo'ydim.

Childirmani naqd pulga, bittangayi ashrafga saman ot mingan xushmo'ylov yigitga pulladik. Tez orada gardishlar bilan bola beshikning ham "ko'r xaridori" topildi. Bozorga tovuq, tuxum, so'k, qurt olib tushgan qozoq kampir:

— Voy-bo'y qaraqlarim, o'si beshikti mag'an berag'o'y. Boldaring'a bozorliq olib borib quvontirayin, — dedi.

— Beshik gardishdan ajratib sotilmaydi, — dedi Omon Xo'tan savdogarlariga xos sipoyigarchilik bilan.

— Voy-bo'y qarag'im, to'ri jo'q, g'albiringni ne qilayin. Ketayin, olsam olayin. Boldar o'ynab jurar. Ne berayin, ne so'raysinlar?

Uzoq savdolashdik. Keyin yigirmata tuxum, bir do'ppi so'k, o'nta tuya qurtga biz ham rozi bo'ldik, kampir ham ko'ndi. Mollarni tamoman sotib qushday yengil tortdik.

— Charchadik, ozgina ovqatlanaylik, — dedi Omon.

— Yur bo'lmasa, nima yeymiz?

— O'zi arzon, to'q tutadigan ovqat bo'lsin, — dedi Omon.

— Bo'lmasa tariq go'ja ichamiz.

— Bo'pti.

Bir paqirga ikkita qovoq solgan zog'orani olib, ovqat bozorga ketdik. Bu yerdagi ne'matlarni ko'ring. Hay, hay, hay! Bir oz hidi bo'lsa ham jigarkabob deysizmi, kartoshka somsa, oqshoq, bo'tqa, umoch, bug'doy go'ja, tariq go'ja deysizmi — hammasi ham chelak-chelak, xo'randaga muntazir. Xo'randalar sotuvchining atrofini o'rab, yerga cho'qqayib o'tiribdilar. Oshpazlar cho'michlab suzib berib turibdi. Bir tovoq uvra oshdan bir nima chiqdi shekilli, xo'randa:

— Buning nimasi? Pashshami? — deb so'rab qolgan edi, oshpaz:

— Oshda pashsha nima qiladi! Piyozning kuygani, — deb kosaga qo'l tiqib "kuygan piyoz"ni olib og'ziga solib yubordi.

Arzonginasi, halolginasi shu deb biz ham bir tovoqdan quydirdik. Bir tovog'i to'qqiz pul — uch tiyin ekan. Biz savdolashib ikki tovog'ini bir miri — besh tiyinga ko'ndirdik. Bay-bay, maza bo'pti-da. Qirsillab turgan zog'ora bilan sal achinqiragan uvra osh og'zimizga qaymoqday tatib ketdi. Tovoqni boshiga ko'tarib, huzur qilib xo'rillatib ichayotgan Omon peshonasidagi marjon-marjon terlarini chap qo'lining barmog'i bilan dam-badam sidirar edi.

Ovqatdan so'ng, maza qilib kerishib oldik. Tuxum, so'k, qurtlarni mening belbog'imga tugib oldik. Omon:

— Oziqlik ot horimas, qolgan zog'orani ham ro'molga tugib qo'y, — dedi.

Qovun bilan tugunchani men, tarvuzni Omon ko'tarib oldi. "Semizlikni qo'y ko'tarar", deganlaridek, Omonga badavlatlik yoqmas edi. O'rtadagi hamma pulimiz allaqachon uch so'mdan oshib ketgani uchun Omon yangi qiliq — boyvachcha qiliq chiqara boshladi.

— Yur, — dedi u menga, — qo'y bozorga kiramiz.

— Nima qilamiz?

— Men o‘zimga tegishli aqchaga birorta to‘qli olib shaharga haydab ketaman.

— Nima-nima? — dedim men. — Darrov pul quturtirdimi? O‘zing so‘qqa joningni boqol-maysanu, to‘qlini qanday qilib boqasan. Yoki dadang Tursunboy akaning to‘qliga ko‘zi uchib turibdimi?

Bari bir, gap kor qilmadi. Meni sudrab mol bozorga olib kirdi. Tugunni-ku, ishonmas edik. Bozor darvozasi oldida turgan pattachining oldiga govun bilan tarvuzni omonat qo‘yib ichkari kirdik.

Mahshar deganning xuddi o‘zginasi shu yerda ekan. Bir tomonda bir arqonga bog‘langan qo‘shoq-qo‘shoq qo‘ylar, bir tomonda echki-yu uloqlar tinmay ma‘rashib turibdi. Bir chekkada qoramol bozori: sigirlar, buzoqlar, g‘unajinlar, buqalar, ho‘kizlar. Narigi tomonda ot bozori. Jalloblar qirchang‘ilarni Zolariq suviga solib, qamchilab, arg‘imoqday dingillatib xaridorlarga ko‘z-ko‘z qilib yuribdi. Sotuvchi ko‘p, undan oluvchi ko‘p, hammasidan ham dallol ko‘p.

Kun — tig‘ida, jazirama, chang. Hammayoqni tezak, ter, jun hidi bosib ketgan. Bir meshkob orqasida bir mesh suv, qo‘lida ikkita sopol tovoq.

— Obi xudoyi, obi xudoyi, — deb chanqaganlarga suv ulashib yuribdi.

Bergan biror chaqani sopol tovoqqa tashlaydi, bermagan bilan ishi yo‘q.

Bir chekkada yalang oyoq ikkita bola “muzdek ayron”, deb qichqiradi. Chelakning ichida bir burda kir muz. Muzni qayerdan oldi ekan?

Bozornig bir chekkasida — beshyog‘ochlik qo‘ychi boylardan Soyibnazar qo‘ychi bilan Ilyos bo‘rdoqi. Kiyiz chakmonli, namat qalpog‘ini bostirib kiygan qozoq qo‘ychilari qo‘l siltashib savdolashyapti. Dallollar “oling, oling”, “soting, soting, boy ota”, deb javrab turibdi. Bularning savdosi oz deganda yuzlab qo‘yning tepasida.

Biz hali biror tuyaning tishini ko‘rmasdan, biror otning yo‘rig‘ini bilmasdan, biror buqaga “bor,

baraka top" demasdan, qo'y bozorning kunchiqar tomonidan g'ala-g'ovur janjal ko'tarilib qoldi.

— Ur, sheshangdil..

— Kisabir, kisabir!

— Bozorg'a uri aralabdi!

"Chur-chur" hushtakbozlik. Bir qo'li bilan qilichini ko'tarib, ko'k movut shimini eplay olmay, alpong-talpong bir qozoq va bir o'zbek mirshabi o'sha tomonga qarab yugurdi. Hamma o'sha yoqqa qarab chopdi. Biz ham ularning ketidan yugurdik.

Ne ko'zim bilan ko'ray, mana, ishonmasangiz, Omon ham guvoh. O'rtada bizga qo'shni bo'lgan Qo'g'urmoch mahallalik mashhur Sulton o'g'ri turar edi. Bu gal u kisavur sifatida emas, balki pul o'g'irlatgan jabrdiyda bechora sifatida kosibsimon yuvoshgina bir yigitning yoqasidan ushlagan holda ko'ziga yosh olib turar edi.

— Musulmonlar! — der edi u. — Pulimni oldirib qo'ydim. Yonimda mana shu yigit ilashib yurgan edi, gumonim shundan.

Yigit bechoraning rangi quv o'chib ketgan, lablari pir-pir uchadi.

— Ey xudo, quruq tuhmatingdan asra, qanday baloga yo'liqdim, o'zing saqla! — deb javob berar edi u.

— Qancha aqchang bor edi? — deb so'radi qozoq mirshab Sulton kisavurdan.

— Sakkiz so'm-u mirikam to'rt tanga. Ola tik hamyonda edi. Ichida "Yo Ali" degan tamg'alik kumush uzugim ham bor. O'zim kambag'al kosib odamman, birorta oriqturiq qo'y olib kuzgacha semirtirib yuraman, deb kelgan edim.

Shu tobda Sultonning ko'zi men bilan Omonga tushib qoldi.

— Mana bu bolalar ham guvoh!

Hang-mang bo'lib qolgan Omon: "Iye, iye", — deganicha dadasiga to'qli olib borishni ham esidan chiqarib orqasiga qarab qochdi. Men bezrayib turaverdim.

— Seni qancha aqchang bor edi? — deb soʻradi mirshab shoʻrlik kosib yigitdan.

— Meniki ham olacha tik hamyon. Men ham qoʻy olgani kelgan edim. Pulim sakkiz soʻm-u mirikam ikki tanga (mirikam ikki tanga — oʻttiz besh tiyin).

— Guvoh-puvohning hojati yoʻq. Qani ikkoving oqsoqolning oldiga yur-chi, oʻsha yerda yechamiz. Olomon tarqalsin, — dedi oʻzbek mirshab.

Ikkovini yetaklab bir tomonga olib ketdilar. Biz orqalaridan bormadik.

Sulton oʻgʻri guvohlikka tortgandan keyin qoʻrqib qochgan Omonni kechgacha qidirib, bozor tarqalganda Tuya saroyidan topib oldim. Hali ham qoʻrqqanidan oʻziga kelmagan edi.

— Oxiri nima boʻldi? — deb soʻradi Omon mendan.

— Kisavurga sen sherik ekansan. Mirshablar qidirib yuribdi, — dedim men.

— Rostingmi? Endi nima qilamiz?

— Nima qilar edik. Seni jatingga qovun bilan tarvuz pattachining qoʻlida qolib ketdi.

— Endi qayerda yotamiz?

Bir-ikkita samovarga borib koʻrdik. Hammasini savdogarlar, lattafurush chayqovchilar egallab olibdi, yotar joy yoʻq.

— Endi qayoqqa boramiz? — dedi Omon.

— Qoʻrqma, bultur togʻam bilan shu yaqin orada bir boʻzagar kampirning uyida yotib qolganmiz. Yaxshiqiz degan kampir meni taniydi. Oʻshaning oʻtovida tunab qolamiz.

It quvgan tulkiday olazarak Omon menga ergashdi. Tugunni koʻtartirdim. Yaxshiqiz degan boʻzagar kampirning oʻtoviga qarab ketdik.

Kampirning oʻtovi Zolariqning chap qirgʻogʻida edi. Atrofi ozodagina qilib supurilgan. Tuproqdan kattagina supacha koʻtarilib, ustiga bir kir sholcha tashlab qoʻyilgan. Oʻtovning yonboshida loy oʻchoqqa oʻrtacha kattalikdagi bir qozon oʻrnatilgan. Oʻchoqdan nariroqda ikkita ayriga ip arqon

tortib, unga chambaraklarda uch-to'rtta sopol tovoq osib qo'yilgan. Sut-qaymoq bo'lsa kerak. Ikkita qovoq idish osig'liq turibdi. Ularda qatiq bo'lsa kerak. Qozon-tovoqsiz, uning yonida bir o'g'ir, bitta kuv turibdi. Bitta yechiq buzoq shataloq otib o'ynoqlab yuribdi. Chala qurigan bir tolga bog'lab qo'yilgan qari ola ko'ppak juda hafsalasizlik bilan ko'ksovlarning yo'taliga o'xshagan ovoz bilan hurib bizlarni kutib oldi. Itning ovozigiga o'tov ichidan kampir — Yaxshiqiz chiqib keldi. Oltmishlardan oshgan bir xotin, oq oralagan sochlari taralmagan, boshida dakana, belida shol belbog'. Ayolning orqa sochiga besh-oltita bir so'mlik, yarim so'mlik so'lka-voylardan saqina¹ osilgan.

— Salom, sheshe.

Kampir alik olishdan avval itga “shpcht adrag'ovur” deganga o'xshagan ovoz chiqardi. It hurishdan tindi.

— Kelinglar, jigittar, o'si jerga o'tirib turinglar, — supadan o'rin ko'rsatdi u.

Men imlab qo'ydim. Omon qo'lidagi tugunni kampirga tutqizdi.

— Ozg'intoy bozorliq, — dedim men.

— Keregi jo'qg'o'y. Ne qilib alek bo'lib jurib-sendar, — degan bo'lsa ham, tugunni olib o'tovga kirib ketdi.

Bir nafasdan keyin chiqib:

— Qani, jigittar, bo'za ichasingdarmi? Et osaymi? — dedi.

— Jo'q, sheshe, bo'za ham ichmaymiz, et ham osmang, o'ntacha tuxum pishirib bersangiz bo'ladi. Jov bersangiz tunab ketamiz.

— Jaqsi, — dedi kampir, — xudoyning osmoni ham, yeri ham keng. Joz kuni. Qalag'an yerlaringda jota berasindar. Ikkoving bir tanga berasin.

— Jo'q, sheshe, — dedim, — ikkovimiz yarim tanga beramiz.

— Sartting bolasi quv bo'ladi, jota qollaring.

¹ Saqina — chochpopuk o'rniga taqiladi.

Bu kecha bozor kech, qo'noqlar keledi, boy-vashshalar keledi, angime zo'r bo'ladi.

Kampir bizga tuxum qovurib bergani qozonning tagiga o't qo'yib, tappi tutata ketdi. Omon bilan ikkovimiz endigi safarimizning rejasini tuzib, maslahatlashib o'tirdik. Yarim soatlardan keyin bitta sopol laganda tuxum qovurdoq bilan, qozonga yopgan ikkita chap-chap non keltirdi. Bir kosadan sovuq suvni oldimizga qo'yib, mohazarni tushira ketdik.

Omon laganning tagini non surkab yalab turganda ko'cha-ko'yni to'ldirib, ayqirib-chayqirib besh kishi kirib keldi. Novcha bir yigitning yelkasida bir nimta go'sht, qo'lida tugun, unda non, kartoshka, piyoz bo'lsa kerak. Yana bir yigit mullavachchalrga o'xshash qulf soqol qo'ygan, boshida girdak kir sallasi bor, xushtavoze. Ich yaktaginnig ustidan belbog' bog'lab, uning ustidan yana bitta yaktak kiyib olgan. Oldinda kimsan, Sul-ton kisavur. Shimining pochasi shimarilgan, belbog'i burab-burab arqon qilib bog'langan. Egnida yoqasi ochiq tik yaktak, isqirt do'ppisining bir chekkasi qaytarilgan. Boshi sal orqaga moyil, basharasi behayo. Qo'lida to'rtta xirpa oshiqni o'ynab kelar edi. Qolgan ikki yigitni ham Sul-tonning nusxasi desa bo'ladi. Faqat bittasining bir ko'zida g'olakdek oqi bor. Bittasining o'ng yelkasi chap yelkasidan baland. Shuning uchun ham chap qo'li o'ng qo'lidan uzun ko'rinadi.

Bularni ko'rish bilanoq Omonning chaynagani og'zida, yutgani bo'g'zida qolib, menga baqrayib qaradi. Men unga "supani bo'shatamiz" degandek imo qildim. O'rnimizdan turdik. Zolariq yoqasida it bog'langan tolning tagidagi maysaga borib o'tirdik. Sul-ton kisavur:

— Sheshe, omonmisan, — dedi. — Bu kech bizni qo'noq qilasan. Yaxshi chiqqan bo'zalardan bormi?

Keyin bizga ko'zi tushib qolib:

— Hoy, sen haromilar, bu yerda nima qilib yuribsanlar? Qani bu yoqqa kel! — dedi.

O'zi va ulfatlari supaga chiqib o'tirib, bizni ham yonlariga chaqirdilar. Noiloj kelib o'tirdik. Kampir kir dasturxonga bir dasta non o'rab olib kelib o'rtaqa tashladi. Keyin katta quruq yog'och chora ham olib chiqib o'rtaqa qo'ydi. Sultonga qarab so'radi:

— Oqshoq bo'za ichasindermi, tari bo'za ichasindermi?

— Zo'r chiqqanidan olib kelaver, — dedi Sulton.

Kampir o'tovga kirib ketdi. Sulton bizlarga qarab:

— Hali mol bozorda nima qilib yuruvdilaring? — dedi.

— O'ynab yuruvdik.

— Ha-ha. U yerda nima o'yin bor ekan? Yo o'zinga shogird qilib olaymi? — Omonni ko'rsatib: — Mana bundan tomteshar chiqadi. Kisavur bo'lolmaydi, qo'pol, — dedi.

Shu hazil-mazax paytdan foydalanib, undan so'radim:

— Sulton aka, haligi janjalning oxiri nima bo'ldi?

— Voqea aslida bunday bo'lgan edi, uka, — deb Sulton kisavur gapirib ketdi. — Ko'kterakning samovarida bir necha kisavurlar o'zining epchilligi, qo'rqmasligi, ayyorligi bilan maqtanishar edik. Shunda men o'g'irlagan pulimni halol qilib, egasini, rozi qilib ololaman, deb yuborgan edim. Ulfatni bo'zaga to'ydirishdan baxs boylashgan edik. Qo'y bozorga kirdim. Ko'zinga o'sha ko'rganing bayov kosib yigit uchrab qoldi. "Shilt" etib hamyonini oldim, pulini sanab ko'rsam, sakkiz so'm-u mirikam ikki tanga ekan, yonimdan unga ikki tanga qo'shdim. Uzugimni ham hamyonga solib, hamyonni qaytadan yigitning cho'ntagiga joylab qo'ydim. Keyin o'sha ko'rganinig maynabozlik yolg'on-dakam ayyuhannosni soldim. Mirshablar oqsoqolga olib borishdi. Oqsoqol mening da'vomni, uning radini eshitib, pulni tekshirishga tushdi. Kosibning cho'ntagidan hamyonni olib, ichidagilarni xontax-

taning ustiga qo'ydi. Mening da'vom to'g'riligi uchun yigit "kisavur" bo'lib chiqdi. Hamyonni, pulni, uzukni menga olib berdilar. Lekin bir yarim tanga cho'tal olib qoldilar. Shunday qilib, o'rtoqlarim bilan qilingan garovni yutdim.

— Iye, sho'rlik begunoh kosib yigit qulog'ini ushlab ketaverdimi? — dedim.

— Yo'q, birpas qamalib yotdi, keyin bechoraga rahmim kelib, mirshabga bir so'm pora berib, yigitni qutqazib yubordim, da'vom yo'q, dedim. Yigit bechora xursand bo'lganidan bo'ynimdan quchoqlab o'pib:

— Rahmat, aka, bu yaxshiligingizni o'lgunimcha unutmayman, qiyomatli aka-uka tutindik, uyim To'qli jallob mahallasida, o'tim Abdurayim, — deb minnatdor bo'lib ketdi.

— Balli, yigitlik shunday bo'пти-da, aka,— dedim.

Sulton kisavur miyig'ida kulib "shunday" degandek qilib qo'ydi.

Hammamiz qah-qah urib kulishdik. Sulton kisavur yonboshlab, tirsagiga tayangan novcha kishi supaning yonida tikka turibdi. Mullanamo kishi tiz cho'kib, ikki qo'lini qovushtirib Sultonning gaplariga miyig'ida odob bilan tabassum qilib o'tirar edi. Qolgan ikki yigit bir-biriga ro'para chordana qurib, gugurt otishib "ermak qimor" o'ynab o'tirishgandi.

Kampir et osib yubordi. O'choqdan chiqqan zangori tutun osmonga o'ralab, tevarak-atrofga ko'rpadek yoyilar edi.

Shom cho'kib, quyosh botib borar edi... O'choqda o't tutashib ketgandan keyin kampir o'tovga kirib ikkita qovoq manak (bo'za quyiladigan idish)da bo'za keltirib qo'ydi. Bir necha zarang kosa olib keldi. Novcha yigit darrov belbog'ini yechdi, uni qoqqan bo'lib, choraning ustiga tarang qilib yoydi, bo'zani suza boshladi. (Bo'za odatda ilitib ichiladi. Kampir olib chiqqan bo'za kuni bo'yi oftobda turgani uchun ilitishga hojat yo'q edi.).

Bo'za suzishning o'z qoidasi bor. U siqib suzilmaydi, balki ro'molni sidirib suziladi.

Novcha yigit suzgan bo'zadan ozgina tatib ko'rib, birinchi oyoqni¹ Sultonga uzatdi.

— Hammaga quy! — dedi Sul-ton.

Novcha yigit ikkinchi-uchinchi oyoqni haligi ikkita yigitga uzatib, so'raganday Sul-tonning o'ziga qaradi.

— Bolalarni qo'ya tur, domlaga uzat, — dedi Sul-ton.

— Yo'g'-e, yo'g'-e, o'zlaridan bo'laversin. Biz ichmaymiz. Ya'ni xudo kalomida aytganki...

— Kalom-palomingni yig'ishtirib qo'y, qachon-dan buyon ichmaydigan bo'lib qolding, — deb o'shqirdi Sul-ton, — islovatda sarqitimizga mast bo'lib yurar eding-ku.

— Ya'ni, ya'ni... tavba qilganmiz.

— Kisavur bilan o'g'rining tavbasi tavba emas. Esingdami, kisavurlikni ham uddasidan chiqqan qiladi. Bultur kuzakda Salor bo'yidagi Kapponda oraga men tushmasam, olomon seni o'ldirib yubor-rar edi. "O'g'ri qarisa so'fi, g'ar qarisa parixon bo'ladi", deb bekorga aytmagan-da. Tavba qildim, deydi-yal Ha-ha, endi eshon bo'lib, qishloqma-qishloq murid ovlab yuribsanmi? Ol buni!

Domla juda qimtinib, o'ng'aysizlanib, zarang kosani qo'liga oldi.

— Durvazang qizigandan keyin alyor ham aytib borasan hali. Ich-ey payg'ambarning merosxo'ri.

Ortiqcha gap o'tmasligini sezgan domla ko'zini chirt yumib, bo'zani shimirib yubordi.

Bizni ichishga ko'p zo'rlamadi. "Hali obdan icharsanlar", — dedi Sul-ton.

Manak ustiga manak keldi. Chala pishgan sho'rva keldi, ichaverdilar, domla bo'lsa allaqachon sallani chuvatib, beliga bog'lab olgan. Xudoning birligini o'rtaga solib, tilab olib ichmoqda edi. Almo-yi-aljoyi alyorlar:

¹Oyoq — kosa (qadah ma'nosida).

Bu tog'larning yonboshida o'tim yurgan,
Quyushqoni sag'risiga botib yurgan.
Sendek-sendek nomardlarni men ko'p ko'rgan
Oq tomog'im, yo'rg'alang, alyor bo'lsin.
Onasini boyvachchaga sotib yurgan.
Alyor-ey-alyor, alyor bo'lsin-ey.
Tog'dan quyon qochirdim, iyagi yo'q,
Qizlar ko'ylak kiyadi jiyagi yo'q.
Jiyagi yo'q joylariga qo'lim solsam,
Qo'sh kaptari hurkib qochar, suyagi yo'q.
Alyor-ey-alyor, alyor bo'lsin.
Oq tomog'im, yo'rg'alang-ey, alyor bo'lsin.

O'tirish sekin-sekin bema'ni tomonga qarab qizib borar edi. Sekin o'rnimdan turib, Omonni imladim. Yalinib-yolvorib Yaxshiqiz kampirdan bitta kichik sholcha bilan bitta xushvaqtdan tikilgan kir lo'labolish so'rab oldik. O'tovning orqasiga o'tib, joy qilib yotdik. Mastlar payqagani ham yo'q. Tun yarim kechadan oqqan bo'lishiga qaramasdan mastbozlik, shovqin-suron, to'polon tobora avjiga chiqar edi. Yana kimlardir kelib qo'shildi, tanish bo'lmagan ovoz ko'payib ketdi. Kimdir kular edi. Kimnidir tutib olib urardilar shekilli, dodlab, xudoni o'rtaga solib yig'lar edi.

— Azbaroyi xudo, borim shu, boshqa pulim bo'lsa, imom a'zam ursin.

— Lippasini axtar, dayusni!

Domlani tunamoqda edilar. Bunday to'polonlarni ko'ra berib ko'nikib ketgan Yaxshiqiz kampir bemalol o'choqboshi bilan o'tov o'rtasida xizmat qilib yurar edi.

Keyin uxlab qolibmiz. Qancha uxlaganimizni bilmayman. G'ira-shirada kimdir biqinimga turtganidan uyg'onib ko'zimni ochdim. Tepamda kechagi domla turar edi. Boshida shoshib-pishib o'ralgan kir salla, bir chakkasi ko'kargan, qovog'i shishgan, bir ko'zi qontalashgan.

— Tur, uka, turinglar, hammasi dang uchib yotibdi. Qochmasak bo'lmaydi. Mening bo'ladiganim bo'ldi, rasvo qilishdi. Nos puli ham qolmay,

bor-yo'g'imni shilib olishdi. Yana bir baloga yo'liq-maylik. Boshim yorilguday charsillab turibdi.

Omonni uyg'otdim, dik etib turib, Zolariqning muzdek suviga apir-shapir yuz-qo'limizni yuvgan bo'ldik, o'z etagimizga artindik.

— Xo'sh, qayoqqa qochamiz, taqsir?

— Xudoy taoloning dargohi keng, to'rt tomoni-miz qibla. Yuqoriga, Qing'iroq tepa tomonga qochamiz.

Uchovlon "shilt" etib chiqib ketayotganimizda Yaxshiqiz kampir yo'limizni to'sdi:

— Qayoqqa qochyapsanlar, aqchamni berib ket-laring!

Omon cho'ntak kovlab bitta o'n besh tiyinlik Buxor tanga berdi.

— Mana, sheshe, yarim tanga haqqingizga, bir miri non bilan tuxum qovurgan yog'ning puli.

— Xo'sh, — dedi pulni olib kampir, — kelib-ketib turinglar.

Shunday qilib, kallayi saharlab yo'lga ravona bo'ldik.

II bo'lim

Uch soatcha yo'l yurgandan keyin Tepaguzar degan bir mavzega yetdik. U yerda bir chol baqqol endigina do'konini ochgan ekan. Undan yo'l xarajatlarini, safar anjomlarini oldik. Chunonchi: bir qadoq tuz, ikki qadoq turshak, oltita zog'ora non, ip, nina, ikkita ichi tushgan bosvoldi. Hammasi yetti paqir bo'ldi. To'rt paqirni domla ust yak-tagining baxyasiga yashirgan joyidan olib to'ladi. Uch paqirni biz to'ladik.

Yana yo'lga tushib yarim soatcha yurgach, Oynabuloq degan yerda bir tolning tagida, chashma labida zog'orani o'rtaga qo'yib, qovunlarni yorib nonushtaga o'tirdik. Nonushta orasida domla o'zini bizga tanishtirib ketdi:

— Bizning aslimiz Buxoroyi sharifdan bo'lar ekan. Hozir Toshkentning Pushtihammomida

turamiz. Boboyi-bobokalonlarimiz juda zabardast eshonlar o'tgan. Dadam rahmatlik ham "kuf" desalar suvni teskari oqizib, "suf" desalar ko'rning ko'zini ochib yuboradigan ulug' zot edilar. U kishiga ixlos qo'ymagan odam kamdan-kam edi. Ona tomonidan ham juda haqqa yetishgan odamlarmiz. O'z onam hozir ham childirma bilan fol ochib, xipchin bilan savab, yangi sopol idishga tilsim yozib, tandirga qo'yib oshiq-ma'shuqlarni bir-biriga issiq-sovuq qiladigan katta otindir. Men bir necha yil avval ota kasbimning hadeganda jo'niga tushib ololmay, anchagina shaloqliklar ham qilganman. Avvaliga yigit-yalanglarning bazmida bachcha bo'lib o'ynab pul topdim. Nasha-pashalar ham chekib yurdim. Keyin uncha-muncha kisavurlik ham qilib ko'rdim. Ammo bu hunar bizday zotdor kishilarga to'g'ri kelmas ekan. Bir kuni Kapponda olomonda qolib ketay dedim. Yo'q, xudoga shukur, mana endi yo'limni topib, ota kasbimni boshlab yubordim. Dala-yu dashtlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezibichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko'p ekan, birim ikki bo'lib boryapti.

O'zim madrasa ko'rmagan bo'lsam ham, savodimni chiqarganman. O'qimasam ham uqqanman. Za'far bilan duoyi tumor, ismi a'zam yozish qo'lindan keladi. Ko'pchilik qishloqilar menga ixlosmand. Ba'zilar "eshon pochcha", deydi, ba'zilar "qori aka", deydi, ba'zilar "mulla aka", deydi. Asli ismim Mullamuhammad Sharif binni Mulla-muhammad Latif ibni G'avsil a'zam.

Mana endi uchalamiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldida sizlar mening hurmatimni bajo keltirib "hazrat", "hazrat" desalaringiz, men sizlarni "Pirbachchalar" desam, shariatga xos ta'zim-tavozelarni o'rgatsam, kuzgacha birimiz o'n bo'lib, bisoti bag'al orttirib, qo'yin-qo'njimiz to'lib, sen je-men je— shaharga izzat-obro' bilan tushib horsak yomon bo'lmaydi.

Shunday bo'lsin, hech kim yo'q vaqtda mulla aka yoki Sharifjon aka, deb chaqirsalaring ham bo'laveradi. Nimaiki topsak — o'rtada, to'rtga bo'lamiz. Ikki hissa meniki, bir hissadan senlarniki. Kim shu va'dadan qaytsa, beti qiblidan qaytsin, omin oblohakbar, — dedi.

Biz ham qo'shilishib qiblaga qarab fotiha o'qidik.

Yana bir oz salanglanib o'tirgan edik, qarshimizdan chang ko'tarildi. Chang borgan sari bizga yaqinlashar edi. Keyin qorasini tanidik. Bir otliq qishloq o'zbeki edi. Ot chopa berib ko'pirib ketgan. Chavandozning choponining ikki bari taqimidan chiqib yelda uchib kelar edi. Bizning tepamizga kelib otni arang to'xtatdi.

— Salomu alaykum, muldakalar, jo'l bo'lsin?

Biz ham uning salomiga javob qaytarib: "Alay bo'lsin, olgani", — dedik.

— Yigitlar, — dedi o'zbek, — ichlaringda imon shariatni biladigan, o'lik juvoturg'anlarning bormi?

Domla bizga qaradi, biz ta'zim bilan unga qaradik.

Domla tomog'ini bir qirib qo'yib, savlat to'kib:

— Topilib qolar, nima xizmat edi? O'zimiz toshkentlik bo'lamiz, eshonzodalardanmiz. Madrasa ko'rgan mullayi zabardastlardan bo'lamiz. Hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun qishloqlarda tabdili havo qilib yuribmiz. Bu ikkovlari ham pirlachalardan, — dedi.

Bu muqaddima gaplardan o'zbek danak topgan tentakdek juda quvonib ketdi.

— Voy-bo'y, taqsirlar, voy-bo'y taqsirlar! Sizlarni xudoyning o'zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O'zi jaqinda bizning ko'chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqaslanib qaza qilgan edi. Uni juvib janoza o'qiydigan kishi jo'q. Voy-bo'y taqsirlarim, sizlarni xudoy jetkazdi. Qani ketdik!

Omon dasturxonlarni yig'ishtirdi. O'zbek otdan tushib otga domlani mindirdi. Uchov piyoda, domla otliq keta boshladik. Anchagina olis yo'l ekan. Bir-

ikki yerda dam ham oldik. Bir qirning tepasiga chiqqanimizdan keyin uzoqda bir qo'rg'on va bir-ikki o'tov ko'rindi. O'zbek o'sha tomon qo'lini cho'zib ko'rsatdi:

— Hov, o'sha ko'ringan qo'rg'on — bizning qo'nalg'a. Hademay yetamiz.

Kun qiyomdan oqqanda yetib bordik. Bu ko'chmanchi elatning asli turar joyi bu yerdan yuzlab chaqirim narida, dashtning ichki tomonida qolgan ekan. Molqora, bola-chaqa, xotin-xalajlari ham o'sha yerda qolgan ekan. Orada o'lim ro'y berib qolgani uchun u yerda yuvib, janoza o'qiydigan domla topilmaganidan yigirma choqli yigit-yalang bir-ikki qari-qartang o'likni olib kelib, shu yerga qo'ngan ekan.

Hamma "gurr" etib o'rnidan turib, bizga qo'l qovushtirib salom berdi. Hazrat: "O'lik qayerda?" — deb so'radilar. O'lik qo'rg'onning ichida ekan. Qo'rg'on ichki tuzilishi jihatidan qaysidir bir chorvachi boyni qo'y qamaydigan saroyini eslatar edi. Unda-bunda tuynukli devorlari mustahkam, qo'sh tavaqa darvozasi ham bor. Lekin vaqt o'tib, taxtalari chirigan, ho'kiz suzsa buzilay deb turibdi. Qo'rg'onning o'rta bir yerida sizot suvlardan to'plangan, o'rtasi kovlanib chuqurroq qilingan bir hovuzcha ham bor edi. Hovuzning chetlarini har xil po'panak o'tlar bosib ketgan. Labida bir-ikki ko'ndak tol ham bor edi. O'lik qo'rg'onning og'ilxonasida ekan.

Rostini aytish kerakki, na men, na Omon, na hazrat umrimizda o'lik yuvmagan edik. Ayniqsa, men bo'lsam, odam o'ligi u yoqda tursin, mushukning o'ligidan ham cho'chir edim. Hazrat bo'lsa, o'zini umr bo'yi o'likdan boshqa narsani yuvmagan kishiday qilib ko'rsatishga harakat qilar edi. Qadam-qadamda pichirlab bir balolarni o'qib, atrof-ga kuf-suf qilib, fotiha o'qiganday qo'llarini yuziga surtib qo'yar edi. Ammo biz bilar edikki, bularning hammasi jo'n gap. "Pul — dardi kabob" uchun qilinayotgan nayrangbozlik.

Domlaning ishorasi bilan Omon boshqalarni qo'rg'ondan chiqarib, kafanlikni so'radi. Olti gaz kelar-kelmas eski bo'z parchasini keltirib berdilar. So'ngra butun yig'ilganlarga: o'lik yuvilib tayyor bo'lguncha qo'rg'onga yaqinlashmasliklari, bu tomonga mo'ralamasliklarini tushuntirdi. Chunki qarasa gunohkori azim bo'lar ekan. Odam ofatga yo'liqar ekan.

Hamma chiqib ketdi. Darvozani bekitdik, orqasiga bir katta xarsangni olib kelib tamba qildik.

Hazrat bizga qaradi. Biz hazratga qaradik.

— Endi nima qilamiz? Ikkovingdan biring o'lik yuvib ko'rganmisanlar? — dedi hazrat.

— Yo'q, — dedik biz.

— Men ham yuvmaganman. Lekin bu o'zbeklar bilan o'n so'lkavoyga gaplashib qo'ydim. Yuvmasak pul uvol bo'ladi. Besh so'mni men olaman, ikki yarim so'mdan senlarga.

— Xo'p, bo'lmasa, o'zingiz yuvasiz, — dedim men.

Qo'rqa-pisa o'likni yotqizib qo'ygan hujraga kirdik. Murda uzala tushib yotgan ekan. Oyoq tomoni ochiq. Betiga bir eski yaktak yopilgan. Chamasi yuvg'uvchi topilmay bir necha kun turib qolgan bo'lsa kerak, ancha hidlanib ketgan edi.

Oldinda hazrat, keyin Omon, uning orqasidan men, orqamizga tisarila-tisarila bir-birovimizni oldinga qarab itarishar edik. Hujraning ichida o'likning arvohi aylanib yurganday cho'chib-cho'chib, yurak urib, oyoq uchi bilan yurib o'likka yaqinlashdik.

Mening oldimda ketayotgan Omon to'satdan o'zini orqaga tashlab "g'iyq" degan ovoz chiqardi-yu, o'zidan ketib qoldi. Domla orqaga bir sapchib, hujra eshigi oldida qotib qoldi. O'likka bir qarash-dayoq Omonning o'zidan ketib qolishining sababini tushundim. Qaysi ko'zim bilan qaray, biz yuvmoqchi bo'lgan o'lik tirilgan edi. Oyoqlari qimmirlamagani holda betiga yopilgan yaktakni qimirlatib boshini ko'tarmoqchi bo'lar edi.

Yuragim yorilguday bo'ldi. Orqaga qaytib qochaman deb, yerda yiqilib yotgan Omonga qoqilib, dumaloq oshib tushdim. Ko'zim hazratga tushdi. Uning ham rangi o'chib ketgan. Allanimalarni o'qib, o'ziga va atrofga dam solar edi. Nafasim og'zimga tiqilib jonholatda o'rnimdan turdim. Yugurganimcha qo'rg'onning sahniga chiqdim. Orqamdan o'lik quvlab kelayotgandek orqamga qayrilib boqar edim. Hovliga chiqib bo'g'iq va hayajonli ovoz bilan dodlay boshladim.

Mening bu qo'rqinchli ovozimni eshitgan o'lik egalari hovliqishib, eshikni ochishga urinsalar ham eshik ochilmadi. Chunki xarsangni tirab juda ham mahkam tanbalagan edik. Borib, xarsangni olib, eshikni ochishga menda majol yo'q edi.

Domla hazrat bo'lsa, sassiq hovuz labiga o'tirib, hadeb tahorat qilar edi. O'lik egalaridan bir-ikkitasi devordan oshib tushib, eshikni ochdi. Qolganlari ham kirdilar. Men nafasim og'zimga tiqilgan holda ularga voqeani aytdim. Ular o'likka bizdan ko'ra jonkuyarroq bo'lganliklari uchun ko'zlari qinidan chiqib, hovliqib ketgan edilar.

Endi Omonning ahvolidan xabar olish zarur edi. Ko'pchilikning daldasi bilan hujra tomon yura boshladim. Yurak oldirib qo'ygan ekanman. Har nafas orqamga qarab qochadigan yo'lni mo'ljallar edim.

Shovqin-suron bilan hujraga kirib borar ekanmiz, yaktak sudragan bir olg'ir qir mushugi sapchib, Omonning ustidan sakrab, bizning oyoq oralarimizdan o'tib, hujradan chiqib ketdi. Hammamizning ham qutimiz o'chib, serrayib qoldik. Shu paytda Omon ham o'ziga kelgan edi. O'likning "tirilganligi" sababi bizga endi anglashildi.

O'lik bizning ko'zimizga bosh ko'targanday bo'lib ko'ringanligi shunday ekan: qir mushugi yaktakning tagiga kirib olib, o'likning ko'kragiga o'tirib, hadeb burnini kemirmoqda ekan...

O'lik egalari o'likning burunsiz qolganidan qanchalik qayg'urgan bo'lsalar, bizdek yosh, no'noq,

uch o'g'lon g'assolning "dovyurakligi"dan shunchalik maza qilib kular edilar.

Mushuk yaktakni sudraganicha ketdi. O'lik egalari bizni qoldirib tashqariga chiqdilar. Eshik orqasiga yana xarsang tambalandi. Omonni hovuz bo'yiga o'tqazib, yuziga suv sepgan bo'lsak ham, hadeganda o'ziga kelmay, aftida "bir qari bo'z bitganday" bo'lib xomush o'tirar edi.

— To'xtang, ukam, to'xtang, o'zim bir dam solib qo'yay, ko'rmaganday bo'lib ketadi, — dedi hazrat. Alla nima balolarni o'qib, Omonga kuf-suf qila boshladi.

— Ana xolos, o'zingizga kelib qoldingiz. Inshoollo duoga shak yo'q.

— Tur endi, uyat ish qilib qo'ygan boladay ser-rayib o'tirma, — dedim men koyib.

— Yo'q, meniki bo'ldi, o'zlaring bir balo qilib amallab qo'ya qollaring, — dedi Omon.

— Yuvish shariatda uch kishini talab qiladi, — dedim men.

Yalinib-yolvorib Omonni turg'azdik. Uchovlashib "sen oldin bor, men keyin borayin" deganday hujraning eshigiga borib, ikki quloq beridan mo'ralay boshladik. Omon domla bilan menga qarab zo'rma-zo'raki bir iljaydi-da:

— Xo'sh, endi ish boshlaylik. Qanday qilib yuvamiz. Xalq ma'tal' bo'lib qolmasin, — dedi.

— G'assolboshi hazratim bo'ladilar. Ikkovimiz suv quyib turamiz. Yaxshilab badanlarini ishqalab yuvsalar, murda ozor topmasa, burniga ehtiyot bo'lsalar — hamma savob hazratimga. Bizga yirtish kifoya, — dedim.

— Ey, — dedi domla, — yoshlar xizmatda, kattalar rohatda, deganlar. Sizlar yuvasizlar, men suv quyib turaman. Duo ham qilaman.

— Duo o'zingizga kerak bo'ladi. Ehtiyot qiling, taqdir, yaxshilikcha yuvsangiz yuvganingiz, bo'lmasa o'lik egalaringni chaqirib sharmandangizni chiqaraman.

— Shunday, — dedi Omon.

¹ — mahtal.

— Iya, iya, — dedi hazrat. — Shu ham sherik-chilik bo'ldimi? Qani yuringlar, men oyog'idan ko'taraman, sizlar boshidan.

— Yo'q, taqsir siz boshidan, bizlar oyog'idan.

Janjalimiz tashqaridagilarga bilinib qolmasin deb, eshikning tirqishidan mo'ralab-mo'ralab sekin-sekin gapirishar edik. Tashqaridagilar bo'lsa o'likni solish uchun tol novdadan zambil to'qimoqda edilar. Bir oz janjaldan keyin Omon menga dedi:

— Ikki quloch arqon bo'lganda yaxshi bo'lar edi.

— Nima qilasan?

— Hiylasini topdim, — dedi quvonib. — Qani, yur, qidiramiz.

Ikkalamiz birgalashib qo'rg'onning butun og'illarini axtarib chiqdik. Baxtimizga, bir burchakda eski oxur yonidagi qoziqqa ikki qulochdan mo'lroq jun arqon bog'lanib yotar edi. Yechib oldik. Yana o'lik yotgan hujraga kirdik. Ikki qo'llarini bir-biriga ishqagan domla yo'lakda shivirlab yurar edi.

Bu gal endi Omon o'z aqliga qoyil qolgani uchunmi, dadillanib ketgan edi. Domlani yoniga chaqirib o'likni ko'tarishga buyurdi. Domla avvaliga bir oz tixirlik qilib turgan bo'lsa ham, orqasi bilan o'likka yuz o'girib, ming jirkanchlardan keyin o'likning oyog'ini ko'tarib berdi. Omon boyagi arqonni o'likning har ikki oyog'iga to'pig'idan yuqori mahkam sirtmoq solib bog'ladi. Uchalamiz arqonni tortib, o'likni hovuz bo'yiga qarab sudray boshladik. Teskari sudrashdan har ikkala qo'li ochilib, qulochi yozilib ketgan edi. Bechora agar tirik bo'lsa orqasi shilinganidan bizga shikoyat qilgan bo'lar edi.

Hovuz labiga kelib to'xtadik. Omon gapirib ketdi.

— Yaxshisi, shuki, o'rtoqlar, bosh tomondan suvga tushirib, uch-to'rt marta yaxshilab chayqab olamiz, happa-halol bo'ladi qoladi.

— Inshoollo, — dedi hazrat, — albatta halol

bo'ladi. Xudo o'z kalomida ham shunga ishora qilgan. "Innamal havvato'n tahorato'p hallolun", degan.

— O'lganingiz yaxshi, — dedim men unga.

Hammamiz kulishdik. Bu maslahat hammamizga ham yoqqan edi. Arqondan ushlab, o'likni suvga sho'ng'itdik. Hovuzning u boshidan bu boshiga sudrab chayqata boshladik. Uchovimiz ham yangi havaskor g'assol bo'lganimiz uchun qiziqib ketib uch martagina emas, o'n-o'n besh marta chayqab juda ham oq yem qilib yubordik. Har qancha varzish yetkazgan g'assol bo'lsa ham bir o'likni shunchalik yuvar-dal

Keyin, sekin-sekin hovuz qirg'og'iga torta boshladik, lekin o'lik qimirlamay qo'ydi, o'rnidan jilmaydi. U xuddi hovuzning tagiga jiplashib qolganday edi. Omonning rangi yana quv o'chib ketdi. Domla bo'lsa "yo madad, yo madad", deb arqonni siltab tortar edi. Men yana bir dodlab ko'ray dedim-u, bu ishning bizga nafi tegmasligini bilib, xap qoldim. Omon buni fahmladi shekilli:

— To'xta, ahmoq, — dedi, — nima qilmoqchisan?

— Dodlasammikin?

— Dodlashga beradigan kuchingni arqon tortishga ber!

U ovozini chiqarmasdan tishini g'ijirlatib meni jerkib tashladi.

Uchovimiz bor kuchimiz bilan to'ngak tolga oyoq tirab arqonni torta boshladik. Ancha urindik. O'lik bechoraning bellari qirsillab, taxminan, yarim gazcha cho'zilib ketdi.

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi.

— Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz. Qaytib keldi. Yana torta boshladik. Bultur yozdan beri og'ilxonada kuya tushib chirib yotgan arqon o'lgur shartta uzilib ketdi-yu, uchalamiz chalqanchasiga tushdik.

Vaqt kechikib borar edi. Hayallash xavfli edi.

Uchovimizga ham o'lik o'zimiznikiday bo'lib ko'nikib qolgan edik. Pahlavonlarcha jasoratlanib ketgan Omon shartta ko'ylak-ishtonini yechib, o'zini hovuzga tashladi-da, sho'ng'ib ketgan o'likni qidira boshladi.

— Qani, taqsir, siz ham yechining besh so'mni jo'nlikcha olavermaysiz, — dedim men.

— Ya'ni masalan, yechmasam nima bo'ladi?

— O'lik egalariga aytib, olomon qildirib yuboraman.

Domla g'azab bilan menga qarab "xinzir", dedi-da, ko'ylagini yechib, oq ishtoni bilan hovuzga tushdi. "Bu xinzir degani nima degani ekan? So'kkanimikan? Qoyilman deganimikan?" Omon bilan ikkovlon qidirib ketdilar. Bir vaqtda o'likning oyog'ini osmonga qilib belidan mahkam quchoqlagan Omon uni hovuzdan olib chiqishga urinar edi. Domlaga uzilgan arqonni uchini tutqazdim. O'likning oyog'ida qolgan yeriga ulab berdi. Lekin o'likning boshi tolning ayri ildiziga kirib qolgan ekan. Men hovuz labidan turib tortar edim. Omon bilan domla belidan olib sug'urishga harakat qilar edilar. Nihoyat, zo'r berib o'likni hovuzning chetiga chiqardik. Biroq burunsiz bosh yo'q edi. Buni ko'rgan Omon yana hovuzga sho'ng'ib ketib tolning ildizidan kallani ajratib olib, domlaga uzatdi. Ikkovlari chetga chiqdilar. Shoshib-pishib darrov safar xaltadan yo'l uchun olingan ipni olti qavatlab pishitib ko'rpa qaviq nina bilan kallani o'z joyiga qo'yib tika boshladik.

Qoyil qildi, hazrat ko'p hunarni bilaman deganicha bor ekan, chokka usta ekan.

Ish jo'nashib ketdi. Hash-pash deguncha kafanni ham ko'kladik. O'likning ochiq badani mumkin qadar ko'zdan yashiringan edi. Lekin kafan uchun berilgan bo'z parchasi to'pig'idan nariga o'tmay, oyog'i ochilib qolgan edi. Oyog'ida bo'lsa haligina chambarchas qilib bog'langan jun arqonning shilib yuborgan o'rni qo'rga ko'mgan lavlagiday ko'rinib turar edi.

Safar xaltani bo'shatib, ichidagini belboqqa tugdik. Xaltani o'likning oyog'iga kiygizib, kafanga qo'shib ko'kladik.

Omon ko'ylak-ishtonini kiyib oldi. Domla ham ishtonini, salla, to'nlarini namozjumadagiday savlat qilib kiyib, qo'l qovushtirib, basharasiga domla nusxa berib, lablarida bir nimalarni shivirlab o'qib, o'lik tepasida turar edi.

Men borib eshikdan xarsangni ko'tardim. Janozaga yig'ilgan ta'ziyachilarni chaqirib keldim. Tashqarida bo'lsa, tol novdadan to'qilgan uzun dastali zambil allaqachon tayyor bo'lgan edi. Zambilning ikki tomonidagi aravaning shotisiga o'xshash uzun dastalari o'rtasiga oldinma-ketin ikki ot qo'shilgan edi. O'likning egalari atrofni qurshashib, ba'zilari uning betlarini silab yig'lay boshladilar. Shunda birisining qo'li o'likning bosh tarafiga tegib, chalqanchasiga yotgan o'likning boshi chappa bo'lib qolganini sezdi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, biz shoshilib, uzilgan kallani teskari o'rnatib qo'ygan ekanmiz.

— Buning beti nega ters bo'lib qoldi? — deb so'radi o'sha kishi.

Bir oz shoshib qolgan, ammo sipohgarchilikni qo'ldan bermagan hazrat:

— Tirikligida ko'p gunoh qilib qo'ygan bo'lsa kerak, xudo yuzini ters qilib qo'ydi, — deb javob berdi.

Men bu yerda domlaning shuncha ziyrak, hozir-javobligiga qoyil qolib, ichimda, "o'qigan ilming shu yerda ish berdi", deb qo'ydim.

Biroq bu bilan sir yashirib qolmadi. O'likning boshi uzilganligi, kallani gavdaga ters o'rnatib, chatib qo'yilganligi ma'lum bo'lib qoldi.

O'lik bir yoqda qolib, olomon uchovimizni qurshab oldi. Hazrat ham ishboshi, ham yosh jihatidan bizlardan katta bo'lganligi uchun hamma unga tikilgan edi. Omon bilan ikkovimiz olomonning orasidan bir amallab surg'ilib chiqib, ko'chaga tomon qochdik. Orqamizdan ko'proq umri otda yurib,

piyoda quvlashga uncha ham epchil bo'lmagan bir-ikkita o'zbek kelar edi. Ana shunday vaqtlarda tarqalib qochgan yaxshi. Omonga baqirib, "Chapga qoch", — dedim. O'zim o'ngga qarab qocha boshladim. Domla olomonning orasida qolib ketdi. Nima bo'ldi, bilmayman. Tirik bo'lsa biror go'rdan chiqib qolar, o'lgan bo'lsa, xudo rahmat qilsin.

Omon qochib qayga bordi bilmadim, men bir zundayoq ko'zdan g'oyib bo'lib borar edim. Oldimda bir to'qaylik paydo bo'lib qoldi. To'qayning ichida yolg'iz yo'l bor ekan. Shu yo'ldan chopib ketaverib bir sizot zovurga uhradim. Zovur menga birdan bir boshpana bo'ldi. O'zimni zovurga tashladim. Orqamdan quvib kelganlar meni bir muddat qidirib borgach, izimni yo'qotib, qaytib ketdilar.

Vaqt kechikib bormoqda, o'rtaliq qorong'ilashmoqda edi. Qo'rqa-pisa zovurdan chiqib, to'qaydagi so'qmoq yo'l bilan keta boshladim. Lekin ko'nglim Omon so'ltidan va hazrati domla jihatidan ancha tashvishda edi. Bechoralarning boshiga qanday kunlar keldi ekan. Nima bo'ldi ekan, urib o'ldirmadilarmikan?

Xuftonga yaqin yana katta bir "shahri azim"ga kirib bordim. Kichkina xonaqo va jilovxonadan iborat bo'lgan devorlari paxsa qilib urilgan machitning eshigida uch-to'rtta chol kishilar xufton namozini poylab o'tirar edilar. Men ham salom berib, sekingina ularning yoniga borib o'tirdim. So'fi azon aytdi, garchand, tahoratim bo'lmasa ham, shu o'tirganlarning rahm-shafqatini keltirish uchun kirib, jamoat bilan namoz o'qidim. Namozdan keyin hamma uy-uyiga tarqaldi. Men machitdan qo'zg'almadim.

Bu machitda bundan ilgari bir necha marta joynamoz, namat o'g'irlangani uchun, so'fi ham, domla-imom ham mendan shubhalanib, bir necha marta yer ostidan ko'z qirini tashlab, xo'mrayib qarashdi-da, so'fi so'radi:

—Ha, o'g'lim, juda o'tirib qoldingiz? Namoz tamom bo'ldi.

— Otajon, musofirman, — dedim. — Agar ruxsat bersangiz, ertalabgacha machitda qolsam, yo'limdan adashdim.

Gapga imom aralashdi:

— O'zing qayerlik bo'lasan, o'g'lim?

— Taqsir, toshkentlikman.

— Bu yerlarda nima qilib yuribsan?

Omondan o'rgangan gaplarni ishga soldim.

— O'zim madrasada o'qir edim, hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun bir oz pul topish maqsadida, mardikor ishlash uchun safarni ixtiyor qilgan edim. (Yana ichimda, bu yerda ham g'assollik xizmati chiqib qolmasa yaxshi edi, deb o'ylar edim.)

— Qaysi madrasada o'qir eding, mudarrising kim?

Qo'lga tushdim. Toshkentda nima ko'p — madrasa, nima ko'p — mudarris.

— Taqsir, o'sha katta madrasada, domlamiz ham o'sha katta domla bo'ladilar.

Domla kuldi:

— Ha, ha, mullavachchaman degin, darsxona emas, xirixonada talim olganman degin. Yaxshi, bo'lmasa, men bilan hovliga ketasan. Qorning qalay?

Uyalib joynamozga qaradim.

— ...

— Qani, yur bo'lmasa. Bizga ham jindak xizmat qilib qo'y, ovqating ham o'tib qolar.

Domlaga ergashib, hovlisiga bordim. Domla ikkita qo'rga ko'milgan jo'xori bilan bitta sopol tovoqda moshxo'rda chiqarib berdi. Bu lazzatli taomni huzur qilib ichib oldim. Domla ichkariga kirib ketdi-da, bir ozdan keyin qo'lida bitta katta pichoq, bir bolta va bir oz chiyratma arqon bilan to'ppa-to'g'ri mening oldimga keldi. Men bo'lsam, domlanning nima niyatda ekanligini tushunmasdan, xurkovich kiyikdek oyog'imni bir yerga g'uj qilib, qochishga hozirlangan, og'zimni bo'lsa, dodlashga juftlagan edim.

Domla mening harakatimdan bir narsa sezdimi, haytovur kulimsirab, meni yupatib, dedi:

— Qoʻrqma, seni soʻymayman, men yom-yom emas. Senga bir xizmat bor, oʻgʻlim, bir poy hoʻkizim bir necha kundan buyon boʻkib, novqoslanib yotibdi. Mana shu asboblarni boshingga qoʻyib hushyorroq yotasan. Mabodo, hoʻkiz yomonlab qolgunday boʻlsa, borib, darrov boʻgʻziga pichoq tortib yuborasan-da, meni chaqirasan. Ehtiyot boʻl, lekin tagʻin uxlab qolib, harom oʻldirib qoʻyma.

— Xoʻp, taqsir, — dedim. — Choy-poy yoʻqmi?

— Nima-nima, nimchorak choy bir miri-ku, sen choy ichasanmi, suv ariqda oqib yotibdi, erinsang, ana obdastada ham bor, ichaver...

Domla buyurgan ishning oson koʻchganligini bilib sevindim, domla ichkariga kirib ketdi. Domla chiqarib bergan koʻrpachaga choʻzildim. Allavaqtlargacha koʻkka qarab, termilib yotdim. Qoʻrgʻonchanning atrofida har bir qoraygan koʻlanka hovuzda boshi qolgan oʻlikday vahimalanib oldimga kelganday boʻlar edi. Uxlay olmadim. Yarim kechadan ogʻib, tong yaqinlashib qolganda koʻzimni gʻira-shira uyqu bosgan boʻlsa ham, xayolim uygʻoq edi. Ogʻilxona tarafda bir nimaning “gurs” etib, yerga yiqilib, xirillayboshlagani eshitildi.

“Obbo, harom oʻlgur hoʻkiz yomonlab qoldiyov”, deb oʻyladim-da, arqon bilan pichoq-boltani koʻtarib, ogʻilxonaga qarab yugurdim. Qorongʻida qandaydir bir hayvon yerda yotib, tipirchilamoqda edi. Tikka oldiga borib, devkor sallohlarday “shoxidan” ushlab, “bismillohu ollohu akbar”, deb boʻgʻziga pichoq tortib yubordim. Qon deganingiz tizillab otilib ketdi. Oyogʻimdan tortib basharamgacha qonga boʻyaldim. Jon bermoqchi boʻlgan hayvon eng soʻnggi nafasida maʻrab qolmoqchi boʻldimi, ichidan butun oʻpkaning siqilib yoyilishidan paydo boʻlgan hansirash bilan katta hammomning dud boʻroniday pishqirib yubordi.

Hayvon jon berib bo'ldi. Garchand, domla: "Meni chaqir yoki hafsalang kelsa terisini shilib, nimta qilib qo'ygin", degan bo'lsa ham, qorong'i bo'lgani, ham bir chekkasi — o'zim charchaganim uchun, hamda go'sht qon-qushga tegib harom bo'lmasin deb, bu ishlarni erta tongga qoldirdim. Katta bir tashvishdan qutulgan kishilarday osoyishtalik bilan tinchlanib, yana ko'rpachaga cho'zilib, uyquga ketdim.

Azonga yaqin shirin uyquda ekanman, och biqinimga tumshug'i qayrilib ketgan baland poshnali sag'ri kavushning bergan achchiq tepkisidan cho'chib uyg'ondim. Tepamda xalta ko'ylakli, bir qo'li bilan istibro kesagini ushlagan, har bir ko'zi g'ayin olxo'ridek qinidan chiqib ketgan domlapochcham turar edi. Alanglab o'rnimdan turishim bilan domlaning qo'lidagi teskari ushlangan boltaning muhrasi yelkanga kelib tushdi. Alamlanib ketdim.

— Ha, taqsir, bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi, taqsir? — deb yig'lab yubordim.

— Ha, xizmating boshingni yesin! — dedi domla. — Eshakni so'yib qo'yibsan-ku, padar la'nat! Men bu eshakni Buxoroyi sharifdan uch tilloga olgan edim. O'zi ham qanday eshak edi-ya, baybay... eshagim...

Eshakka motamzada bo'lgan domla meni hech imkon bermay savar edi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, men kechasi qorong'ida yanglishib, kulga ag'anab yotgan eshakni — novqos ho'kiz gumon qilib, bo'g'ziga pichoq tortib yuborgan ekanman. Ho'kiz bo'lsa, allaqachon yomonlab harom qotgan ekan. Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to'rt tomonga alanglab, o'zim bir najot yo'li qidirar edim. Ko'zim og'ilxonaning tomiga qo'yilgan narvonga tushib qoldi. Tomning labida bo'lsa, marhum eshakning quyushqonlik palangini quritish uchun oftobga to'nkarib qo'yilgan ekan. Zinadan chiqqan itdek to'rt oyoqlab nar-

vonga tirmashib tomga chiqdim. Eng so'nggi damda domladan bir marta bo'lsa ham o'ch olib qolmoqchi edim, Palangni azot ko'tarib, domlani mo'ljallab otdim. Lekin ko'p afsuslar bo'lsinki, egasini so'yib qo'yganim uchun, mendan o'ch olishni kutib yotgan salmoqli palang, quyushqoni bo'ynimga ilinib, o'zi bilan birlashtirib, ikki qo'llab domla-pochchamning oldiga meni sudrab tushgan edi. Bir chekkasi — palangning ustiga tushganim, ikkinchidan, badanim kaltakning zarbidan shishib ketgani uchun, tomdan yiqilish u darajada menga zararli bo'lmadi. Men tomdan yiqilishimning ilmini sarhisob qilishga ham ulgura olmagan edim.

Mening shakkokligimdan yana g'azabi alan-galanib ketgan domla behol ho'kizning oyog'ini bog'lash uchun kechasi menga olib chiqqan arqonni sakkiz buklab ustimga yetib kelgan va bir necha marta urishga ham ulgurgan edi. Men yana turib qochdim. Yana o'sha narvonga tirmashib tomga arang chiqib oldim. Tomga chiqish bilan orqamga qaray-qaray tomma-tom qochib ketmoqda edim.

Baxtinga, anchagina tomlar bir-biriga tutash edi. Ora-chorada tor ko'chalar yo'limni to'sib qolsa ham, tulki quvlagan tovuqday sakrab o'tib ketar edim. Kallayi saharlab boshdan-oyoq qonga belanib, tomma-tom qochib kelayotganimni ba'zi uyqusi ziyrak, so'fitabiat qari-qartanglar ham ko'rib qolgan edilar. Domla esa bir necha tom narida harsillab-gursillab, quturgan nor tuyaday ko'pirib, quvlab kelar edi. Haytovur domla ishtonbog'ini mahkam bog'lamagani uchun chopish vaqtida oyog'iga tushib, kishan bo'lib paypoqdor tovuqday kalavlab qoldi-da men qochib qutuldim.

Biroq bizning bu vahimamizdan ko'p xonadonlar tomga chiqqan edi. Men hali ham qochmoqda davom etar edim. Bir orqamga aylanib qaraganimni bilaman, bexosdan "sho'p" etib qamish-tuproq aralash pastga yiqilib tushdim. Men yiqilib tushgan

yer oshxonaning mo'risi edi. Mo'ri yerga qo'ndirilgan tandirning ro'parasida bo'lganligi uchun, men tomdan tikka tandirning ichiga tushgan edim. Oyog'im ko'ksimda bo'lib, g'ujanak holimda tandirning ichiga tiqilib qolgan edim. Chap qo'lim ham yonimga jipslashib tushgan, biroq o'ng qo'limgina erkin harakat qila olar edi. Ancha urinib ko'rdim, toza ham tipirchiladim. Orqamdan quvlab kelganlar mening birdaniga g'oyib bo'lganligimni ko'rib, qo'rqib ketgan, insemi-jinsemi deb o'ylab, ko'plari "astag'firullo" aytib, noumid orqalariga qaytib ketgan edilar. Bechoralar nima deb o'yladilar ekan, Shayton deb o'yladilarmi, yoki Ko'hiqofdan kelgan Abdurahmon parining lashkarlaridan bittasi deb o'yladilarmi, ishqilib, men yo'q edim. Kechgacha tuz totmay, o'tirgan joyimdan qimirlolmay, tandir o'choqning ichida yotdim. Qosh qoraygach, oshxonaning eshigi ochilib, bir xotin kelib kirdi. Mening yonimdagi kichkina o'choqqa o't qalayboshladi. Xotinning sharpasi kelgan zamono men erkin qolgan o'ng qo'lim bilan tandirning labida turgan loytuvoqni olib, ustimga yopgan edim.

Xotin moshkichiri qilmoqda edi. Piyozdog'ining hidlari dimog'imga kirib, ishtaha ham namozshomgulning karnayiday ochilib ketgan. Qozonda bo'lgan masallig'larning yog' bilan aralashib chiqazgan, "jaz-buz" ovozi yuragimning eng nozik joylariga borib qadalardi. Bu mamlakat — dala shahri bo'lgani uchun o'tin serob ekan. Bundan tashqari, mosh qurg'ur, bilmadim, qaysi toshloqda bitgan ekanki, hadeganda ochila bermadi. Xotin ham ayamasdan o'tinni qalashtirmoqda edi. Bora-bora qo'shni o'choqqa yoqilgan o'tning tapti sekin-sekin men yotgan tandirning devoriga o'ta boshladi. Yonboshim sekin-sekin qizib bormoqda edi. Agar u badbaxt imildoq xotin o't yoqishda yana davom etaversa tandirda kabobday jizg'anak bo'lar edim. Qozonda har bir moshning ko'z ochishi mening ko'z ochishim bilan ba-

ravar edi. Eng oxiri uzoq muntazirlik va azoblardan keyin hurmatli moshkichiri tayyor bo'ldi. Oshpaz xotin o'choqning olovini tortdi, biroq qozondagini ikki laganga suzib, bir lagandagisini qaytarib qozonga qo'ydi, ikkinchi laganni ko'tarib chiqib ketdi. O'choqda o't ham o'chdi. Lekin mening och yuragimga o't yoqib ketdi. Men bechora moshkichirining azobini bekam-u ko'st tortganim holda xo'rsinardim. Xotin chiqib ketgandan keyin tandirning sarposhini olib, biroz erkinroq nafas oldim. Go'yo bu "xitoy beklari"ning qiynog'idan qutulish uchun turlicha rejalar tuzar edim. Namozshom bo'ldi. Namozshomdan keyin qonuniy ravishda, albatta, xufton ham bo'ldi. Men bechora qinga solingan pakkiday, zindonda yotar edim. Xuftondan ancha o'tib qolganda, menga birdan-birgina keng olamning darichasi bo'lgan mo'ridan osmonga qarab yotish muyassar bo'ldi.

Ana u — Mezon yulduzining dumi, mana bu yulduz — Yetti qaroqchining boshlig'i, mana bu — Hulkar, kecha shu tikka kelganda, eshak so'yilgan edi. Mana bu — Somonchining yo'li, kecha shu kunbotarga yaqinlashib qolganda, domla biqinimga teggan edi.

Men shu xayollarda ekanman, "g'iyiq" etib eshik ochildi-da, bir kishi oyoq uchi bilan yurib keldi. Men sekin-sekin go'yo darchaning pardasini tortganday, loytuvoqni ustimga yopdim. Keluvchi kishi men yotgan tandirning ustiga o'tirdi-da, hushtak bilan muzika chala boshladi.

To'g'ri, muzika yaxshi narsa, men qarshi emasman. Tinchlik vaqtda har qayerda eshitishim mumkin. Lekin o'zingiz o'ylang, birovni tandirga qamab, ustiga o'tirib muzika chalsin, deb qaysi qonunda yozilgan ekan? Mumkinmi shu?

Oradan yana bir oz o'tib, eshikdan moshkichiripaz xotin kirib keldi. U ham sekingina kelib, boyagi hushtakchi yigitga yaqinlashdi. Mening boshimdan bir gazcha baland joyda "cho'lp" etgan ovoz

eshitildi. Balki o'pishgandirlar, qulog'imga xumga tushgan arining ovoziday g'o'ng'ir-g'o'ng'ir gapirishganlari eshitar edi.

— Kutib qolmadingizmi? — dedi xotin. — Erim o'lgur boshqa vaqt qurib qolganday, shu bugun nasiya daftarlarini ochib, oldiga cho'tni qo'yib, hisobga tushib ketdi, endigina uxlatdim-da...

— Ha, mayli, jonim, — dedi yigit. — Nima balo bo'ldi, ering ikkovimizning ishimizni sezib qolganmi deyman-ov, yoki puk berib qo'yingmi? Bugun do'konidan to'qqiz pulga nos olgani bor-sam, juda it xo'mrayishi bilan qarab, bergan nosiga nosqovog'im yarim ham bo'lmadi. Har qayerda to'qqiz pulga nosqovog'imni to'ldirib nos olaman.

— O'zlariyam o'lguncha ko'zi tor, ziqna, murdor odam, pul bo'lsa bo'lgani, — dedi xotin. — Menga qayrilib qaramaydilar ham, xotim bormi, yo'qmi demaydilar ham...

— Kel, gapingni qo'y-chi, ovqat-povqating bormi?

“Ha, bu kiroyi ish bo'пти”, deb o'yladim. Yigit tushmagur, nima qilsa-da, dalatob, azamat yigit-da. Ishtahasi ham karnaydakkina ekan. Xotin qozonning qopqog'ini ochdi — baliqday bo'lib, oppoq laganda moshkichiri chiqdi, o'rtaga qo'yidilar. Yigit qulluq qildi-da, menga ozor berishdan chekinib, tandirning ustidan turdi. O'choqning oldiga tiz cho'kib o'tirib, moshkichirini ishtaha bilan yeya boshladi. Azamat olib turibdi, xotin bo'lsa ahyon-ahyonda oshdan cho'qigan bo'lib, o'zining oldidan chiqqan go'shtlarni ham unga terib bermoda edi.

Moshkichirining tamom jabr-jafosini tortgan bizday yonboshi kuygan bechoralar tandirning ichida, azob-uqubatta. Men toqat qilib turolmadim. Tuvoqni sekin qiya qildim-da, erkinlikda bo'lgan o'ng qo'l bilan men ham laganga cho'zilib qoldim. Ikki-uch olishdayoq lagan bo'shay deb qoldi. Qorong'ilik. Oshiq-ma'shuq suhbatga mash-

g'ul. Yigit qurg'ur sezib qoldi, poylab turib shart-ta bilagimdan ushladi-da, ma'shuqasiga qaradi.

— Hoy, to'xtal! Bu kimning qo'li, mana shu mening qo'lim, mana bu seniki, endi mana bu qo'l kimniki?

Xotin "ha-ha" deb qo'rqib ketdi. Agar o'zlarining xavotir ishlari bo'lmasa edi, bugun mening umrimga fotiha o'qilsa ham bo'la berar edi. Yigit loyuvuqni oldi-da, bilagimdan azot ko'tarib, tandirdan sug'urib chiqardi. Bellarim qisirlab, uyushgan joylarim rohatlanib ketdi. Qani o'sha yigit bir uqalab qo'ysa, deb o'yladim.

— Govurting bormi?

Xotin yengsiz nimchasini paypaslab, gugurtni olib chaqdi, bir chekkasi ko'ylak-ishtonim eshakning qoni, ikkinchidan, mo'rining qorakuyasi basharaga urgan. Surra to'n kiygan eshonday bo'lib ketgan edim. Xotin dag'-dag' qaltirar edi. Yigit haytovur dovyurak ekan.

— Xo'sh, sen kimsan?

Men ham xuddi shu gapni takror qildim.

— Sen o'zing kimsan?

— Sendan so'rayapman!

— O'zingdan so'rayapman!

— Joningdan umiding bormi, hoy yigit?

— O'zingni joningdan umiding bormi?

— Tavba!

— Astag'firullo!

Oraga xotin qo'shildi.

— Hoy, aylanay, uka, — dedi, — menga qaragin, kimsan axir o'zing, o'choqning ichida nima qilib kuymanib yuribsan? Jinmisan, shaytonmisan yoki jinnimisan? Qorong'i kechada nega birovning o'chog'iga beijozat kirasan?!

— Bu nima qilib birovning o'chog'iga suqilib yuripti?

Yigitni ko'rsatib to'ng'illadim.

— Buning nima haqqi bor?

Qarasam, yigit salohlarcha harakatlanmoqchi,

yanglishlik qurboni bo'lgan eshakning qasosini oladigan ko'rinadi.

Men ham eski hunarni ishga solmoqchi bo'la boshladim.

— Do...d!!!

Xotin shappa og'zimni ushladi.

— Hoy, sen nima qilmoqchisan?

— Nima qilar edim, dodlayman.

Ikkovlari urinib, meni yenga olmagach, sulh-salohga kelishdi.

— Qani, tur bo'lmasa, chiqib ket! Yaxshilikcha joyingni top!

— Qorin och.

— Tirik tovonga qoldim-ov, — dedi xotin.

Uy tomonga oyoq uchi bilan borib, supraday ikkita jizzali non keltirib berdi. Qo'ltiqqa qisib oldim. Lekin hali ham qo'zg'alishga ra'yim yo'q edi.

Yigit:

— Qani, endi bir jo'nab qol-chi, — dedi.

— Jinday puldan cho'z!

Yigit bo'g'ildi, tishlarini g'ijirlatdi. Yaxshilab, qurtdakkina so'kishni ham eshitdim. Noiloj, chaqa tanga aralash ikki tanga pul berdi.

Shuning bilan "yopiqlik qozon — yopiqlik", meni chiqarib, chiqishimda "tuya ko'rdingmi — yo'q" qilib, menga qasam ham ichirdilar.

Qorong'i kechada qo'ltiqda non, belda pul, yana safarga chiqib ketdim. Vaqt juda ham kech, bora-bora katta bir bozor maydonidan chiqdim. Bu yer tag'in o'sha, nahs bosgan Kalas bozorining o'rni edi. Borarga joyim, qo'narga makonim bo'lmagani uchun bir burchakka borib, ikkita g'ishtni boshga qo'yib uyquga ketdim...

Bu gal olag'ovur uyg'otib yubordi. Ko'zimni ochib qaraganimda, atrofim oq kaltak, qora kaltak olomon bilan davra qilib o'rab olingan edi.

— Xuddi shuning o'zi, — deyar edi bittasi.

— Nima, kim? — Men hayron edim.

Meni turg'izib qo'limni orqaga bog'ladilar.

Bozorma-bozor aylantirib, boshimga qamchi bilan urib, "sazoyi kishi odam o'ldirsin", degan so'zni baland ovoz bilan takror qilishga majbur qilar edilar.

Voqea bunday ekan: men kelib ko'chada yotib qolganda, kechasi samovarga tushgan allaqaysi chorvachi boyni o'g'rilar to'nab, o'zini o'ldirib ketiptilar. Mening kiyimlarimdagi qon-qushni ko'rib o'sha o'g'rilarning bittasi bo'lsa kerak, deb ushlagan ekanlar.

Meni sazoyi qilib bo'lganlaridan keyin olomon toshbo'ron qilib o'ldirmoqchi bo'ldi.

Olomon yana ko'proq yiq'ilsin uchun ikkita o'g'il bola irg'ay novdasi bilan kepchik qoqar edi. O'sha yerda men juda ham behud bo'lib, "g'iyq" etib o'zimdan ketdim.

Bir necha fursatdan keyin dilim uyg'ondi. Qulog'imga hali ham o'sha kepchikning ovozi kelib turibdi, qo'rqa-pisa ko'zimning bir toqasini ochdim. Hech kim yo'q, ikki ko'zimni ro'yirost ochdim, hech kim yo'q...

Bunday bo'lipti. Yig'ilganlardan biri:

— Birodar, — deпти, — avvalo shuki, odam o'ldirib bosqinchilik qilishga bu bola hali yosh, ikkinchidan, mabodo bu o'sha o'g'ri bosmachilarga sherik bo'lganda edi, buni shu ahvolda tashlab ketishgan bo'lishmas edi, uchinchidan, bu bola sog' emas, tutqanog'i bor ko'rinadi. O'g'ri degan bachchag'ar o'ziga esipast-tentakni sherik qilib olmaydi, axir, o'g'rining ham siri bor, o'zidan qo'rqadi, birodarlar, — deпти.

— Bo'lmasa nega ust-boshi qon? — deb, shubha bildiripti bittasi.

— Iya, iya, men bolani taniyman, bu bola yuqori qorasuvlik Ashur qassobning o'g'li-ku, kecha bozor kuni, Ashur qassob o'g'lim uydan qochdi, qidirib yuribman, jarchi ham soldirdim, degan edi. Bu o'sha bola... — deпти.

— Ha, ha, to'g'ri, bozorda jarchi, o'n besh yoshli uvil bola jo'g'oldi, topganga bir to'qli... deb yur-

ganini eshitgan edim, — depti yana bir “guvoh”. Shu bilan mendan qo‘llarini tortib, hamma o‘z yo‘liga tarqapti. Men yolg‘iz qolibman.

III bo‘lim

O‘zim soq‘-salomatman. Qo‘lim ixtiyorimda. Oyog‘im ra‘yim bilan yuradi. Ko‘zim ixtiyorimda. Xunuk narsalarga istamasam qaramayman. Og‘zim, jag‘im, tishim jodidek, istagan xashakni qirqib chiqarishga yaraydi. Ammo badanda bir sarkash a‘zo bor, u mening ixtiyorimdan tashqari, o‘zboshimcharoq. Unga mening hukmim o‘tmaydi. Bilmaganlar bilsin va ogoh bo‘lsinki, u a‘zo kamdan-kam kishilarga vafo qilgan — qorin. U badan mulkning hokimligini ba‘zan qo‘limdan olib qo‘yadi. Boshqa a‘zolar ham uning isyonchi talablariga qo‘shila boshlaydi. Ko‘zim noshar‘iy, harom luqmalarga tusha boshlaydi. Qo‘l qorin hukmi bilan ba‘zida eng past kishilarga tama kapgiriday cho‘ziladi. Oyoq kutmagan joylarga olib boradi.

Shunda zor-zor, chun abri navbahor yig‘lab, esimda qolgan ushbu g‘azalni aytaman, g‘azal bu turur:

Bu qaro ko‘zlar mudom yig‘lar, chotiq qosh ostida,
Ko‘zga olam ters ko‘ringay, mijjalar yosh ostida.

Darbadarman, mehribon, issiq quchoqqa intizor,
Tonggacha yer — ko‘rpa-yu bir parcha g‘isht bosh
ostida.

Ey yurak, tirpinma, baxtning tongi balkim tez otar,
La‘l-u gavhar bir umr yashirinmagay tosh ostida.

Charx tegirmon toshiday aylandi boshim ustida,
Parchai nondur nasibat shuncha bardosh ostida.

Navoiy aytibdirki: “baxtli ul kishidirkim, u dunyoni tark qiladi, dunyo uni tark qilmasdan”. O‘zimni o‘ldiraymi, yo‘q qilaymi? Yo‘q, hali yosh-

man, menga atalganining qaymog'i buzilgani yo'q. Sa'diy aytibdirki: "Bir mamlakatda g'arib bo'lsang, hurmatsizlansang, safarni ixtiyor qil", — deb. Ko'kterakday shahri azimda boshimga tekkan toshlarning soni ko'zimdan oqqan yoshlardan ko'proq.

O'z-o'zimga: "Bu g'urbat fikrlarni bir chekkaga qo'yib tur, eng oldin soy bo'yiga bor, o'zingga jindek oro ber", dedim. Soy bo'yiga borib, bir holi joy topib, ko'ylak-ishtonim, belbog' o'rniga bog'langan ro'molni ishqor o't bilan tozalab, necha martabadan ishqalab yuvib, quritgani tolga ildim, keyin o'zim soyga tushib kirim ketguncha o'z-o'zimni ishqalab cho'mildim. Bu ozodagarchilik uchun kam deganda bir osh pishim vaqt ketdi. Kiyimlarimni kiyib, o'zimni silab-siypab binoyiday bo'lib, bozor tomon jo'nadim. Rizqast-fisqast deganlariday, bir amallab qornimni to'yg'izdim. Yonimda hov anov oshiq yigit bergan ikki tanga borligi do'stlarimizning yodlarida bo'lsa kerak.

Juma kuni, qo'ylar ma'ragan, tuyalar bo'kirgan, otlar kishnagan, bozorchilar so'kishgan, tole osmonini bozorning changi qoplagan, dallollarning bilaklari "bor baraka top!"da charchagan. Men o'sha ola-g'ovur ichida, selda qolgan chumoliday-beixtiyor edim, gangib yurar va noiloj bo'g'i-lardim...

Shahar tomondan bozorga qarab yettita qalandar jo'sh, xurush, sochlari patila-patila girdi kamariga tushgan, egnilarida jandai muhammadiy, boshlarida kulohi ahmadiy, yelkalarida ridoyi mustafo, mast bo'lgan tuyadek og'izlaridan ko'piklar sohib, jazavai tom bilan talqin aytib kelar edilar:

Bugun bozorga o'xshaydi,
Yetimlar zor qaqshaydi,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.
Yetimning holini so'rsang,
Otasi yo'qqa o'xshaydi.
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.

Eng oldinda bir nuroniy qalandar, yelkasida kattakon qora qo'ng'izni eslatadigan kachkil, beliga anvoi rang-barang lattalar bog'lagan, qo'lida boshi qaynab bitgan bujg'un tayoq (Nazar otaning ta'rifi-ga qaraganda, bu tayoq hazrati Muso asosining amakivachchasi bo'lar ekan). Ixlosmand kishilar bu tayoqni ko'z yoshlari bilan o'padilar, ixlos bilan bir qarich latta bog'lab ketadilar. Tayoq ko'targan qalandari barhaq nuroniy, ketmon soqol kishiga pul, non (Bahovaddinniki bo'lsa yettita, G'avsul-a'zamniki bo'lsa o'n bitta), echki, tovuq, qo'y, hatto tuyagacha nazr-niyoz qiladilar. Yetti qalandarning orqasida bir necha yalovkash tushgan nazr-niyozlarni yig'ishtirib, bit bozorning narigi yog'ida bir chetan aravaga bosmoqda. Ko'kterakka g'ulg'ula tushib ketgan. Bugun bozorga Et yemas eshonbuvaning zanjirband qalandarlari kelibdilar. Ovozalarga qaraganda, janob eshonning bu yetti qalandar turadigan qalandarxonasiga kechalari jabroil osmondan vahiy olib kelib turar ekan, hazrat eshonning ishlari bir chekkasi xudo bilan sherikchilikday ekan (topgan-tutgan o'rtada). Qalandarlardan oldinda otliq, mo'ylovlari arqon tishlagan itday, katta qilichi otning belidan pastga tushib turgan bir gorodovoy qamchi o'ynatib, olomonning orasini yorib, qalandarlarga yo'l bo'shattirib kelar edi.

Chidab turolmadim. Go'yo yuragimga osmondan bir nur tushdi, badanim erigan qo'rg'oshinday iztirobga keldi. Beixtiyor borib, yetti qalandar boshlig'ining qo'lini oldim, o'pib yig'lay boshladim. Qalandar menga mehribonlik qilib boshimni siladi, o'rnimdan turg'izdi va aytdiki: "Ey bo'tam, nima muroding bor, xudodan so'rab beray?" Men bechoraning tilim g'uldirab, arz-hol qildimki, meni ham shu halqai ilohiga bir ko'zoynak zanjirday tirkab, qalandarbachchalikka qabul qilsalar ekan. Mening bu so'zimni eshitgan, atrofni halqa qilib olgan dehqonlar, xotin-xalajlar o'rtasida olashovur qiyomatday nolayi-fig'on ko'tarildi.

Qalandarlar boshlig'i ikki qo'lini ko'tarib meni duo qildi.

Demak, men shu soatdan boshlab yer kishisi emas, "xudo" mahkamasining mas'ul o'rinlaridan bittasiga qorovullik vazifasiga tayinlandim. Bu kasb menga ko'p ma'qul tushdi. Yegulik-ichgulik istagandan mo'l, yomg'irdek yog'ilib kelib turardi. "Yo ollo do'st, yo ollo"ni yaxshi yodlab olsang bas. "Ashulaga osh-non beradi", degan maqol shu yerda to'g'ri keladi. Qalandarlar halqasiga qabul qilingan soatdan boshlab, hushimni yo'qotgan edim. Yetti qalandardan o'n qadamcha oldinda yurib, bosh yalang, kiyim-boshlar yirtiq, og'zimdanda tupuk sachratib, g'azallar o'qib, talqin qilmoqda edim:

Dukur-dukur ot kelur,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Chiqib qarang kim kelar,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Bizni yorni so'rasang,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Xipcha belli Zebixon.
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.

Bozor xalqi menday tarkidunyo qilgan devonabachchani ko'rib qalandarlarga bo'lgan ixloslari haddan ziyoda oshmoqda, nazr-niyoz yomg'irdek yog'moqda edi.

Kech bilan bozorni olib, somon sotib qaytgan tuyachining tuyasiga ikkita-ikkita mingashib Eshonbozorga qarab yo'l soldik. Chunki Eshonbozor shahri janob eshonning makonlari edi. Shuning uchun ham bu yer Toshkent, Chimkent va Sayram muzofotlarining chorakam bir ka'basi hisoblanar edi. Hamma shaharlarga osmondan nur yog'ilganda, bu yerdan osmonga nur chiqar edi.

Eshonbozorga yetib bordik, tuyalardan yuklarni tushirdik. Tuyakashlarga tuya haqi uchun qalandarboshi duo qilib qo'ydi. Ma'lum bo'lishiga qaraganda, bu duoga boshqa yerlarda bitta ot berar ekan, shunday yo'g'on duo ekan.

Eshonning uylari zikr tushadigan xonaqoga tutashgan edi. Qalandarxona ham shu yerda edi. Biz avval xonaqoga kirib bordik. Qalandarboshi eshikdan mayda talqin boshlab kirdi. Toinki janob eshonga bizning kelganligimiz ma'lum bo'lsin. Qalandarlar ayvonda davra olib o'tirdilar. Kamina qalandarvachcha, kavshandozda qo'l qovushtirib, tavoze bilan xizmatlariga intizor bo'lib turdim. Talqin davom qilar edi. Xonaqo yalovkashlari — so'filar bizning nazr-niyoz va noz-ne'matlarni hujraga joylashtirdilar. Hujraning ikki tarafidan eshigi bor edi. Bir tomoni xonaqo tarafdan, ikkinchi tomoni eshonning hovlisi — harami xoslari tomonidan.

Oradan bir muddat o'tgandan keyin talqin to'xtadi. Ichkari tomondan uzun malla to'n, oq salla sag'ri kavush kiygan, qo'llarida ming donalik tasbeh, ko'zlariga surma tortgan, uzun moshguruch soqolli, xushmo'ylov, mosh yegan xo'rozday qizil yuzlaridan "nur yog'ilib" turgan, hast eshon tamannolik bilan yerni «minnatdor bo'lsang bosaman», deb chiqib keldilar.

Ana shunda, bilmadim, boshqa g'ofil bandalar ko'rdimi, yo'qmi, yonboshlarida bir yarim mingta maloyika ergashib kelayotganligini o'z ko'zim bilan ko'rganday bo'ldim. Hammamiz o'rnimizdan turdik, ta'zim-tavoze bilan salom berdik. Hast eshon qalandarboshidan bugungi amri ma'ruf: nahiy munkarning daromadini so'ragan bo'lsalar kerak, qalandarboshi kachkil ichidan tanga-chaqa, qog'oz aralash bir talay pulni janob kibriyoning etaklariga to'kdi. Janob eshon pulning qog'ozini, so'lkavoylarini malla to'nning yengidan ichkari qilib, qolgan mayda tanga-chaqalarni:

— Hay, hay, hay, men pul ushlamagayman, dunyo harom, "addunyo jiyfatun va tolibuho kilob" (dunyo axlat, uni qidiruvchilar itlardir), — deb qalandarning oldiga itarib qo'ydilar.

Ana shu paytda u janobning nazarlari kamina qulbachalariga tushib, juda ham mehribonlik bilan:

— Bu bachcha kim? — deb iltifot qildilar.

Qalandarboshi meni ta'rif-tafsiflab ketdi. Jazavalarimning zo'rligidan gapirdi. Bir choynak choy ichguncha olami fanodan olami baqoga o'tib ketgan, behud Mashrabi devona dili jazavam ilohi bilan to'la qalandarbachcha, o'rta qo'ldek ekanligimni tushuntirdi. Ana shunda hast eshon menga ham shafqat ko'rsatib, shahodat barmoqlari bilan o'z oldilariga imladilar. Tavoze bilan oldilariga bordim. "Muborak" qo'llari bilan peshonamni silab:

— Bay, bay, bay, bo'tam, juda "xudo" nazar qilgan bachcha ekansan, osmonga qara, o'g'lim! — dedilar.

Shunda besh panjalarining orasidan yetmish bitta jannat ko'ribman.

Marosim tugadi. Uvinto'dalarning orasida xonaqoning burchagida tong ottirdim. Qorin vaji uncha maqtarli emas. Bir nav qanoatlanurli. Har xil janatiy xayollarga borib kelmoqdaman. Chunonchi, nazr-niyoz hujrasining uchinchi eshigi yo'qmikan, hast eshon bugun manti yeganmikinlar, palov yeganmikinlar, ham qaysi xotinlari bilan yotgan ekanlar, boshlariga ko'k choyning yaxnasi qo'yilganmikin yoki chanqab qolganmikinlar va hokazo...

Kechasi o'zimni na jannatda, na do'zaxda ko'rdim. Xonaqo muzdek, jimjit edi. Men junjimoqda edim. Chala tush ko'rdim, ro'paramdan bir it chiqib, sovuqda qaltirab g'ingshir emish. Bir rivoyatda shu g'ingshiyotgan kaminaning o'zlari emishman.

Erta bilan meni so'fi uyg'otdi. Xonaqoda avrod bo'lar ekan. Asta-sekin odamlar yig'ila boshladi. Men ham chala-chulpa tahorat olgan bo'ldim. Kattakon davra qurildi. Odamlar davraga yig'ilib tasbeh o'gira boshladilar. Xotin-xalaj, bola-chaqa, ko'r, shol, befarzand, qarzdor, zahm kasaliga uchragan, ishi qoziga tushgan odamlar kelib

eshonga sig'inib, hojat talab qila boshladilar. Eshon haligilarning obdasta, choynak, qumg'on va boshqa idishlaridagi suvlariga dam urib bera boshladi.

Namozdan keyin qalandarlar bilan birga yengil-yelpi nonushta qilgan bo'ldik. Eshon qalandarlarni Nazarbek bozoriga jo'nashga buyurdi. Men ham qalandarlar bilan birga jo'nashga hozirlanib turgan edim, eshon:

— Sen qolgin, bolam, oyoq-qo'ling chaqqongina ko'rinadi, bu yerda ichki-tashqining xizmatini qilib turasan, — dedi.

Eshonning so'zini qaytara olmasdan qalandarlardan ajrab qolishga majbur bo'ldim. Lekin juda o'kindim. Attang, bebiliska pul topadigan kasb qo'ldan ketadigan bo'ldi-dal Chindan ham bo'zchining mokisidek eshonning ichkari-tashqarisi o'rtasida bepul oyoqdan horib, qatnab yurishdan ko'ra, havoyigina bozorda ashula aytib, o'ynab yurib pul topishga ne yetsin!

Qalandarlar ketgach, hast eshon mehribonlik bilan lutf qilib, meni hujrai xoslariga chaqirdilar. "Labbay, piri komil", deb yugurib borib xizmatlariga xozir bo'lib turdim. Qo'limdan tutib hujraga olib kirdilar. Oq bo'yraga cho'kka tushib o'tirdim. Lekin hayron edim. Tokchadan qalin muqovali qur'onni olib qo'linga tutqazdilar. Uch marta o'pib, boshimga tekkizib, qur'onni oldim. Eshon ko'z yumib pichirlab bir narsalarni o'qigandan keyin menga qarab quyidagi so'zlarni aytishga buyurdi: «Men falonchi-falonchi o'g'li hast eshonning ixlosmand muridlaridurman, pirimning buyurgan xizmatlarini hech so'z qaytarmasdan bajaraman. Boshimga qilich kelganda ham eshonning buyruqlaridan tashqariga chiqmayman. Hech bir xiyonat qilmayman. Ayniqsa, pirimning har to'rtala xotinlarini onamdan ham ziyoda ko'raman, ko'z olaytirmayman. Shu dargohda ko'rgan «sir»larning hech birini kishiga izhor qilmayman. Agar oshkor qilib qo'ysam, ko'r bo'lay, shol bo'lay, til tortmay o'lay. Omin ollohu akbar».

Shu so'zlarni aytib bo'lgandan keyin o'ylab qarasam, oq bo'yrada o'tirib qip-qizil qasam ichib qo'yibman. Xayr, bo'lar ish bo'ldi. Shu kundan boshlab ichkari-tashqariga mokiday qatnay boshladim.

Hast eshonning kichik xotinlari o'n yettiga yetar-etmas, juda ham quling o'rgilsin. Xuddi "no'g'oy qoshiq"day. Ba'zida ko'nglim allaqanday badxayollarga borib qo'yadi-yu, qanday qilayki, oq bo'yrada cho'kka tushib qur'on o'pganlarim esimga tushib ketib, shaytonga "hay" berib, zo'rg'a o'zimni to'xtatib qolaman. Ichkari-tashqariga qatnab yurganda, og'zimdan talqin tushmaydi:

Xipcha belli Zebixon,
Yo ollo do'st, yo ollo.

Bir kun eshon meni yana hujrai xoslariga chaqirib:

— O'g'lim, — dedilar, — mana endi bizga ancha xizmating singdi. Ichki-tashqining raft-omadini olding. O'zing ko'rib turibsanki, xotin-xalaj, bola-chaqa, qo'shchi-kulonchi, so'fi-farrosch deganday bizning qo'limizga qarab qolganlar ko'p. Ularni boqish kerak, kiydirish kerak. Faqatgina qalandar-larga va bevosita o'zimizga keladigan nazr va ni-yozlarga tikilib o'tiraversak, hammasi ochdan o'ladi. Mana, men seni sinadim. Sen ham sirlardan boxabar bo'lding. Oyoq-qo'ling chaqqongina, epchil yigitsan. Sen ham axir qarab turmasdan, boshqacharoq yo'l bilan bo'lsa ham tirikchilikning payidan bo'lsang edi, o'g'lim...

Men avval turli xayollarga bordim: Ya'ni "boshqacharoq yo'l" nima bo'ldi ekan?! Eshon u yoqdan-bu yoqdan aylantirib, shama qilib tushuntirdi. Shundan keyingina men bu "boshqacha yo'l"ning fahmiga yetdim.

— Xo'p, taqsir! Bitta jonimiz piri komilga qurbon bo'lsin, — dedim.

Eshon mening yelkamga qoqib, duo qildi va

mug'ambir ko'zlarini qisib, iljaydi. Men juda botir-
lanib, ilhomlanib ketdim.

Shu topda eshon "dik" etib o'rnidan turdi. "Bir oz meni kut!" — deb ichkari kirib ketdi. Bir ozdan so'ng bir ro'molcha tugug'lik sarpo ko'tarib chiqdi. Bunda eshonning bultur tutqanoqda hovuzga cho'kib o'lgan o'g'lining eski ko'ylak-ishtoni, do'ppi, bosma chitdan qiyig'i bor edi.

— Mana, bo'tam, mana bularni kiyib ol. Xudo rahmati o'g'lim Miyonqudratning arvo'higa duo qil, omin.

— Omin, joylari jannatda bo'lsin...

— Inshoollo...

Bu gapdan uch kun o'tganda kech payti bir yerdan qaytib kelar edim. Bizning dargohga yaqin joyda ikki yashar chamali bir ola tanacha bebosh-boq o'tlab yurar edi. Podadan adashib qolganmi, uyini topolmaganmi — ishqilib, tevarak-atrofdan kuzatuvchisiz edi. Sekin belbog'imni yechib, shoxiga bog'ladim, dargohga yetaklab keldim.

Eshon bu ishdan chandon-chandon xursand bo'ldilar. "Bo'ladigan bola ekansan. Ishqilib, hech kim ko'rmadimi, balli, o'g'lim, balli, bo'tam! Bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo'lmaysan, har ikki dunyong obod bo'ladi..." deb ko'p maqtadi. Kech bilan o'zim bosh bo'lib tanachani so'yib, yog'-go'shtini xumga urdik. Terisini eshon, vaqti kelganda pishirib mahsi qilarman, deb oshlashga buyurdi.

Tanacha egasi shu qishloqlik bir chorbozorchi attor ekan. U iz qidirib, eshon darvozasigacha kelsa ham, eshondan shubha qilish gunoh bo'lganidan istig'for aytib qaytib ketgan.

Shundan keyin eshonning ixlosi menga juda baland bo'lib ketdi. U janob holi yerda meni uchratguday bo'lsa:

— O'g'lim, endi bozor-o'charning ham payidan bo'ling. Axir, kissa-karmon degan gaplar ham bo'ladi. Naqdina pul — ham yengil, ham qimmat,

ham yashirishga oson bo'ladi. Naqdina bo'lsin, bolam, naqdina bo'lsin, — deyar edi.

Agar bir voqea bilan eshon meni oq qilmaganida edi, kelasi haftadan boshlab, chorbozorlarga qatnab, "naqdina"ning — kissaning payidan bo'lmoqchi edim. Bu voqea shunday yuz berdi:

Xizmatni qoyil qilib yuborganman, eshon juda xursand. Kunlardan bir kun xast eshon meni chaqirib:

— O'g'lim, qayerdan bo'lsa ham bir eshak topib kel, — deb buyurib qoldi.

Hayron bo'lib ko'zlariga tikildim. Eshon darg'azab bo'lib:

— Nimaga baqrayasan, eshak topib kelib, qo'rg'onchadagi tutga boylab qo'y! — dedi.

Eshak nimaga kerak bo'ldi ekan, eshonoyilarimning bitta-yarimtasiga "eshak yemi" toshdikan, degan xayollar bilan borib, qishloqning chorbozorchi attori "o'sma ketdi, surma ketdi, ishtonbog' ketdi", deb qishloqma-qishloq daydib yuradigan bir kishining eshagini bir soatga ikkita oyimqovoqqa ijaraga olib keltirdim. Olib kirib hovlining o'rtasidagi tutga bog'ladim. O'rtancha eshonoyim eshakni ko'rib juda ham sevinib ketdilar va menga juda ochiq yuz bilan, eshak bog'langan tutning salqin yeriga suv sepib, supurib, palos solishga buyurdilar. Men bo'lsam, joy solishning harakatida yurib, odmi xotinlar orasida asilzodalardan deb ta'riflanadigan eshonoyim tomonidan eshakka qilingan bu darajadagi hurmatdan chandon-chandon hayron edim. Joy solib bo'lgandan keyin meni tashqariga chiqarib yuborib darvozani ichkarisidan zanjirlab oldilar.

Eshak to'g'risidagi xayolot boshimdan hech chiqmaganlik vajidan, men ham sekingina xonaqoga kirib eshikni yuziga yopdim. Machitning hovli tarafidagi devordan bir gul qoziqni sug'urib olib, qoziq o'rnidagi teshikdan ichkariga qarab eshak bilan bo'layotgan samimiy muomalani tomosha qila boshladim.

Eshonoyim qaychi bilan eshakning har ikkala qulog'ining uchidan ozgina-ozgina qirqib qon chiqardilar. O'zlari men yozib bergan palosga shoyi ko'rpachalarni, yostiqlarni solib, yonboshlab eshaka tikila boshladilar. Bir ozdan keyin eshakning qon chiqqan qulog'iga pashshalar qo'nib, eshakning tinchligini ketkaza boshladi. Pashshalar jabridan alamzada bo'lgan eshak bechora boshini chayqatib, har ikkala qulog'ini bir-biriga urib, shalviratib xira pashshalarni qo'rimoqqa kirishdi. Eshonoyim eshakning bu harakatidan juda ham zavq bilan laz-zatlanib, xuddi eshakning bo'ynidan quchoqlab olgunday bo'lib, unga xushomad qilar va shirin so'zlar bilan uni olqishlab, yer va ko'kda yo'q sevinar edi:

— Voy, opaginang o'rgulsin! Voy, quloqlaringning qimirlashiga o'zginam girgitton bo'lay! Uni qarang, oyimchaxon, quloqlari biram chiroyli qimirlaydiki... Voy eshakjonga jonginamni qoqay!

Nima uchundir, boshqa eshonoyimlar eshakdan hech qanday lazzat olmasdan, o'rtancha oyimning harakatiga kulishar edilar.

Men ham eshonoyimning bu quvonchli harakatlari ko'rib, ichagim uzilgunday bo'lib kular edim. Bir chekkasi ich-ichimdan o'kinib ham qo'yar edim. Keyin bilsam, tantiq eshonoyim eshakning quloq qimirlashiga boshqorong'i bo'lgan ekanlar. Umrda siyrak uchraydigan bu ishni ko'zimni teshikka tiqib tomosha qilar edim.

Birdaniga yelkamga qattiq bir musht kelib tushdi. Chalqancha ag'darilib tushdim.

— Padar la'nat, nima qilyapsan!

Bir-ikki tepki biqinga ham kelib tushdi. Meni urayotgan janob eshon ekanlar. Mehrobning devoridagi qoziq o'rnidan mening mo'ralab turganimni ko'rgan eshon har xil bo'lmag'ur xayollarga borgan ekan. Haqiqatda bo'lsa mening boshqorong'i xotinning harakatini tomosha qilishdan boshqa gunohim yo'q edi.

Menga endi bu dargoh ham harom bo'ldi.

Eshon meni oq qildi.

Attang-attang, qo'lga kiray deb qolgan naqdina jannatdan ajraldim. Shu ondayoq xayr-xo'shni nasiya qilib, biyobonga yo'l soldim. Osmon uzoq, yer qattiq edi. Qayerga ketib borayotganimni o'zim bilmas edim. Oldinda biror mo'ljallagan niyatim ham yo'q edi. Darbadarlikdan, o'zimning simobday beqaror sayoqligimdan juda o'kinar edim. Salgina bosiq, salgina o'yinqaroq bo'lmasam, hammaning ham nonini tuya qilib bera olar edim. Ust-boshim but, qornim to'q, qayg'um yo'q bo'lar edi. Xayr, mayli, endi afsusning foydasi yo'q.

Asr bilan shom o'rtasida ro'paramdan katta bir daryo chiqib qoldi. Men bu yerlar bilan tanish bo'lmaganim uchun, bu daryoning qaysi daryo ekanini va ismini ham bilmas edim. Daryodan kechib o'tib bo'lmaganiday, suzib o'tish undan ham mashaqqat edi. Orqaga qaytish mumkin emas. Daryo qirg'og'ida birorta ulovli yo'lovchini kutar edim. Oldidan katta daryo chiqib qolgan mashhur sayyohlarning ashulalarini suvning sharqiroq oqinlariga kuylar edim:

Daryo toshqin, suvlar to'lqin,
O'tolmayman-a, yor-yor,
Otim oriq, manzil uzoq,
Yetolmayman-a, yor-yor.
Otginamni oriq qilgan
Shu mayda tosh-a, yor-yor.
Rangginamni sariq qilgan
U qalamqosh-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Hech tommasin-a,
Jonim yorim-a, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Uylaringiz-a, yor-yor.
Oqarishib ko'rinadi
Bo'ylaringiz-a, yor-yor.
Ipdanmidi, ipakmidi
Kiyganingiz-a, yor-yor.
Bizlardan ham ortiqmidi
Sevganingiz-a, yor-yor.

Oppoq uring-a,
 Jonim ko'zim-a,
 Alyor bo'lsin-ey, yor-yor.
 Daryolarning ul yuzida
 Oltin ko'za-ya, yor-yor.
 Oltin ko'za ko'tarmakka
 Bilak kerak-a, yor-yor.
 Bu daryodan kechish uchun
 Yurak kerak-a, yor-yor.
 Oppoq uring-a,
 Jon musofir-a.
 Chanqov ketsin-ey, yor-yor, —

deb bir hovuch suvni lazzat bilan shimirib turgan edim, gard namoyon bo'ldi. Gard orasidan ori q baytalga mingan bir uzumchi chol paydo bo'ldi. Men uning bariga yopishib, meni ham o'tkazib qo'yishini iltimos qildim. Uzumchi: «Otim ori q, yangi qulunlagan, yukim ko'p, ikkita devday kishi bitta baytalga mingashsa uyat bo'ladi», — deb bahona qilsa ham, xiralik qila berdim. Noiloj qolib o'tkazib qo'yishga majbur bo'ldi.

Bu daryoning ismi Kalas deb atalar ekan. Hozir chiqqan o'rimiz daryoga nisbatan Quri Kalas qishlog'i deb nomlangan ekan. Borarga makonim, tanish-bilishim yo'q edi. Uzumchi g'ayribuddiyor ekanimni fahmlab, ba'zi maslahatlarni berdi. Bu qishloqda Sariboy bo'lis degan katta yer egasi bor ekan. Uning ming tanoblab hisoblangan olmazoriga epchil qo'lli xizmatkor doim zarur bo'lib turar ekan. Ayniqsa, hozir olmalar pishgan vaqt bo'lgani uchun menga o'xshash osh-tomog'iga yuradigan arzonqo'l kishilarni eshigidan quvlamas ekan. Bu kecha uning xizmatkorlari yotadigan qo'shxonada yotishga qaror berdim. Uzumchi menga yo'lboshlovchi bo'lib ko'rsatib qo'ydi. Boyning qari qartang aralash yigirma choq xizmatkorlari kechki juvari go'ja ustida edilar.

— Assalomu alaykum, — deb kirib bordim. Juda mehribonlik bilan o'z o'rtalariga qabul qildilar. Arz-dodimni ularga aytdim. Ulardan bitta kek-sarog'i:

— Asil umring Sariboyda bekorga o'tib ketadi, uka, yosh ekansan. Birorta boshqa kasbning payidan bo'lganingda yaxshi bo'lar edi. Ha, mayli, sal o'zingni tutib olguncha o'n-o'n besh kun ishlab tur. Keyin yo'lingni topib olarsan... — degan dudmal maslahat berdi. Bitta bo'sh sopol tovoqqa bir cho'mich go'ja quyib berdilar. Ikki burda jaydari non bilan shu oshni maza qilib ichib oldim.

Yotishda ham shular o'rtasida qoldim. Yaxshi olmalarni joylab, uzoq shaharlarga yuboradigan yashiklardan ikkitasini yonma-yon qo'yib karavot qildim. Boshimga olma o'raydigan yog'och qirindisidan yostiqliq qilib rohat-rohat uyquga ketdim.

Bu uyqu eshon xonaqosiga qaraganda juda shohona edi. Hech bo'lmasa, bu yerda, tong azonda avrodchi so'filarning qichqirib g'o'ldiraydigan har xil duolari kishini uyqudan bezovta qilmas edi. Erta bilan bo'lisning oldiga bordim. Bir qancha silkillashishlardan keyin boy menga xizmat haqi uchun oyiga xom-pishiq aralash, ona sutidan halol ikki pud o'n yetti qadoqdan olma beradigan bo'ldi. Shu paytda boyning avzoyini ko'rib, mening ham haromzoda tomirim urib qoldi. "Mendan nima ketdi, bir shart qo'yib qo'yay, bir kun boshimga biror mushkul ish tushib qolsa, shu bahona bilan qutulib ketarman", degan xayol bilan: "Boy buva, — dedim, — endi-ku, savdomiz pishdi. Shariat yuzasidan mol sotganda hamma aybini aytib sotsa halol bo'lar ekan. Mening ham bir aybim bor, shuni boshda aytib qo'yganim yaxshi".

— Xo'sh, nima aybing bor? Siyg'oqmisan, tutqanoqmisan?

— Yo'q, aybim bu emas, aybim shuki, yoshligimdan odat bo'lib qolgan, har zamon-har zamon-da beixtiyor yolg'on gapirib qo'yaman, shunda ko-yimasangiz bas. Xizmat haqi mayli, siz aytganча bo'lsin.

— Obbo bachchag'ar-ey, quv ko'rinasan-a, ha, mayli-mayli. Lekin ko'p yolg'onlamagin!

Qiladigan ishlarim uncha ham qiyin emas.

Olmalarga tirgovich qo'yaman, to'kilgan olmalarni terib, qoqi qilaman. Bog' qo'riyman. Ba'zida xo'jayinga pul zarur bo'lib qolsa xom-xatala olmalarni aravaga ortib, Darboza, Sariog'och atroflaridagi bug'doykor qishloqlarga olib borib sotib kelaman. Molga to'g'rab bersa mol yemaydigan olmalarni cho'lda, bug'doy o'rib turgan dehqonlarga bir qadog'ini ikki qadoqdan bug'doyga alishaman.

Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi.

Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'larbo'lmas yerda "innaykeyin" deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu "innaykeyin"ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, unga "qandil olma pishibdi", deb aytsangiz, u sizga "innaykeyin", deb savol beradi. Siz albatta: "Shu pishgan olmani terish kerak", deysiz. Yana xudo qarg'agan "innaykeyin", deydi. Xayr, "Sotish kerak", deysiz. Yana "innaykeyin" deb so'rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o'zi tamom. "Innaykeyin" degan savolga hech hojat yo'q. Ana shunaqa o'rinda javob topib bera olmaysiz-da, boydan kaltak yeysiz.

Sariboy Chuvalachidagi Yusuf kontor bilan qimor o'ynab, uning mevazorlari, ichki-tashqi qo'rg'onchasi, butun dov-dastgohining hammasini yutib olibdi. Yusuf kontorning bog'i, ayniqsa, uning bahavo shiyponi bizning xo'jayinga ma'qul tushib qolib, darrov o'sha yerdan bitta do'ndiqqina qirg'iz xotinni olib, bir borgancha o'n-o'n besh kunlab Kalasga qaytmaydigan bo'lib qoldi. Olmalar pishib, to'kilib ketayotibdi, xo'jayindan ruxsatsiz terishga hech kim botina olmaydi. Otlarga yemxashak yo'q. Xizmatkorlar och, lekin boyning oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi. Har gapdan keyin beriladigan "innaykeyin" savolidan hamma qo'rqadi.

Bir kun kechqurun xizmatkorlar bilan o'tirib

qanday qilib boyni o'z joyiga chaqirib kelish to'g'risida maslahatlashdik, ham kim borishini o'ylashdik, nima deb chaqirib kelishni fikrlashdik. Toinki "innaykeyin" dardidan keyin boyning o'zini tinkasi quriydigan bo'lsin.

Chek menga chiqdi.

Erta bilan bir otga minib, boyning oldiga qarab yo'l soldim. Yo'l-yo'lakay ming xil xayollarga botib o'ylayman. Qanday qilib "innaykeyin"iga javob topish kerak?

Yetib borib otdan tushdim. Boy shiyponda kalla go'shti bilan nonushta qilib o'tirgan ekan. Salom berib, sekingina poygakka cho'kka tushib o'tirdim.

— Xo'sh?!

— Shunday o'zim, sizni sog'inib, bir ko'rib kelay deb kelgan edim.

— Yaxshi, yaxshi, barakalla, juda ham quruq kelmagandursan, biror ishing bordur, xo'sh, nimaga kelding?

Shu paytda boyga xizmatkor yurishda qo'ygan shartim esimga tushib qoldi. "Shart qilgan yolg'onni endi gapirmasang, qachon gapirasan", dedim-da, gap boshladim:

— Anavi, haligi, dandon sopli pichog'ingiz sinib qolib edi, shuning xabarini bergani keldim.

Ana shu so'zdan keyin menga "innaykeyin" savoli yog'ila boshladi.

— Xo'sh, innaykeyin, qanday qilib sindi? Ro'zg'orda mening pichog'imdan boshqa pichoq qurib ketgan ekanmi?

— Tozi itingizning terisini shilayotgan edik, suyakka tegib sinib qoldi.

— Iyya?! — dedi boy. — Tozining terisini mening dandon sopli pichog'imda shilasanlarmi, o'zing ayt-chi, nimaga shildilaring?

— Shoshib qoldik-da, o'lib qolgandan keyin, bekor ketmasin, deb terisini shilib oldik.

— Nima qilib o'ldi?

— Harom o'lgan otning go'shtidan ko'p yeb qo'ygan ekan, bo'kib o'ldi.

— Harom o'lgan ot go'shti qayoqda ekan?

— Ha, o'zimizning to'riq qashqaning go'shtini yeb o'ldi-da, begona ot emas.

Boy alanglab qoldi.

— Hay-hay, bola, og'zingga qarab gapir, to'riq qashqa o'ldi dedingmi? Xo'sh, to'riq qashqa nima qilib o'ldi?

— Xomlik qilib o'ldi.

— Nimaga xomlik qiladi?

— Hech aravaga qo'shilmagan ekan, biz uni aravaga qo'shib, suv tashigan edik, zo'riqib o'ldi.

— Nima deyapsan, haromi, boshqa shuncha aravakash otlar turib, kelib-kelib mening birdan-bir boqib qo'ygan uloqchi otim bilan suv tashiysan-larmi, padar la'natilar!

— Ha, o't tushgandan keyin uning uloqchiligiga qarab o'tiradimi, duch kelganini qo'shib, ishqilib bir chelak bo'lsa ham suv tashiy beradi-da!

Boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmadi. Og'zidan olib qo'ydi-da, baqrayganча menga tikilib:

— O'zing jinni-pinni bo'ldingmi? O't tushdi deganing nima deganing, qayerga o't tushdi, nima-ga tushadi?

— Sog'man, xo'jayin, o't avvalo og'ilxonaga tushdi. Ot sho'rliklarning hammasi nobud bo'lib ketdi-da, xo'jayin.

— Iyya, og'ilxonada o't nima qiladi?

— Mening ham fikrim shu, boshqa xizmatkor-laringizning ham fikri shuki, o't ombordan o'tgan bo'lsa kerak.

— Axir omborda o't chiqadigan narsa yo'q-ku? Bug'doy bor edi, to'g'ri, guruch bor edi, to'g'ri, yog' bor edi, gazmol bor edi, to'g'ri, shulardan o't chiqadimi?

— Berdisini aytguncha shoshmang, xo'jayin, omborga qo'rg'ondan o'tibdi. Og'ilxonaga ombor-dan o'tgan bo'lsa kerak. Shunaqa qilib bir-biriga tutashib ketgan-da.

— Iyya, hali qo'rg'on ham yondi degin!

— Qo'rg'on ham yondi, ombor ham yondi, og'ilxona ham yondi, otlar ham o'ldi, itingiz ham o'ldi, pichog'ingiz sindi.

— Qo'rg'onga qayerdan o't ketibdi?

— Shamdan tutashib ketibdi, shamdan.

— Hoy, o'zing jinni bo'lib qolibsana, o'g'lim! Axir, mening dargohimda shanga kun qoldimi? Qator-qator lampalar, o'zim Toshkentdan atay sotib olib kelgan qirquinchi fanorlar qayoqqa ketibdi, kerosinni bo'lsa bir yilga yetarligini bochka-bochka zapas qilib qo'ygan edim. Nimaga sham yoqasanlar!

— Xo'jayin, deyman, o'zingiz ham odamni juda xit qilib yuborar ekansiz-dal Butun boshlik o'likning arvo'higa sham yoqmay, lampa yoqiladimi? Kelgan arvo'h nimaning shu'lasini bilan o'ynashadi. Axir, kosaga suv quyib, ustiga olma shoxi qo'yiladi. Kelgan arvo'h avval shoxga qo'nib o'tiradi. Bir nafas damini rostlagandan keyin haligi shamning pirpirab turgan shu'lasini bilan o'ynashadi.

Mening entak-tentak so'zlarimdan boy talmovsirab qoldi. Go'yo shu gaplarni eshitgisi kelmaganday, sekin, qo'rqa-pisa so'radi:

— Kim o'ldi?

Shu yerda men yuzimga qalbaki qayg'ular chiqarib, ho'ngrab yig'lab yubordim.

— Kenjatoy o'g'lingiz Bo'riboyvachcha, terakka chiqib, chumchuq bolasini olaman deb, yiqilib tushib bir marta "dada", dedi-yu, "g'iyq..." etib jon berdi.

Boy gaplarimning keyingi jumllalarini eshitdimi, eshitmadimi — bilmayman, choy ichib turgan piyolasini boshiga urib, chakkasini yordi-yu, soqolini yulib, dodlab yig'lamoqqa boshladi. Men ham qo'shilishib yig'lar edim.

Bir nafas ayyuhannos solib yig'lagandan keyin men to'xtadim, boy ham to'xtadi. Boyning juda ham o'pkasini uzib yuborganimdan endi uni yupatish uchun o'zimdanda bir gap to'qimoqchi edim.

— Xo'jayin, — dedim, — xudo berardan qis-

masin, xafa bo'lmang, bordi-yu, o'g'lingiz o'lib, uyingizga o't tushgan bo'lsa, otlar o'lgan bo'lsa, it nobud bo'lgan bo'lsa, pichoq singan bo'lsa, hammasining o'rnini bosadigan bitta xushxabar ham topib kelganman.

Boy g'iqillab turib so'radi:

— Xushxabaring qursin, padar la'nat, qanaqa xushxabar?

— O'rtancha qizingiz Adol opam dunyoga arziydigan bitta o'g'ilcha tug'dilar.

— Iyya! — dedi boy ko'zlarining shox soqqasi chiqquday, — Adol opang hali erga chiqmagan-kul

— Biz ham shunisiga hayronmiz-da xo'jayin. Xudo beraman desa, erga tegmasa ham berar ekan. Bolani ayting-a, bolani, nabiraginangizni ayting-a, xo'jayin. Badal aravakashingiz bor-ku, quyib qo'yganday o'shaning o'zginasi.

Boy ortiq chidab turolmadi. Hushidan ketib yiqildi. Men ham qamchi o'rimidan yeydigan kaltakni nasiya qilib jo'nab qoldim. Mendan biror soatlardan keyin, tulpor saman otda barlari osilib ketgan alpang-talpang, bir ko'zi yerda, bir ko'zi osmonda, egar qoshiga qamchi dastani tirab, yig'lab boy kelib qoldi.

“Yana biror falokat yuz berib qolmasin”, deb o'zimni chetga oldim. Boyning yig'lab kelishini uy ichlari eshitib, ular ham “bir balo bo'lipti shekilli”, deb uydin yig'lab chiqa boshladilar. Bir-birlarini quchoqlab arosat boshlanib ketdi.

Yig'i tamom bo'lgandan keyin, bir-birlarini anglashib surishtira boshladilar. Keyin ma'lum bo'lishiga qaraganda, na ot, na it o'lgan, na qo'rg'onchaga o't tushgan, na pichoq singan. Bo'riboyvachcha bo'lsa so'laykayini oqizib o'zi chiqib qoldi.

O'sha kuni men ko'rinmay yurdim. Ertasiga boy meni qidirib, chalpak qilib ko'tartirib olib keldi. Avval qurttakina qilib yigirma qamchini boshko'z aralash yedik. So'ngra so'radi:

— Hoy itdan tuqqan, bu qilig'ing nimasi?!

— Axir, boshida bay qilishgan edik-ku, aylanay xo'jayin, har zamonda bir yolg'on gapiraman, deb.

— Bu o'sha yolg'oningmi?

— Lekin hammasi emas edi.

— Agar hammasi bo'lmasa, butun yolg'on qil-sang, men xonavayron bo'lar ekanman-da, tur-ey, padaringga la'nat seni, qorning oshga to'ymasini, juvonmarg bo'! Haydang bu kazzobni!

Haydab chiqarmoqchi bo'ldilar. Ketish oldida boydan haq talab qildim. Chunki boyning eshigida bir oyu o'n to'qqiz kun ishlagan ekanman. Haligacha bergan yigirma ikki tiyin choychaqani bosib qolib, qayoqdagi sasigan, qurt tushgan olmalardan ikki pud olmani bitta chipta qopga solib berdi. Men shunga ham shukur qilib, namozshom paytida yo'lga tushdim.

Yana o'sha darbadarlik, yana o'sha makonsizlik balosi. Qo'ndoqdan ajragan kakku bolasiday, qo'narga shox-butoqsiz. Kalasdan yuqoriroq tomon o'rlab ketar edim.

Qirga chiqqandan keyin uzoqda bir o'tov ko'rindi. Shunga qarab bordim. O'tovning eshigini qoqib, "xudoyi qo'noq", dedim. Bu kecha tunab ketishga ijozat so'radim. Avval menga bir sidra shubha bilan qarab chiqqanlaridan keyin, qabul qildilar. Orqamdagi yukni ko'rib, o'g'ri deb xayol qilgan bo'lsalar kerak. Qopning og'zini ochib, bolalariga ikkita-ikkitanadan olma olib berdim. Boshlari ko'kka yetib ketdi. Ular meni tuya suti — qimron bilan mehmon qildilar. Qozonga yopilgan nondan yarimtasini oldimga ushatib qo'yidilar. Qorin to'ygandan keyin, qopni boshga qo'yib uyquga ketdim.

Tong azonda turib, o'tov egalari, er-xotin bilan xayrlashib, "Sariog'och qaydasan?" deb yo'lga tushdim. O'sha kezlarda mening toleyim juda ham sho'r edi. Qaysi qishloqqa borsam, bozorning ustidan chiqar edim. Aksiga yurib bugun Sariog'och-ning bozor kuni edi.

Mendan boshqa ham bozorga olma keltirganlar ko'p edi.

— Kep qoling, armonda qolasiz, sotamanu ketaman! Buni yeganlar non yemaydi, shinavandaga sotaman, — deb javrab, maqtab peshinda arang sotib tugatdim. G'alladonni hisoblab ko'rsam, olti tanga bir miri bo'пти. Keyingi bir necha oy mobaynida belboqqa tugilgan naqdina shundan iborat edi.

Pul ko'p, qayg'u yo'q. Bozorni aylanib yurib hamma narsaga xaridor bo'lib ko'raman. Hamma narsaning narxini bilgim keladi. Bir kishining tunuka vannasiga xaridor bo'lib, kam so'raganim uchun, undan yaxshigina so'kish ham eshitib oldim. Kiyim bozorga kirib qunduz yoqalik bobrik paltolarga xaridor bo'lib ko'raman.

Qo'y bozoriga kirib, shoxlari mullavachchalarining sallasiday buralib-buralib ketgan do'ng peshonalik, katta bir qo'chqorga xaridor bo'lib turganimda ko'zim tanish bir basharaga uchradi. U qo'shoqlangan bir qo'ra qo'y ustida kuzatib turar edi. Bu kim, qayerda ko'rgan ekanman?

Chang bosgan kipriklar tagidagi qo'y ko'zlar menga juda tanish.

Yo'lning gard-g'ubori qoqilmagan namatdek qilib yuborgan bu bashara ko'zimga issiq-issiq ko'rinadi. Lekin egnidagi qozoqi chakmon bilan boshidagi teskari ag'darilgan telpak, qo'lidagi boshi cho'qmor kaltagi menga tanish emas. Undan ko'zimni uzmay tikilib turaman. U ham menga g'ilt-g'ilt etib tikilib turardi.

Birdan qichqirib yubordim:

— Omon!!

Bir-birovimizning quchog'imizga otildik, yalab-yulqashdik, hol-ahvol so'rashdik. O'z boshimdan kechirganlarimni bir chetdan hikoya qilib berdim. Sarguzashtimning oxiri yonimdagi tanga-chaqa aralash olti tanga bir miri pulni jaraqlatib qo'yish bilan tamom bo'ldi.

U ham boshidan o'tganlarini so'zlab ketdi:

O'lik yuvdirgan ko'chmanchilarning qo'lidan arang qochib qutulibdi. "Ulardan bitta-yarimtasiga uchrab qolib, tag'in bir baloga yo'liqmay", degan xayol bilan qishloqma-qishloq gadoylik qilib yurib, adashib-uloqib o'n yetti kun deganda Chimkentga yetib boribdi. Chimkentga bir amakisini qora tortib borgan ekan. Lekin bu bechoraning toleyiga amakisi ham allaqachonlar o'lib ketgan ekan. Shu bilan dard qolib, chor-nochor toshkentlik qo'ychi boylardan bittasiga bir yilga ikki to'qli-yu, bir echkiga cho'ponlikka yollanibdi. "Xudo berib, har qaysisi ikkitadan egiz tug'ib bersa, zora xo'jayinimdek katta qo'ychi boy bo'lib ketsam", deb mo'ljal qilibdi. Hozir shu boyning qo'ylarini haydashib Toshkent bozoriga keltirmoqda ekanlar. Bugun Sariog'ochning bozorida, "narxi kelsa sotamiz", degan umid bilan qo'ylarni bozorga solib turgan ekanlar.

Omonning bu topgan xizmati menga juda ma'qul tushdi. Omonning toleyiga kunlasha boshladim.

— Jon o'rtoq, xo'jayiningga aytib, meni ham bir amallab, qo'ychivonlikka oldirsang-chi, astoydil xolis xizmat qilib berar edim, —deb Omonga yalindim. U ham ma'qul ko'rib:

— Ko'kterakka borganda, xo'jayinimga aytib ko'raman, — dedi.

Kechgacha Omonning qo'ylarini qaytarishib yurdim. Sariog'ochda bu bozor echkinging so'rovi chaqqon ekan. Hamma echkilar sotilib ketdi-yu, lekin qo'ylardan ko'pi — yetmish uchta qo'y bozordan qaytdi. Kechga yaqin xo'jayin o'zining yo'rg'asiga mindi-da:

— O'rtog'ing yaxshi bola ko'rinadi, unchalik ko'p ham qo'y qolgani yo'q. Omon uka, o'rtog'ing bilan ikkoving kechalab qo'ylarni haydashib, ertalab Ko'kterakning bozoriga yetkazib bora qollar. Men oldinroq borib turay, — deb otiga qamchi berib jo'nab ketdi.

Biz qo'ylarni bir saroyga qamab, ovqatlangan bo'ldik. Bir oz yonboshlab dam oldik.

Yarim kechada oy ko'tarilgandan keyin, oldinma-ketin hushtak chalishib, "qurey-qurey"lashib, Ko'kterakka qarab keta boshladik.

Qo'y degan harom o'lgur juda ahmoq, asov hayvon bo'lar ekan. Uni echki eplab yurar ekan. Echki bo'lmagandan keyin boshi oqqan yoqqa sanqib keta berar ekan. Echki bo'lmaganida, eshakka minib, oldinga tushib ma'rab borish kerak bo'ladi. Bizda na echki bor, na eshak bor. Men yangi, havaskor cho'pon bo'lganim uchun ma'rashni uncha o'rinlata olmas edim.

Ketib boramiz. Oydin kecha, salqin havoli qir. Ahyon-ahyon qo'ylar ma'rab qo'yadi. Bir yonboshimizda temir yo'l yoqasidagi telegraf simlari g'uvillab turadi. Juda gashtli umr, avjni baland qilib, ashulani qo'yib yubordim.

— Ayt, uka, — dedi Omon. — Ancha vaqtdan buyon shunaqa bir rohat, tanish ovoz eshitganim yo'q, — dedi.

Unga sari men zavqlanib ketganman, avjga avj qo'shib boraman, osmonning chetlarini titratib yuborgim keladi. Temir yo'lni yoqalagan uzun yo'lda qo'ylar juda tixirlik bilan ilgarilamoqda. Echkining qadri g'oyat o'tmoqda.

Qandaydir kichkina qishloqqa ham yaqinlashib qoldik. Uning pastak-pastak paxsa devorlari ko'rinib qoldi. Temir yo'lga tutashib ketgan ko'chasida qo'ylarni g'uj qilib haydab ketmoqdamiz. Omon temir yo'lni ko'rsatib:

— Poyezdda yurgan odamlar xo'pam maza qiladi-da, — deb qo'yadi. — Poyezdga tushib uzoq joylarga ketsang, — deydi.

— Shuni ayt-a, og'ayni, — deyman. — Qani endi odoq bo'lmas puling bo'lsa-yu, yuraversang. Qovunchiga borsang, Turkistonga borsang, Chinozga borsang, Moskopga borsang, hech kim churq etmasa, keta bersang, keta bersang, maza... — deyman.

Poyezdni ta'rif-tavsiflab kelamiz.

— Rost, qani endi, — deydi Omon.

Shu payt uzoqda ikki olov ko'zlari yonib, poyezd ko'rinib qoldi. Har ikkovimiz ham quvonishib ketdik. "Maza qilib tomosha qiladigan bo'ldik", deb o'yladik. Poyezd yaqinlashib kelar edi. Omon mumkin qadar qo'ylarni temir yo'lga yaqinlashtirmaslikka urinar va ko'chani devor tomoniga siqishtirib olib borar edi. Shunda poyezd yetib kelib qoldi. Uzundan-uzoq qizil vagonlarni tirkagan, bir emas, ikkita katta parovozli yuk sostavi ekan. Parovozlar nimagadir ishorat qilgandek, jonning boricha navbatma-navbat, uch martadan olti marta qichqirib yubordi.

Shu paytda borayotgan qo'ylarimiz xuddi bo'ri tekkanday hurkib tumtaraqay bo'lib ketdi. Men ham qo'ylar qatori bu bahaybat ovozdan yuragim yorilgunday bo'lib qo'rqib ketgan edim. Poyezd dahshat bilan ilgarilar edi. Ana, eng keyingi vagon ham o'tdi. Uning orqasida bir toqa shayton ko'zday qizil chirog'i ham ko'rinib qoldi. Qo'ylarning bu yoppa harakatidan qishloq ko'chasining changi xumdon tutuniday osmonga ko'tarilib ketgan edi. Changdan hech nimani ilg'ab bo'lmas edi. Chang orasida bitta-yarimta ko'ksov qo'ylarning yo'talgani eshitilar edi. Chang orasidan Omonning yig'lamsirab:

— Qur-ey, ey harom o'lgurlar, qur-ey, — degan mungli ovozini eshitdim.

— Omon qayerdasan? — dedim.

Omon menga javob bermasdan o'zining "qu-reyi..." bilan ovora edi. Oradan o'n-o'n besh minut o'tgandan keyin, chang bosilib, birta-yarimta narsaning qorasi ko'rinadigan bo'ldi.

— Qo'ylar qani? — dedi Omon.

— Qo'ylar qani? — deb so'radim men.

Bir burchakda paxsa yoniga qisilib "hayt" desa rezinka koptokdek sapchib ketishga hozirlanib turgan besh-oltita cho'loq bo'g'oz qo'ylardan boshqa salomat qolgan qo'ylardan nom-nishon yo'q edi. Poyezd ovozidan hurkkan, harom o'lgur asov qo'ylar jon talvasasida past-baland paxsa devorlar-

dan takaday sakrab tarqalib ketgan edi. Omon belidan qo'shoq arqonini yechdi. Qolgan qo'ylarni qo'shoqladik-da, navbatma-navbat paxsa oshib qo'y qidira boshladik. Bu ishimiz xuddi qorong'i kechada, qora palos ustidan qora chumolining qora ko'zini qidirishday qiyin ko'chgan edi. Uch soatga yaqin qo'y qidirdik. Beshtasini u qo'rg'ondan, uchtasini bu choldevordan, ekin oralaridan topib, it azobida sudrab kelib qo'shoqqa tirkardik.

Oxiri kuchdan qoldik. To'plangan qo'ylarni bir chekkadan sanab chiqdik. Asl dastmoyaga hali yettita yetmas edi. Omon menga qaradi, men unga qaradim. Uning ko'zlari changdan paxsa devorga munchoq qadaganday yiltirar edi.

— Endi nima qilamiz? — dedi Omon.

Men yig'lab yubordim.

— Yettita qo'yga ikkalamiz ikki yil xizmat qilsak ham qutula olmaymiz-kul!

— Yur, tag'in qidiramiz.

Yana qidirish ketdi...

Kun yorishib qolgan edi. Temir yo'lning bir chekkasidan onda-sonda sochilib qolgan qo'y qumalog'ini ko'rib, shu orqali iz qidirib yura boshladik. Temir yo'l etagidagi soydan yana ikki qo'yni topdik. Uni ham olib kelib qo'shoqqa tirkadik. Qolgan besh qo'yni qidirish quduqqa tushgan nozik munchoqni qidirish bilan baravar edi. Umidimiz uzildi. Salomat topilgan qo'ylarni juda ehtiyotlik bilan haydab yo'lga tushdik. Nima uchundir bir qo'y to'dadan orqaga siltanib qolib, kalta-kalta yo'tal aralashib ma'rab, ko'zlarini javdiratar edi. To'daga yetkazish uchun qilingan harakat uning qulog'iga kirmas edi. Chatanog'ini kerib yerga o'tirmoqchiday bo'lar edi. Ro'paradan bir otliq qozoq chiqib qoldi:

— Hoy jigitlar, o'si sovluk tuvaton ko'rinadi, ko'p qistab aydamanglar! — deb o'tib ketdi.

Darhaqiqat, sinchiklab qarasak, boya poyezd dahshatidan qo'y bechora, bevaqt qochgan haromzoda bolasini chala tashlash uchun kuchanar edi.

Qo'ylarni chetga burib, Omon ikkovimiz doyalik qilib ketdik. Qo'y bechoraning ko'zlari aylanib, ingrab, o'qtin-o'qtin kuchanardi. Qo'yning azoblanishiga rahmi kelgan Omon ham qo'y bilan qo'shilishib kuchanar edi.

Birmuncha katta-kichik to'lg'oqlardan keyin qo'y bechoraning ko'zi yoridi. Ona qo'y, bola muhabbati bilan, bizdan qizg'ana-qizg'ana qo'zichoqni boshdan-oyoq yalab chiqdi.

Tezroq bozorga borish kerak bo'lganligidan bundan ortiq oila muhabbatiga ijozat yo'q edi. Belbog'imni yechib, qo'zichoqni yo'rgaklab, ko'tarib oldim. Tuqqan qo'y yangi bo'shanganligiga qaramasdan bola ishtiyoqida mening orqamdan juda epchillik bilan ergashar edi. Ba'zan qo'zichoqdan ko'zi olinib yanglishib qolsa, qo'zi o'rniga o'zim ma'rab qo'yar edim. Chala tug'ilgan qo'zichoq hali ma'rashni bilmas edi.

Qo'y tuqqandan keyin, bizga qadrini o'tkazib kelayotgan echkinning ham keragi bo'lmay qoldi. Qo'y bir-birining ketidan ergashadigan jonivor. Tuqqan qo'yning ketidan boshqa qo'ylar ham bizni qiynamasdan ergasha boshladi. Kechadan beri Omon "echkisiz qanday o'tamiz", deb tashvish tortib kelayotgan Kalas suviga ham kelib yetdik. Omon-eson suvdan o'tib olsak, narigi yog'i hech gap emas. Ko'kterakka sal qoladi-ku!

— Xo'sh, qanday qilib o'tamiz?

Birinchi o'tishga kallasini kessa ham hech qaysi qo'y ko'nmaydi. Ona muhabbatidan foydalanishga to'g'ri keldi. Omon qo'limdan qo'zichoqni oldi-da, yalang'och bo'lib suvga tushdi. Bosh tarafini qo'ylar turgan tomonga ko'rsatib, ma'rab, sekin-sekin kechib o'ta boshladi. Ona qo'y bir nafas suv qirg'og'ida olazarak bo'lib, qo'rqib turgan bo'lsa ham lekin bola muhabbati qo'ymadi. O'zini suvga irg'itdi. Omon ko'targan qo'zichoqqa ergashib, suzib o'ta boshladi. Buni ko'rgan boshqa qo'ylar ham birin-ketin o'zlarini suvga tashlay boshladilar, men yuragi dov bermagan qo'rzoq qo'ylarning

orqasidan itarib suvga tushirar edim. Qo'ylar xuddi sutga tushgan sichqonday boshlarini ko'tarib suzar edilar. Suv oqimi ba'zan ularni anchagina pastga qarab oqizib borar edi. Qanchalik qo'rqish va tashvish bo'lishiga qaramasdan, bu gal bizga tole kulib qaradi-yu, omon-eson suvdan o'tib oldik.

Kun tig' urib qolgan edi. O'rtalik allaqachon yorishgan. Bir tomondan Ko'kterakning qorasi ko'rinar edi. Qo'ylar charchagan, ochiqib, qorni ich-ichiga qapishib ketgan, biz ham undan ziyoda azoblangan edik. Shu ahvolda qo'ylarni bozorga kimgizib bo'lmas edi. Ozigina bo'lsa ham yoyib, sal qornini chiqarib, xaridorgir qilib bozorga yetkazish kerak edi. Har ikkovimiz maslahatlashib qo'ylarni o'sha yerdagi chimzorlikka yoydik. O'zimiz ham andak-andak takiya qilib olmoqchi bo'ldik. To'n-larni yonboshga solib, maza qilib o'tlayotgan qo'ylarni kuzatib yotdik. Lekin har ikkovimiz, "yo'qolgan qo'ylar uchun nima javob beramiz", degan xayolni surib yotar edik. Oradan qancha vaqt o'tganini bilmayman, juda qattiq haqorat ovozidan uyg'onib ketdim. Tepamizda somon otga mingan, moshkichiri soqolli, burni xuddi paxtali to'nga qadalgan tugmaday ichiga botib ketgan puchuq bir kishi qamchi o'ynatib siyosat qilar edi. Paydar-pay Omon bechoraning yelkasiga besh-olti qamchi kelib tushdi. Ko'zimizni ochib qarajak, allaqachon qo'ylar ochilib turgan paxtalarni oralab ketgan ekan. Bizni haqorat qilib savalayotgan kishi shu yerlarning egasi — mashhur Azim puchuq degan boy ekan. U ot bilan paxtalarni ko'rib yurib, shu falokatning ustidan chiqib qolibdi.

Omon ikkovimiz qo'ylarni qaytarishga yugurdik. Qo'ylar anchagina joyning paxtasini payhonlagan ekan. Qaytarib olib chiqdik. Shu paytda boy korandalarini chaqirib, qo'ylarni qo'rg'onga haydashga buyurdi. Biz uzangiga yopishib yalinib-yolvora boshladik:

— Davlatingiz bundan ham ziyoda bo'lsin, boy ota, bizlar bir g'arib-yetim bolalarmiz, sizning

davlatingizda, duoyi joningizni qilib, non topib yuraylik!

Boy bizning yalinib-yolvorishlarimizga qaramay, hech ayamasdan haqorat qilar edi. Omonning qo'ltig'ida qo'zichoq, biz ham qo'ylarning ketidan ergashib boramiz. Qo'rg'onga yaqinlashganda Omon yetib borib:

— Axir, boy ota, bugun bozor kuni, bizni bozordan qo'ymang, xo'jayinimiz o'zingizga tanish bo'lsa kerak, bozorga yetib bormasak, xuddi bizning terimizga somon tiqadi, — deb yalina boshladi.

— Xo'jayining kim? — dedi boy.

— Xo'jayinimiz — beshyog'ochlik Qoraxo'jaboy bo'ladilar, — dedi Omon. Boy bir oz bo'shashganday bo'ldi.

— Unday bo'lsa, yaxshi, men xo'jayinlarning bilan gapirishaman, senlar hali birovning qo'yiga shunday beparvo qaraysanlarmi? Sen ablahlarni yaxshilab adablaringni berish kerak. Bir mo'minning ne-ne mashaqqatlar bilan topgan moli senday badbaxtlarning qo'lida shunday talon-toroj bo'lib yuribdimi, o'zim ham bugun bozor tushaman, salomat bo'lsam, Qoraxo'jani ko'rib senlarni yaxshilab tanbehingni berdirib qo'yaman. Hayda, qo'ylaringni tezroq bozorga yetkaz! Kun choshka bo'lib ketdi-yu, qo'ylarni bozordan qoldirib, senlar salqinda uxlab yotibsan, itdan tuqqanlar!

Xudoga ming qatla shukurlar qilib, sekingina qo'ylarni haydab bozorga ketdik.

Biz bozorga yaqinlashganimizda xo'jayin chiqib qarshi oldi. Kechga qolganimiz uchun yaxshigina so'kish eshitdik. Qo'yni qistov bilan haydab bozorga yetkazdik. Boy qo'shoqlashga buyurdi. Har ikkovimizning yuragimiz dard tekkan terak yaprog'iday qaltirab turibdi. To'rtinchi o'nni qo'shoqlaganimizda qo'ylarning atrofini xaridorlar o'rab qoldi. Bugun Ko'kterak bozorida qo'yning bozori chaqqon ekan. Qolgan qo'ylarni qo'shoqlasak sanog'i ma'lum bo'lib qolar edi. Nima qilish kerak?

Qo'yni qo'shoqlab turib Omonning biqiniga bir turtib qo'ydim:

— Nima qilamiz, Omon?

— Damingni chiqarma, boyning ko'zini shamg'alat qilib qochamiz.

Xo'jayin xaridorlar bilan qo'l siltashib qo'y sotish bilan ovora edi. Chetga qochgan bir qo'yni tutib kelish bahonasi bilan Omon o'zini to'daga urdi. Men ham boyning ko'zini chetga qoqib, Omonning ketidan yugurib qoldim. Bozor-o'char degan joyda o'zingni to'daga urding, qutulding-ketding-da! Kisavurlar ham to'daga urib, qutulib ketadi-ku!

Omon bozorning bir chekkasiga chiqib, telpak bilan chakmonni yechib qo'ltiqqa urdi. Birpasda bozorning chekkasiga chiqib it quvlagan soqovday nafasimiz og'zimizga tiqilgan, orqamizga qarab-qarab keta boshladik. "Hayt-huyt" deguncha o'zimizni shaharga ketadigan katta yo'l ustida ko'rdik. Katta yo'ldan ketish bizlar uchun bir oz xavfli bo'lganidan tor bog' ko'chalar, so'qmoq yo'llar bilan devor osha qochar edik. Endi o'zimizni xo'jayin ta'qibidan qutqazdik, degan mo'ljalga kelib bir buzuq qo'rg'onchada dam olib yotdik. Qorin och edi. Yaqin o'rtadagi bog' guzarlariga chiqib nonpon olib kelishga har ikkimizda ham yurak yo'q edi. Bilmadim, bir soat yotdikmi, ko'proq yotdikmi, hikoya boshida aytganday, "bo'sh qop tik turmas", sarkash ishtaha, bedavo qorin o'z hukmini yurgizar edi. O'rindan turib qut-loyamut qidirishga majbur edik. O'rnimizdan turdik. Bir-ikki marta kerishib ham oldik. Beshta qo'yni yo'qotganimiz, xo'jayindan qochoq bo'lishimizga qaramasdan, Omonni-ku, bilmayman, mening juda ruhim yengil edi. O'zimni har qanday band-bo'g'ovdan ozodday his qilar edim. Omon uyqudan chap yonboshi bilan turdi. Qovog'ining peshayvoni tushib ketgan, to'g'ri gapga ham tersayib javob berar, mechkay kasalga uchragan bolalarday injiq edi. Gap orasida meni jerkib tashlar edi:

— Sening kasringga qolib shunaqa bo'ldi. Bo'lmasa tuppa-tuzuk ishim yurishib ketgan edi. Bu zamonda birovgga bitta buzoqni kim beradi. Ikki to'qli-yu, bir echkidan ajradim. Sen o'zing nahs bosgan yigit ekansan, — deyar edi.

Men ham xunob bo'lar edim:

— Sening sovuq diydoringni ko'rishga uncha ham zor emas edim. Men bo'lmasam, qo'yingning yarmi yo'qolar edi. Qo'rg'onma-qo'rg'on, devormadevor oshib, qidirishib bergan, qo'yingni tug'dirishga doyalik qilgan kim, xizmatga tuhmat ekan-da, og'ayni, — der edim.

Xayr, bu achchiq-tiziqlar ham uzoqqa cho'zilma-di. Yana yurib ketdik. Lekin Omonning ba'zi harakatlaridan, uning menga jiddiy kek saqlaganligi sezilib turar edi. Kun og'ib, peshin bo'ldi. Uvat yoqalab yo'lga chiqib olishni mo'ljallar ekanmiz, bir paykalda uch-to'rtta odam uymalashib yurgan ekan.

— Hormanglar-ov!

Yonlariga bordik. Yo'l so'ramoqchi bo'ldik. Bu kishilar sabzi kovlab, qoplamoqda edilar. Ulardan Qorasaroyning yo'lini so'radik. Ular bizning ustbosh, g'arib vaziyatimizni ko'rdilar. Oralaridan bir mo'ysafid kishi:

— Bolalarim, bozor-o'charing bo'lmagandan keyin shaharda pishirib qo'yibdimi, bizga ko'maklashinglar, sabzi kovlashinglar, bir-ikki kun ishlab biror qop sabzi qilib ketsalaring choy-chaqa bo'ladi,— dedi.

Bizning ko'zimizga chol xuddi karomati borday ko'rindi. "Yopiray, bu chol bizning sanqib yurgan darbadarligimizni qayerdan bildiykin?" deb o'yladik. Omon:

— Shaharda ham uncha ishimiz yo'q. Shunchaki ish-pish qidirib kelayotibmiz-da, — dedi.

— Ey bolalarim-ey, ishni qidirib yurmaydilar, ish deganning o'zi oyoqning tagidan o'rmalab chiqadi. Bu yerdagi cho'pni bu yerga olib qo'ysang ham ishda, kelinglar, sabzi kovlashinglar, inshoollo,

sizlarga ham bo'ladi, bizga ham bo'ladi, — dedi chol.

Bu gap ikkovimizga ham ma'qul tushdi. To'ntelpakni pushtaga qo'yib, sabzi kovlashga tushib ketdik. Sabzisi qurg'ur juda ham bitgan ekan, eng kichkinasi qayroq toshday. Bir oz kovlagandan keyin bitta-ikkitadan sabzini etakka artib, tozalab, qarsillatib, maza qilib yeb oldik. Qorin ochligidanmi, bilmadim, juda mazali tatib ketdi. Besh-olti ketmon urib, bir sabzini cho'tal qilib turar edik. Shu xilda qilib sabzi kovlab, dehqonning qoplaridan bir nechtasini tikladik. Shu qatorida o'zimizning "qop"larimiz ham xiyla tiklandi.

Kechga yaqin otga minib xo'jayin kelib qoldi. Xo'jayinning qorasini ko'rgandan keyin biz yana g'ayratga minib ketdik. Xo'jayin kelib "horma, bor bo'l" qilishgandan keyin, ishboshi choldan bizning kim ekanligimizni so'radi. Chol bizni ta'rif-tavsiflab ketdi:

— Bu baraka topgurlarni bizga xudo yetkazdi. Yo'l ketib turgan, juda ham qobil yigitlar ekan. Bir og'iz gapimni siylab, ikkovi ham peshindan buyon talay sabzi kovlab tashladi.

Boy bizga mehribonchilik bilan qaradi:

— Unday bo'lsa, bu yigitlarni qo'rg'onga olib boringlar, ovqat qilishsin. Bunday halol yigitlarga har kim ham non beraveradi, — dedi.

Boy ketgandan keyin yana bir nafas ishladik. Sabzilarni aravaga yuklab qo'rg'onga ketdik. Omonning rangi sal bo'zaribroq turibdi, ora-chora qornini silab qo'yar edi.

Kechki ovqatga xo'jayinnikida moshxo'rda qilingan ekan. Boyning himmati tutib ketib, moshxo'rdani beo'lchov tog'orada olib chiqib o'rtaga qo'ydi. Omon bilan mening qo'limga uzun dastali, barakaligina, no'g'oy qoshiqqa qaraganda ikki baravar "yuk" ko'taradigan, qo'lbola yog'och qoshiq to'g'ri kelib qolibdi. Moshxo'rda biz uchun juda ham tansiq edi. Boshqalarga gal bermasdan hash-pash deguncha tog'orani bo'shatdik. Biz

bilan sabzi kovlaganlar hasharchi qo'ni-qo'shnilar ekan. Ular ovqatdan keyin fотиha o'qishib, o'z uylariga tarqalishib ketdilar. Biz boynikida qo'nadigan bo'ldik. Og'ilxonaga kiradigan yo'lak yonidagi g'ulom gardishdan yotishga joy ko'rsatdi. Biz yotadigan joyda bitta eski arqon karavot turar edi. Ko'p vaqtdan beri karavotda yotishni orzu qilib yurgan Omon tagiga bir po'stak solib, chakmonini ustiga yopib, karavotga cho'zildi. Mening yoshim undan kichikroq bo'lgani uchun yerda yotdim. Lekin Omonning karavot g'ijirlatishi menga uyqu bermas edi. Dam o'tmay o'rnidan turib, ingrab, tashqariga chopib chiqib kelar edi. Chamasi, ovqatlar ichida "xushhazm" bo'lgan mushak sabzi hunarini ko'rsatmoqda edi. Men bo'lsam, eshik sanab yurib, har xil xashaki ovqatlarga o'rganib qolganim uchun moshxo'rda mening qornimda o'z uyida yotganday tinch, rohatda edi. Omon tong otguncha shu xilda yugur-yugur bilan g'ingshib chiqdi.

Erta bilan vaqtli, hovuzdan yuz-qo'limizni yuvib, xo'jayinning xizmatiga hozir bo'lib turdik. Lekin Omon bechoraning ancha rangi olingan edi.

Xo'jayin bir qumg'onda jiyda po'stloq solingan choy damlab, ikkita non bilan olib chiqdi. Choy o'rtasida xo'jayin bizni gapga soldi:

— Xo'sh, yigitlar, endi nima qilmoqchi bo'lasizlar? Mana shu qo'rg'onchada sizlardan boshqa yana bir-ikkita xizmatkorlarim bor, ular kecha qirga somonga ketishgan edi. Agar qolaman desalaring, oldi qish, ovqat-ozig'laring bemalol, qishda unchalik ish ham bo'lmaydi, mol-holga qarab, mana shu yerda gulxan yoqib, maza qilib yotasizlar, kiyimboshlaringni chaqmoqday qilib qo'yaman. Boringki, haftada choychaqangizni ham berib turay, illo boshqa pul vajidan uzr...

— Xo'p, xo'jayin, o'ylashib ko'ramiz, — dedi Omon. Xo'jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon ikkovimiz maslahatlashdik. Darvoqe,

xo'jayinning aytgani to'g'ri, oldi qish, boradigan, yotadigan makonimiz yo'q. Bundan ko'ra durust joyning topilishi ham gumon. Mendagi olti tanga bir miri bilan qish chiqarish qiyin.

Shu yerda qolishga rozi bo'ldik.

— Bo'lmasa, — dedi xo'jayin, — cho'zilib choy ichishib o'tirmanglar, ukalar. Bittang bu yerda qol, bittang, ota meros, boshing toshdan bo'lgur sigirim bor, shuni olib chiqib, ekindan bo'shagan yerning uvatlarida yetaklab yurib boqib kelasan, bu yerda qolganing bitta-yarimta mehmon-izlom kelsa, choy-poyga qarab turasan, — dedi.

Omon uyda qolishni yoqtirib qoldi. Chunki samovarning jag'illaganiga quloq solib, mehmonlarning gapini tinglab o'tirishni yaxshi ko'rar edi. Undan tashqari, bugun kechasi bechora besh-olti marta "qatnaganidan" dalaga chiqib, sigir o'tlatib yurish unga xiyla jabr bo'lar edi.

Shunday qilib, sigirni men boqadigan bo'ldim. U uyda qoladigan bo'ldi. Xo'jayin og'ilxonadagi ola sigirni ko'rsatib, olib chiqishni buyurdi. Sigir jonivor og'ilxonadan olib chiqishda juda yuvosh ko'rindi. Yetaklab olib ketdim. Sigir orqamdan ergashib kelardi. Bir oz yo'l yurib, to'qayga yaqinlashganda sigirning qadami sustlashib qoldi. Orqaga tortildi. Jonivor charchab qoldi shekilli, deb o'ylab, orqasiga qo'limdagi xipchin bilan bir urarmanmi, sigir o'zini yerga ko'tarib urdi. Ko'zlari olayib ketgan, og'zidan ko'pik chiqarib dag'-dag' titrab, oyoqlarini silkitar edi. Juda ham kayfim uchib ketgan, nima qilishimni bilmasdan sigirning atrofida parvona bo'lib aylanar edim. Yordamga chaqiray desam, hech kim yo'q...

Shu ahvolda tipirchilab yotgan, tering sangobda chirigur sigir birdan irg'ib o'rnidan turib, dumini xoda qilib bir qochib berdi. Qani endi bu harom o'lgur o'ziga yetkazsa. Xo'jayinning ota meros, qarddon sigiri bo'lgani uchun ko'zdan yo'qolmasin deb, men ham oyoq-poyoqlarimga tikan-cho'kirtak kirganiga qaramasdan, jonimning boricha uni

quvlar edim. Go'shting olaqarg'aga xomtalash bo'lgur, men yetib borgunimcha o't chimdib turadi, yetib borganimdan keyin, menga bir qarab qo'yadida, xuddi sag'risiga bo'ka tushganday yana o'ynoqlab qochadi. Kechgacha shu zaylda sigir quvlab umrim o'tdi. Kun bo'yi uning boshbog'ini qo'lga kirgiza olmadim. It quvlagan tulkiday holdan toygan edim. Kun botishga oqqanda butun kuchimni oyog'imga to'plab, astoydil chopib boshbog'ini qo'lga kirgizdim. Ming siltashiga qaramasdan mahkam ushlab sudray boshladim. Ming mashaqqatlar bilan qo'rg'onga yetkazib og'ilxonaga bog'ladim.

Rangim o'chib ketgan bir holatda Omonning yoniga keldim. Omon o'zining muhabbat qo'ygan arqon karavotida yonboshlab yotar edi. Hol-ahvol so'radim:

— Ha, ishing qalay, Omon og'ayni?

— E, so'rama o'rtoq, — dedi, — bo'kib qoldim.

— Iye, nimaga bo'kasan?

— Sen ketganingdan keyin xo'jayinning bir-ikki qur oshnalari mehmon bo'lib kelishdi, uyda desang, yangalarim tushmagur juda ham pazanda ekan, ming turli noz-ne'matlarni pishirib chiqarib turibdi, hali manti, hali tandir kabob, hali lag'mon, hali holvaytar deysanmi, ishqilib, noz-ne'matlarning ichiga ko'milib ketdim. Bitta-bitta cho'qilab qornim yorilgunday bo'lib ketdi. Kechagi sabzixo'rlikning bugun hissasi chiqdi. Undan keyin mehmonlar tarqalishdi. Xo'jayinning uch-to'rta qo'shni dehqonlardan olasi bor ekan, menga cho'tni qo'ltiqatib oldilar, orqalaridan ergashib yurdim. U qarzdor dehqonnikiga boramiz, bu qarzdor dehqonnikiga boramiz. Hammasi ham: "Qani, bu yoqqa, bu yoqqa", deb taklif qilishadi. Cho't ko'targanimni ko'rib, "boyning mirzasi", deb bechoralar meni ham siylashadi. Palov deysanmi, sho'rva deysanmi, qo'y-chi og'ayni, meni gapga solma, juda og'ir bir ahvolda bo'lib, bo'kib yotibman, ovqat bosdi, ovqat!

Bu noz-ne'matlarning ko'pini men faqat otiniga eshitgan edim. Juda ham Omonning baxtidan kunlashar edim. Endi qanday bo'lsa ham Omonni laqillatish kerak edi. Chunki, ertaga egang o'lgur, tutqaloqlik sigirni u o'tlatgani olib borsa, cho't qo'ltiqlab mehmondorchilikda yursam, degan fikr boshimdan ketmas edi.

— Xo'sh, sening ishing qanday? — deb so'radi Omon.

— E, meniki ham, qo'yaver, tozayam maza qildim-da, bu jonivor sigir shunday yovvosh, shunday bir baraka topgur ekanki, yetaklab olib yurib, bir uvatga qo'yaman, xuddi qoziqqa bog'lab qo'yganday o'sha yerdan bir qarich qimirlamasdan o'tlaydi, o'tlab turgan joyida o't sob bo'lib qolsa, "naryoqqa o'tsam mumkinmi", deganday qilib menga sekin qiya qarab qo'yadi. "Ha, jonivorgina" deb yetaklab nariroqqa jildirib qo'yaman. Shunday qilib, qarasam, sigir emas, jonning rohati ekan, keyin bir sero'troq uvatga yetaklab olib borib qo'ydim-da, ariq bo'yidagi tolning salqinida maza qilib uyquni urdim. Ikki-uch kundun buyon bo'lgan hamma hordiqclarim chiqib ketdi. Yaxshi ham bu yerda qolmaganim, mehmonlarga xizmat qilaverib, toza ham charchagan bo'lar ekanman.

Omon ham mening gapimga "puk" uchgan bo'lsa kerak, ikki gapning birida "haha-ha-ha" deb qo'yar edi.

Kechqurungi ovqatga xo'jayinnikidan ayronatala chiqdi. Ovqatning sal "xashaki"roqligidan taajjublanib Omonga qaradim, Omon fahmladi shekilli:

— Bu ovqat, lekin menga to'g'ri keladi, — dedi. — Bu kungi yegan ovqatlarimning hammasi ham zo'r, issiq mijoz ovqatlar edi, endi shuni ichib olsam bas, shu bilan ichimda qalashib qolgan haligi ovqatlarni hazm qilib yuboraman, — deb icha boshladi.

Men ham:

— Xayr, bizning nasibamiz ham shu ekan, kuni

bo'yi uxlagandan keyin zo'r ovqatni ham ko'tarmaydi, — dedim-da, ichaverdim.

Erta bilan uyqudan turib xizmatga qoim turganimizda, xo'jayin yana kechagiday ikki non, bir choydosh jiyda po'stloq choy ko'tarib chiqdi.

— Xo'sh, yigitlar, — dedi u, — bugun nima qilamiz. Kim nima ish qiladi?

— Xo'jayin, bir maslahati bo'lar, — dedi Omon.

Xo'jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon:

— Insof ham kerak, — dedi, — bugun sen ziyofatda qol. Men sigir boqishga bora qolay, lekin senga aytib qo'yadigan bir nasihatim bor, uka. Xo'jayin hali mehmondorchilikka borish oldidan yarimta nonga suzma surtib chiqarib beradi. Sen uni yema. Buning ma'nosi shuki: "Agar mehmonga olib borishda to'ydirib olib bormasam, suqlik qilib, meni uyaltirib qo'yadi, ne qilsa tagi past, badnafs ochko'z-da", degani bo'ladi. Sen xo'jayinga rahmat degin-u suzma nonni yemagin, — dedi.

Men ham unga sigir boqish to'g'risida ba'zi maslahatlarni berdim.

— Omon, — dedim, — mening fikrimcha, arqon karavotingni ola ket. Kecha zaxda yotaverib, mening belim og'rib qopti. Hozir kuz tushib qolgan vaqt, ayniqsa, to'qay yer, zaxkash, sigirni o'tlatib qo'yan-da, o'zing karavotni bir salqin joyga qo'yib, maza qilib uxlayverasan.

Mening maslahatinga Omon, Omonning maslahatiga men unadim. Omon borib og'ilxonadan sigirni yechdi. G'ulom gardishdan arqon karavotni orqalab olib chiqib ketdi. Bir nafasdan keyin ichkaridan xo'jayin chiqdi.

— Omonboy qani?

— Xo'jayin, bugun sigirni u boqqani olib ketdi.

— Yaxshi, yaxshi, — dedi xo'jayin, — choyni maza qilib ichib oldingizmi, qani bo'lmasa turing!

O'rnimdan turdim, qo'limga ketmon bilan bolta-teshani berdi. Qo'rg'onning orqasiga olib chiqib, tepasi yer baravar kesilgan ikkita terak to'nkasini ko'rsatib:

— Qani, bir g'ayrat qilib, mana shu to'nkalarni kovlab chiqarib bering, qishda o'zlaringiz maza qilib gulxan qilasizlar. Kecha Omonboy baraka topkur ham toza g'ayrat ko'rsatdi-da, bundan ham katta ikki to'nkani kovlab chiqardi. Halol yigit ekansizlar, baraka topkurlar, — dedi.

Men dilimda: "Mehmonlar kelguncha bittasini kovlar ekanman-da", deb o'yladim. Tamom g'ayrat bilan ishga tushib ketdim. Kun qiyomdan oqqanda qo'lida yarimta nonning yuziga suzma surtib xo'jayin chiqib qoldi.

— Ha, barakalla, azamat, barakalla! Qani, mana buni bir maza qilib yeb oling.

"Bugun xo'jayinnikiga mehmonlar kelishmaydiganiga o'xshaydi. Endi cho't qo'ltiqlab qarz qistagani borar ekanmiz-da", deb o'yladim.

— Yo'q, xo'jayin, qorin to'q. Hech nima yegim kelmay turibdi, — deb suzma surtilgan nonni olmadim.

Xo'jayin ko'p qistab ham o'tirmadi:

— Mayling bo'lmasa, sizlar hali yosh, ichlaringizda moy qaynaydigan yigitlarsiz, — deb nonni qaytarib qo'rg'onga olib kirib ketdi.

"Yo qarz qistashga boramiz, yo mehmondorchilikka boramiz" deb umidvor edim. Hali kutaman-hali kutaman, hech gapning daragi yo'q. Mehmondorchilikka borishning shirin xayolida ochligimga ham qaramasdan birinchi to'nkani kovlab chiqarib, ikkinchisining ham bir tarafini ochib qo'ydim. To'nkalar juda ham chatoq, serildiz ekan. "Endi bo'ldi", deganingizda tagidan yana bitta yo'g'on ildiz chiqib qoladi.

Kun botishga yaqin ikkinchi to'nkani ham qulatdim. Juda tinkadan tolgan edim: "Uh", deb borib, o'rnimga cho'zildim. Shu paytda Omon ham kelib qoldi. Yelkasida karavot, rangi bo'zday oqarib ketgan, sigirni mahkam ushlagan, "horma-bor bo'l" ham qilmasdan karavotni yerga qo'yib, sigirni olib borib og'ilxonaga bog'ladi.

Har ikkovimiz bir-birimizni aldaganimiz uchun

andisha qilar edik. Omon meni eski keki yuzasidan aldagan ekan, men uni shunchalik qiziqchilik qilib aldagan edim. Chamasi, devona sigir kechagi menga qilgan "hunari"ni ikki baravar oshirib Omonga ham ko'rsatibdi. Karavotni qo'yib sigirga qaray desa, birov o'g'irlab ketishi mumkin, sigirni qo'yib karavotga qaray desa, sigir bir zumda ko'zdan yo'qoladi. Xullas, bechora Omon karavotni orqalab olib, kun bo'yi sigir quvlabdi. Yelkalari shilinib ketibdi. Oyoqlariga tikanlar qadalib to'libdi.

U menga gapirmas edi. Men biyronlik qilib, uni yupatdim:

— Shukur qil, og'ayni, yaxshi ham karavoting temir karavot emas ekan.

Bir nafas tersayishib o'tirdik.

— Ko'zdek og'aynimiz, Omon! — dedim. — Bunday bir-birimizni aldab yurishimiz yaxshi emas. Kel, hali ham kekni tashlaylik. "Maslahatli to'n tor kelmas", deganlar. Bir ish bo'lsa maslahat bilan qilaylik. Men ham bugun "ziyofat" yeyaverib juda ham sassiq kekirdak bo'lib ketdim. Rostini aytsam, xo'jayinga "mirza"lik qilishdan ham bo'larim bo'ldi.

— Durust, — dedi Omon. — Kel, uka, shaharga tushib ketaylik, axir ochdan o'lmasmiz. Bu xo'jayining juda xudo urgan odam ko'rinadi... Bugun kechasi bir amallab qochamiz.

— Quruqdan qurug'-a!

— Ha, bo'lmasa nima qilar eding, tom teshib, tim urarmidik.

— Muzdini chiqarib ketsak bo'lar edi.

Boyagi, men domlanikida, eshonnikida yuraverib xiyli qo'li egrilikka o'rganib qolganman. Egasi yo'q mol afandiniki, degan ma'qul gapga ko'nikib ketganman. Omonni yo'ldan chiqarib, boyning birorta molini o'lja qilib ketish payida edim.

Uzoq tortishuvlardan keyin Omon ham ko'ndi. Bizni ikki kundan buyon sargardon qilgan tentak

sigirni so'yib, uning go'shtini ko'targanimizcha olib, shuni sotib tirikchilik qilmoqchi bo'ldik.

Kechki ovqatga xo'jayin shirqovoq qildirgan ekan, olib chiqib oldimizga qo'ydi va qovoqning mo'jiza ekanini maqtab-maqtab, buni ichgan kishi do'zax betini ko'rmasligi to'g'risida gapirib ketdi.

Ovqatdan keyin xo'jayin darvozani qulflab ichkariga kirib ketdi. Biz yana joyimizda yotib uyquga ketdik...

Yarim kechadan o'tganda Omon uyg'otdi. Ikkovlashib oyoq uchi bilan og'ilxonaga kirdik. Men ne qilsa ham eshak so'yib korasta bo'lib qolgan salloh. Jinni sigirni yiqitib oyog'ini boyladik. Omon yonidan pichoqni olib berdi. Pichoqni bir-ikki yonimga qayradim-da, "bismillo ollohu akbar", deb sigirning bo'g'ziga pichoq tortib yubordim.

Naridan-beri ichak-chovog'ini ag'darib tashlab, terisini shilib, eng yaxshi joylaridan, suyaksiz qilib, uch pudcha go'shtni og'ilxonadan kunjara solib qo'yilgan qopni bo'shatib, o'sha qopga to'ldirdik. Men to'nka bo'lib turdim. Omon tomga chiqdi. Avval qopdagi go'shtni, undan keyin arqon bilan meni tortib olmoqchi bo'ldi.

Oy botib, kecha qorong'ilashib qolgan. Juda avaylab, tusmol bilan harakat qilamiz. Omon tomda. Lekin mening ko'nglimga sal shubha kelib qoldi. "Balki bu gal rostakam qilib mendan o'chini olar, o'zi ketib qolar-da, men bu yerda xumchaga tushgan sichqonday qamalib qolarman", deb o'yladimda, darrov qopdagi go'shtni bo'shatib ichiga o'zim tushib oldim. Qopning labiga bitta kesak o'rab, arqonni mahkam qilib, bog'lab, "tort", dedim. Omon zo'r bilan tortib oldi. Men o'sha paytlarda uch puddan ortiq kelmas edim. Omon meni go'sht deb o'yladi. Darhaqiqat, mening fikrim to'g'ri chiqdi. Qopni tortib olgandan keyin pastga qarab:

— Qo'lga tushding-ku, qani endi xo'jayinga javob berib ko'r, ha, nomard! — dedi-da, inqillab-sinqillab, sekin avaylab, qopni arqon bilan ko'chaga

tushirdi. O'zi tomning pastroq joyini mo'ljallab sakrab tushdi-da, qopni ko'tara jo'nab qoldi.

Shunday qilib, bir butun sigir go'shtidan bir chaynam ham bizga nasib bo'lmadi. Shuncha ovo-ragarchilik boshimizga yuk bo'ldi.

Omonning orqasida juda sekinlik bilan nafas olib borar edim. Yo'lda "uh" deb qopni yerga qo'yib, bir-ikki joyda dam ham oldi. Bilmayman, qaysi qishloqqadir kirib borar edik. Men qopning ichida bo'lsam ham, kun yorishayotganligini sezar edim. Yo'ldan bir it chiqib qoldi. Omonni taladi, qishloqning har tomonidan vovillashib boshqa itlar yetib keldi. Omonni o'rab olib atrofida turar edilar. Itlardan biri kelib qopni tishladi. Itning tishi qop, kiyim-bosh aralash bo'ksamga xanjar urganday botgan edi. Chidab turolmadim:

— Voy-dod, Omon, yuqoriroq ko'tarib ol! — deb qichqirib yuborganimni o'zim ham sezmay qoldim. Omon sigir go'shti tilga kirganligidan qo'rqib ketib, qopni tashlab yubordi. Ana shunda bir qop go'shtday yerga shilqillab tushdim.

— Bu senmisan, go'shtmisan? Go'sht bo'lsang, o'zing qani, o'zing bo'lsang go'sht qani?

Omon dovdirab, nima deyayotganini ham bilmas edi. Qopdan chiqdim. Ikki kishi bo'lib qolganimizni ko'rgan itlar asta-sekin chekina boshladilar.

— Qani yuraver, berdisini keyin aytaman.

Omon xomush edi. Bir-birimizga qaramay tong azonda qishloq yo'lida ketib borar edik.

IV bo'lim

Omon shunchalik darg'azab ediki, jon og'ritgani jondor qidirar edi. Ko'cha chetida o'sib yotgan olchalardan qamchi dastasiday bittasini shartta sindirib, dadasi yasab bergan pichoqcha bilan nov-daning uchini, tagini kesib, tayoqcha yasab oldi. "Tag'in shu tayoqcha bilan meni savalab qolmasin", degan xavotirda men ham o'zimga unikidan

yo'g'onroq tayoq tayyorlamoqchi bo'ldim. Bitta o'rik ko'chatini sindirib:

— Og'ayni, pichoqchangni berib tur, shuni tekislab olay, — dedim.

— Pichoqni harom qilasan, nas bosgan, — dedi Omon.

— Men nas bosgan bo'ldimmi? Sen bilan shuncha yurdim, biror marta cho'milganingni ko'rganim yo'q! Yuz-qo'lingni ham o'lguncha erinchoqlik bilan giyohvandlardek seskanib arang yuvasan. Qo'ltig'ingga qo'l ursang, bir kaft bit chiqadi. Mana men o'tgan hafta Kalasda yarim soatcha cho'mildim. Ko'ylak-ishtonlarimni ham otquloq o'tdan sovun qilib tozalab yuvdim. Sen nas bo'lmay, men nasmi?

— Bo'пти, — dedi Omon. — Nas bo'lmasang pedsiran, orqa etagingda namoz o'qisa ham bo'lave-radigan peslardan.

— Senchalik shumqadam bolani umrimda ko'rmaganman.

Oramizdagi janjal kuchayib borar edi. Omon mendan gina qilganча bor edi. Chunki u go'shtni sotib, guppi tiktirmoqchi, chaqmoqi telpak olmoqchi ekan.

— Quruqdan-quruq sho'ppayib shaharga tushib ketaveramizmi, ko'rgan-bilgan ne deydi, shuncha vaqt sanqib yurib, ikki barmog'ini burnimga tiqib boramanmi, o'zing o'lguncha nas bosgan pes deganimcha bor bola ekansan, sen bilan birlashganimdan buyon ishim o'ng'alganini bilmayman. Sen yo'liqmaganingda hov anov pulga to'qli olgan bo'lardim, haligacha to'qlim — qo'y, qo'yim — biya, biyam tuya bo'lardi, — deb meni koyirdi.

— Buning maslahati hali ham oson, — dedim. — Dorbozga shogird tushsang, duxobadan shim qilib beradi. Hammomga o't qalovchi — go'loxlikni o'rgansang, erta-yu kech o't oldidan jilmaysan, guppi bilan chaqmoqi telpakning ham keragi bo'lmaydi. Qo'y, biya, tuya, bu gaplar endi ortiqcha ziynat, bekorchi tashvish, yem-xashakni qayerdan

topasan? Uning ustiga hovling kichik. Bu hayvonlar uchun katta saroy qurishing kerak. Hali ham shu mashmashalarni xayolingdan chiqar-da, har shanba kuni bilan chorshanba mol bozorga bor. Himmatingni baland tut. Bozorni o'z og'ilxonang deb o'yla, butun shu hayvonlar o'zimmiki deb dilingdan o'tkaz. Bularga ham qanoat qilmay ko'ngling fil istab qolguday bo'lsa, Yupatovnnig ot o'yinxonasi qochib ketgani yo'q. Bilet olib ko'rishga, albatta, senda naqd aqcha bo'lmaydi. O'zingni ehtiyot qilib tashqaridan, taxta tirqishidan yoki o'sha atrofdagi bironta daraxtga chiqib ko'rishing mumkin. Ammo hali aytganday qorovulning ilon qamchisidan ehtiyot bo'l. Qani, yur, uzun gapga fursat yo'q, shaharga tushib seni kutib yotgan buncha dov-dastgoh, izzat-davlatlarni tomosha qil, — dedim.

Omon, otasi ham qilishi mumkin bo'lmagan bu ma'qul va jo'yali maslahatni, palag'da tuxum yutganday o'qchib, ijirg'anib tingladi. Eng oxirida zardasi qaynab ketdi:

— Senday og'aynidan menga harom o'lgan sigirning yelini yaxshi edi, nima qilsa ham sovungar pul to'lab olar edi-ku. Xayr. Sovuq diydoringni qiyomatda ham ko'rmay, — dedi-da, kelgan yo'liga qarab qaytib keta boshladi.

Qayerga ham borar edi? Yo'l qaytsa, sigiri so'yilgan boyning odamlari uni tutib olib, mirshabga topshiradi, umri Sibirda o'tib ketadi. Bari bir, tentirab, halakaning itiday sanqib shaharga qaytadi. Bu jihatdan ko'nglim tinch, qornim to'q edi. Orqasidan qichqirdim:

— Mulla Omonboy, shahardagi qo'shchikulonchi, sayis, miroxo'r, boy-u boyonlar, oshnaog'aynilaringizga xat-patingiz yo'qmi, Orifxo'ja eshon, Maqsudxon duma, G'ulomxon qozilarga' nomingizdan salom aytib qo'yaymi?

¹ XX asr boshlaridagi Toshkentning ko'zga ko'ringan boy-lari — shaharning "mo'tabarlari".

Omon churq etmay borar edi. Oramizdagi janjal puch yong'oqqa arzimaydigan bo'lsa ham, har ikkalamizdagi o'jarlik o'zimizga yetarli edi: qaytib kelishga u or qilar edi, men bo'lsam otdan tushsam ham egardan tushmas edim. Men kimman, axir. Omon qo'sqiga bo'ysunib ketaveramanmi!

Xo'sh, endi o'zimizga navbat, o'zginamiz, ya'ni men nima qilaman, qayerga boraman?

Bu viloyatlardan umidim uzilgan, kimsan, Ko'kterak, Eshonbozor, Qoplonbek, Sharobxona kabi shahri azimlarda (ko'p voqealarni ushbu sarguzashtda yozganim yo'q) qilmagan ishimi qolmagan, yetti iqlimda nomim yomonlikka yoyilgan, mazkur mamlakat va viloyatlarga qaytishim mumkin emas. Oilamizga — onamning oldiga boray desam, ust-boshim yupun, oyog'im yalang, hammom tushgan bo'taloqday shir yalang'ochman. Onam sho'rlikning beva-kambag'al ro'zg'origa jodiday jag' bilan borishim o'zimga ham o'ng'aysiz, ularning ham menga ko'zlari uchib turmagan bo'lsa kerak. Ammo, baribir, mening oldimda bitta yo'l bor edi, xolos, u ham bo'lsa shahar. Undan tashqari hali bayon qilganimday, sayohat qilingan yerlardan hadigim zo'r.

Omon bilan totuvchilik vaqtlarda, menga bir ish o'rgatgan edi. U ham bo'lsa, "to'daga ur" falsafasi. Qishloqdan-ku badarg'aman, chumchuqdek jonim bilan shaharga tushib ketsam, "qora po'staktan burga qidirish qiyin" deganday, shahardan meni kim ham topib ola qoladi?

Shahar.

Shahar. Savdogarlar, mirshablar, gadoylar shahari. Seldan so'ng loyqalanib oqqan daryo. Shu daryoning murdor to'lqinlari ichida men sho'rlik nima, bitta xascho'pdek yutilib ketishim mumkin. Ammo men o'zim esa shaharni astoydil yomon ko'raman. Ko'knorining isiriq solgan dekchasiday badbo'y shaharda men dimiqib ketaman. Yana o'sha mustahab qilmagan, yog' bosgan basharalar, uzun-uzun rastalarning do'konchalarida gazcho'p

ushlab, xaridor kutgan yalqov boyvachchalar, charvi yegan mushukdek ko'zi yaltiroq hannotlar, oqsoq laylakning soyasiday arang-arang sudraluvchi bir to'da tilanchilar, ular-bular, xullasi, men shaharni yomon ko'raman.

Attorlikni aylanib chiqqandan keyin bir qozoqning bolasi:

— Dada, bu do'kondorlar nima ish qiladilar? — deb dadasidan so'ragan ekan:

— Ey, o'g'lim, bular bozor kuni xalqni aldaydilar, begim kuni bir-birlarini aldaydilar, — deb javob bergan ekan dadasi. Biroz kamsitib aytibdi. Bular har kuni, har soat xalqni aldaydilar.

Nima qilaman, osmon uzoq, yer qattiq. Qilichini ko'tarib qish kelayotir. Men axir ko'chib ketgan qishloqning tandiri emasman-ku, qishin-yozin og'zimni ochib, esnab o'tirsam. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak. Yoz kunlari jazillatib tovondan uzadigan qizg'in yo'llarga kech kuzakning salqin ivishig'i tushgan. Tuproq og'irlashgan, chang ko'tarilmaydi, suvlar tip-tiniq. Ba'zi sovuqroq tonglarda shabnam ham tushadi, ariqlarning cheti ko'kka tekkan sigirning qaymog'iday yupqa shirava bog'laydi. Beva onamni, yetimcha singillarimni ko'p o'ylayman, ichim achishadi.

Nega men bunday noshud bola bo'ldim, kimga bo'lsa ham shogirdmi, yugurdakmi bo'lish kerak, biror nima topib onamga qarashib yuborishim kerak-ku, deyman. O'tinaman, o'z-o'zimni koyiyman, ba'zan-ba'zan yig'lab qo'yaman. Ammo shu holda uyga qaytish qiyin.

Omonning o'chib ketgan qorasi orqasidan termilib, o'zimning yuqoridagi go'dak falsafalarimni mulohaza qilar edim. Yer sovuq, oyog'imni objuvazning poykupiday birisini olib, birisini qo'ymoqdaman. Kechasi bilan Omon bechora ikkovimiz o'z tashvishimiz bilan ovora bo'lib ketib, sovuqni uncha sezmagani ekanmiz.

Uzoqdan karvon qo'ng'irog'ining ovozi eshitildi. Qo'ng'iroq jarangi, kimsasiz qorong'ilikda

mehribon ohang bilan dilga dalda berib, ufqda erib ketar edi.

Nili saholardan karvon o'tgan chog'
Unga peshvoz chiqar hattoki sahar.
"Gul tong", deb, "gul tong" deb urgan qo'ng'iroq
Baxtli kelajakdan beradi xabar.

Karvon yaqinlashib yetib keldi. O'n besh chog'-lik tuya, ularni beshta-beshta tirkab, yetaklab eshak mingan chol, bir yosh yigit kelardi. Tualarga ortilgan xashaklar, tuyalarning tumshug'i, chollarning soqol-mo'ylovlari g'ira-shira qirov bog'lagan. Men birdaniga karvonga yaqinlashib:

— Yo'l bo'lsin, akalar? — dedim. To'satdan, tomdan tarasha tushganday bu so'rashish karvonni cho'chitib yubordi.

"Alay bo'lsin!" deb berilishi lozim bo'lgan odatdagi javob o'rniga oldinda eshak mingan chol yetaklagan it menga tashlandi. Yaxshi ham chol shaharga o'rganmagan itni adashib ketishidan qo'rqib, eshakning qanjig'asiga bog'lab olgan ekan, bo'lmasa pok titig'imni chiqarar ekan. Ma'lumki, itdan yurak oldirib qo'yanman. Yarim soatgina ilgari qop ichida turib itlar bilan uchrashgan edim. Sag'rimdagi tishning alami hali tarqalgani yo'q.

— Nima qilib bu yerda turibsan, chirog'im, yaxshilikka bo'lsin edi, — dedi chol.

— Shaharga tushmoqchi edim, yanglishib qishloqdan barvaqt chiqib qolibman, yo'ldosh kutib turgan edim, baxtinga sizlar kelib qoldingiz, — dedim.

— Hov anavi qirning ustida ham birovning ketayotipti, o'zlaring necha kishi aytaqo'y, chirog'im, itni yeshaymi, yo'qmi? — dedi chol.

— Qiziq odam ekansiz, men itni yoqtirmayman. Qirda ketayotgan kishini bo'lsa tanimayman. Qo'y og'zidan cho'p olmagan xudoning bandasiman. Yo'ldosh bo'lishdan hazar qilsangiz, nima ham qilardim. Zorim bor, zo'rim yo'q, o'zim orqangizdan sizni qora tortib ketaveraman, — dedim.

— Voy-voy, — dedi chol, — chakaklikkina mol

ko'rinasan, qirdagi kishi nega seni so'kib keta-yotibdi bo'lmasa?

— So'ksa so'kaversin, men eshitmagandan keyin og'ziga kelganini o'tlasin.

— Tanimayman degin?

Ichimdan zil ketdim. Nima deyishimni bilmay qoldim. Indamasdan ergasha berdim. Keyindagi tuya yetaklaganlar ham menga shubha bilan qaray boshladilar. O'rtaga tushgan bu sovuqchilikni ustimdan ko'tarish uchun gapni boshqa yoqqa burmoqchi bo'lib, cholga gap otdim:

— Mana shu yorug' yulduzning oti nima, otaxon?

— Hi, hi, quv bola ko'rinasan, yulduz otini bilib yadachilik' qilarmiding? — dedi-da, boshini osmonga ko'tarib, sharq tomondan yarqirab chiqqan yulduzga qaradi:

— Mana bumi? Bu yulduzni "Zuhro" deydilar, asli bir kambag'al kishining qizi ekan. Ota-onasi o'lgandan so'ng, podsho bunga sovchi qo'ydiribdi. Zuhro qiz: "O'zimning sevganim bor, shunga tegaman", debdi. Podsho qizning sevganini toptirib dorga osibdi. Dorning yog'ochi uzun, juda-juda baland ekan. Qiz kechasi kelib sevgan yigiti osilgan dor yog'ochiga tirmashib chiqaveripti, chiqaveripti, boshiga yetibdi, undan u yog'i osmonga bir qadam yo'l ekan. "Bir kunmas, bir kun, yerda zo'ravon podsholar yo'qolsa qaytib tusharman", deпти-yu, ko'kka chiqib ketibdi. Ana o'shandan buyon har kuni tongotarda ko'kdan yerga mo'ralab qo'yarkan. Bu yulduz tong qidirganlarning manglayiga chiqadi, uxlab yotganlar buni ko'rolmaydilar...

Chol qo'li bilan osmonda turli shakllar chiza boshladi:

— Huv anov, shimoldagisi, Oltinqoziq yulduzi. U yulduz osmonning o'qi bo'ladi. Shunga qarab yurgan kishi, yo'ldan adashmaydi. Mana bu to'kil-

¹ Go'yo yulduzga qarab yomg'ir yog'dira oladigan sehrgar kishi.

gan tutday cho'zilib ketgan yorug'liq somonchining yo'li. Mana shu yo'lning ostida ota-bobolarimiz ming-ming yildan beri qatnab kelgan. Mana men ham shu yo'ldan qatnayverib qartaydim. Tushundingmi, yadachi bola?

Gaplashib ketsang yo'l qisqaradi, deganday shaharning Chig'atoy darvozasiga kelganimizni sezmay qolibmiz. Oldindagi nortuya bo'yniga osilgan qo'ng'iroq dang'ir-dung'ir chalinib borar edi. Shaharning tor ko'chalarida yangragan qo'ng'iroq ovozi devorlarga urilib maydalanar, yerga to'kilar edi.

To'xtajonboyning masjidiga yaqinlashganda, quduqning qolipi singari mezanadan yarim belini chiqarib kuchanayotgan manqa so'fining:

— Hayna xanaxola... Hayna xanaxola... — degan ovozi eshitildi. Besh kunlik bevafo umrida bunday xushqiroat ovozni hatto o'z jinlari o'rtasida ham eshitmagan cholning iti cho'chib ketdi, so'figa jo'rovoz bo'lib uvlamoqqa boshladi. Chol qo'lidagi tayoq bilan itni bir turtib to'xtatdi.

— Buning nima deb baqirayotibdi, o'g'lim?

— Sho'rlikka xudo ikki dardni birdan bergan ekan, ham manqa, ham so'fi, hozir mezanadan tusholmay baqirib yotibdi, — deb hazillashdim.

Oyoq kiyimlar sotiladigan vofurushlik rastasiga kelganda chol bilan xushlashib ajrashdik. Cholning iti ham menga o'xshash rastadan qo'r qar ekan. U dumini chotiga qisib, eshakning pinjiga suqilib, olazarak bo'lib ketar edi. Juda rahmim keldi. Bu rasta ichida har qadamda esnab, kerishib, nos chekib turgan qorovullarning "kimsan?" deyaverishidan zerikib, qassoblikka burildim. Qassob bozorida bir katta qora ko'ppak bir qancha itlarni ergashtirib izg'ib yurar edi. Meni ko'rishi bilan irillay boshladi. UZR aytib, sovungarchilikka burildim. Bu yerning itlarida ham xuddi shunday muomala — chopsam quvlaydi, to'xtasam — tevarakka davra quradi. Qadamni ildamroq tashlab eski xotin ham-momning yonidan kulollik orqali Kapponga qarab yo'l soldim. Qayerga ketayotibman— o'zim ham bilmayman, meni ko'r taqdir yetaklar edi.

Bu yil it yili ekanmi, bilmayman. Kulollikda ham meni itlar tinchitmadi.

Durust, qassob bozorining itlari-ku, meni bez tergani kelgan, deb qizg'anishi mumkin edi. Sovun bozoridagilar qirindilardan iborat rizqlariga sherik bo'ladi, deb o'ylagandirlar. Xo'sh, kulollikning itlari nimani qizg'anadi? Men quruq, bo'sh xumni, oshsiz sopol tovoqni yoki suv tegmagan quvurni yeb qo'yamanmi?

Ensam qotib yo'limdan ketib boraverdim. Mahkama bozorining boshiga, Hasti Ukkosha degan machit ro'parasiga chiqdim. Ukkosha degani bir odamning ismi ekan. Bu odam arablar bizning O'rta Osiyoni fath etganlarida lashkarboshi bo'lib kelib, shu yerda o'lgan ekan. Keyin arab hokimlari uning qabri ustiga machit ko'tarib, nishonlagan ekanlar.

Ukkoshaning mozori bu zamonga kelib ziyoratgoh bo'lib qolgan edi. Mozor tagidan chiqadigan sizot suvlardan paydo bo'lgan bir buloq ham bor edi.

Bu mozorga va buloqqa xalqning ixlosi juda baland edi. "Bu mozorga sig'ingan, bu buloq suvidan ichgan yoki cho'milgan kishi pes bo'lsa tuzaladi, shol bo'lsa yuradi. Ko'r bo'lsa ko'zi ochiladi", deb ishonar edilar.

"Hasti Ukkoshadan kunbotar tomonga ketaversangiz, chala novvoylikka chiqar edingiz.

"Og'zi qaro alomat, ichi qizil qiyomat — uni toping dilbarim", bu hamma biladigan oddiy topishmoq, ya'ni tandir.

Katta-katta tandirlarda alangalanib o't yonmoqda edi. Ko'ksi ochiq bo'z yaktak kiygan, chakkasini bog'lagan kishilar, tez-tez laxcha cho'g'li tandirlarning ichiga kirib-chiqib, issiq non uzmoqda edilar. Go'yo quyosh korxonasida to'lin oy yasalmoqda edi. Qizil mag'iz, lolarang bo'lib pishgan nonlarning yuzi oftobdan ham issiq edi.

Qani endi jildirab oqayotgan shu ariqning labiga o'tirib olsang-u, shu nondan bir savatini oldingga

qo'yib qo'ysalar, hech qanday takalluf bo'lmasa, suvga botirib yeyaversang, yeyaversang. Savatdan non uzilmasa, ariqdan suv. To'ydim deganimda, o'rningdan turib bir kerishib qo'ysang, hech kim sendan pul so'ramasa. Keyin novvoyga: "Rahmat, aka!" desang-da, yo'lingga ketaversang.

Ammo bunday paytlarda bizday kamsuqumlarni nonning saxovatli hidigina to'ydira olardi. Isinish bahonasi bilan novvoyxonaning eshigi oldida nonning hidini hidlab turar edim.

Yelkasiga ro'mol tashlab, sag'ri kovushini charvi yog'i surib yaltiratgan oltmishlardan oshgan, lekin biroz bukchaygan chol kelib bir ro'mol non oldi. U ostonadan chiqa turib, mening ust-boshimga bir qur sinchiklab qaradi-da: "Him-m. Otang aylansin, bolam, mana shu nonni ko'tarib eltib bermaysanmi?" — dedi.

"Xo'p", deb qo'lidan tugunni oldim. Orqaladim. U oldin, men ketin keta boshladik. Chol oyoq ostida uchragan qog'ozlarnimi, lattalarnimi hassasi-ning uchi bilan avval bir titkilab tekshirib, keyin yerdan olib devor kovaklariga tiqib ketar edi. Orqamda issiq nonlar. "Menga ulardan bir burda tegadimi yo yo'qmi, yoki kitob ortilgan eshakday bebahra qolaveramanmi?" deb o'ylayman. Choli tushmagur shuncha nonni nima qiladi, yo to'yi bormikin, to'yga bo'lsa — bu non kam, ro'zg'orga desa — ko'p. Bu odam kallayi saharlab, tovuq qo'noqdan tushmasdan qayoqqa yetaklab ketayotibdi? Nariroqqa borib, jarlikka burildik, suv yoqalab borar edik. Chol mayin ovozli, juda ham xushgap chiqib qoldi:

— Nima qilib tong azonda tentirab yuribsan, bolam? Nima yo'qotgan eding?

— Daladan tushdim, ota.

— Ha, shunday bo'ladi, bolam. Toshkentning tarig'ini yegan chumchuq Makkatullodan qaytib uchib keladi. Ota-onang bormi?

Gapni cho'zib o'tirmaslik uchun "o'lib ketganlar", deya qo'ya qoldim.

— Shunaqa bo'ladi. Ota-ona degan mo'rt keladi. Hay, zararsiz. "Yaxshi buzoq ikki onani emibdi", degandek, o'zing epchil bo'lsang, ota topib olasan. Otaki topiladi, ona degan o'z oyog'i bilan keladi. Ishqilib, katta Chorsudan omon-eson o'tib olibsan. Marra seniki. Yomonlar ko'payib ketgan. Ha, shunaqa. Oyoqyalang ekansan, bolam. Unday desa, Mallaxonning tuyasi ham oyoq yalangligicha so'yilib, shulon oshiga tushib ketgan, yugurik oyoqqa kavush topilib qolar. Avval oyoq omon bo'lsin-chi. Ha, shunaqa!

Mana, urush boshlanganiga ham bir yildan oshdi, shundan buyon hamma narsaning narxi oshib ketdi, shundan buyon poyabzalning ham narxi ko'tarilib qoldi, shunaqa, bolam. Poshsholar tinch yashasa, xotini taloq bo'ladiganday, oq poshshomizni aytaman-da, tinchgina yurt so'rab, morojnini yeb, yomonlarni dorga osib, marjalar bilan aysh-ishrat qilib yotavermaydimi? Nimasi yetishmaydi, fuqarosi bo'lsa xom go'shtday itoatli, mirshab-u poleskalar qilichday. "G'us" desa, tap-tayyor, har besh vaqt namozda eshon-u ulamolar haqiga duo qilishib turibdi, pulga zoriqmaydi. Jumlayi bo-yu boyonlar madadda. Tag'in nima kerak? Urush qilib, haloyiqni qirib, kesakka hokim bo'ladimi? — chol o'z-o'zicha javrab, sannab borar edi.

Men indamadim. Oradan biroz jimlik o'tdi. O'n-o'n besh qadamdan keyin chol g'ing'illab ashula ayta boshladi:

— Otasi o'lmagan kim bor,
Onasi o'lmagan kim bor.

Birovning yurtiga borib,
Musofir bo'lmagan kim bor?

Hay, mashoyixlarning sadag'alari ketay. Otam rahmatli ikki haj qilgan edilar. Meni ham o'zlari bilan keyingi gal olib bordilar. Biz ham ey musofirchiliklarni boshdan o'tkazganmiz, bolam. Kishi musofir bo'lmaguncha musulmon bo'lmaydi,

degan ekanlar, azizlar. Ha, shunaqa bo'ladi. O'zing qaysi qishloqdan bo'lasan?

— Uchqo'rg'ondan, — dedim ensam qotib.

— Shunaqa degin, bolam, men uchramaganimda onangni uchqo'rg'ondan ko'rar ekansan. Domlapomlaga borganmisan?

— “So'fi Olloyor”ning¹ yarmisida qochganman.

— Ha, shunaqa. Bay-bay, gapning ayni qizg'in joyida qochgan ekansan. “Jahannam”dan qochgan ekansanda, a, bolam?

— Ha, shunaqa.

Chol “So'fi Olloyor” kitobining “jahannam qasidasi”ni kuylay boshladi:

Jahannam uzra bir ko'prik erur, oh,
O'shal ko'prik sirot otliq guzargoh.

Qilichdin tez erur, qildin ingichka.
Pushaymonlar o'shal kun tushgay ichga.

Cholning qo'lidan bir amallab qutulish payidan bo'lib:

— Ota, — dedim, — noningizni biroz ushlab turing, suv ichib olay, chanqab ketdim.

Chol seskanib, cho'chib ketdi:

— A? — dedi. — Suv ichaman? Ichingda moy qaynayotibdimi, yo qazi-qarta yedingmi? Yuraver, bachchag'ar, hozir choy ichasan, e, tavba-yey, yetim jimirlashib ketdi-ya. Saratonda qo'l yuvishga erinasan kishi-yu, kech kuzakda, tag'in azonlab, nahorga, muzdek qavs suvini ichar emish-a. E, tavba-yey, ota-onang g'ozmidi, haromi? Shunaqayam bo'ladimi?

Chol meni koyib javrab ketmoqda edi. Jar yoqasida xaroba bir uyning eshigiga kelib burildi. Men hadiksirab eshik oldida to'xtadim. Chol orqasiga qaradi.

— Ha, nega qorakashlik qilayotirsan, shunaqa bo'ladi, bolam, kiraver.

¹ Eski maktabda savod chiqqandan so'ng o'qitiladigan kitob. Kattaqo'rg'onlik So'fi Olloyor degan shoir asari (XVII asr.).

Yana shubhalandim.

— Iya! — dedi chol. — Nega buzoqdek baqrayasan? Bu yer kushxona emas. Madrasa, madrasa. Shunaqa bo'ladi. Chala qolgan savoding shu yerda chiqadi.

Qo'rqa-pisa tavakkal qilib tutundan qorayib ketgan pastak eshikdan engashib ichkari kirdim.

Hammayoq achimsiq, ko'zni achitadigan hidga to'lgan edi. Yuqorida miyona ro'zg'orning samovari, o'rtacha bir kir samovar qaynab turar edi. Yerdan ikki qarichcha ko'tarilgan so'richada olti kishi davra qurib o'tiribdi. O'rtada manqaldonda olov, olov atrofida siniq-mertik choy-naklardan uch-to'rttasi terilgan. Ko'chada allaqachon quyosh chiqqan bo'lishiga qaramay, bu yerdagi shishasi qoraygan yettinchi chiroq pilpilab yonmoqda. Ko'cha tomonga ochilgan tuynuklarga yopishtirilgan yog'lik qog'ozlardan sarg'ish nur g'ira-shira kirmoqda. Taralmagan sariq soqoli yuzini bosgan, qo'sh ko'zoynakli, o'rta yoshli bir kishi chiroq yonida qalin bir kitobni ochib o'tiribdi. Qolganlari har xil shaklda o'tirib uni qurshab tinglamoqdalar. Biz kirib borishimiz bilan manqaldondagi cho'g'ni otashkurak bilan titib o'tirgan, hoji do'ppilik puchuq bir kishi quvonib ketdi.

— Ana, Hoji bobomning o'zlari ham kelib qoldilar. O'zlaridan so'rab qo'ya qolamiz.

Kitob o'qiyotgan boshini ko'tardi:

— Hoji bobo, kitobdagi bir masalaga shubha qilib qoldik. Abu Muslimi sahibqiron bilan Nasiri Sayyori Beor dashti Xurosonda jang qilganda ul janobning boshlariga-ku, Nasiri Sayyor to'qson olti ming botmonlik gurzigaron bilan urgan edi. Shunda ul janob tizzagacha yerga botgan edilarmi yoki belgachami? Bulturgi o'qigan nusxamizda tizzagacha deyilgan edi. Bu yilgisida belgacha deb yozilgan.

— Tizzagacha degani to'g'ri, — dedi Hoji bobo, — chunki qoidayi pahlavonlik uch zarb bo'ladi. Birinchi zarbda tizzagacha, ikkinchi zarbda belgacha, uchinchi zarbda yelkagacha. Nauzanbilloh,

bir zarbda ul sakbachcha janobni bellarigacha yerga botirgan bo'lsa, ikkinchi zarbda quloqlarigacha botirib, zo'ravonlik Yazid bilan marvonixarda¹ qolar edi. Ha, shunaqa.

— Fikri sohibi xona, albatta ma'qulast², — dedi davradagilardan qotmacha kelgan qora bir kishi.

Bular "Jangnomai Abu Muslimi sohibqiron"ni o'qimoqda ekanlar. Hoji bobo nonni mendan olib, samovar tagidagi bir sandiqqa taxladi. Sakkizta nonni bir patnisga qo'yib, har qaysi nonning ustiga bir kaftdan mayiz, jiyda soldi. Ko'tarib kelib, har qaysi odamning oldiga to'ylarda to'qqiz-to'qqiz tortilganday bittadan qo'yib keldi, o'zi ham davraga kirdi. Men hali ham serrayganimcha ustunga suyanib turar edim.

— Hey, — dedi Hoji bobo, — devorga suyab qo'ygan kurakdek nega serrayib turibsan, amakilaringga salom berib, bu yoqqa chiq, bolam, ha shunday bo'ladi.

— Assalomu alaykum! — deb tortinibroq yuqori chiqdim. Hoji bobo yonidan joy berdi. Haligi nonlardan bittasini mening oldimga qo'ydi. Choy quyib berdi.

— Nonni ushat, choyni ich, qo'makaylik qilmay yaxshi chaynab yeya ber, bolam. Hammasi o'zingniki, ha, shunaqa.

Bu yerdagilar hech qanday takallufni bilmas edilar. Har kim o'z choynagidan choy ichar, o'z noni bilan mayizini yeyar, bir-biroviga oling-oling yo'q edi. Haligi fors tilida gapirgan, ko'k sallali qotma, qora kishi Hoji bobodan so'radi:

— Sohib, in bacha kist?³

— Novvoylikdan topib oldim, shahrimizdagi yetim-yesirlarni kam sanab, o'zini ham shularga qo'shmoqchi bo'lgan bir bepadar. Oyoq-qo'li epchil, tili burro, jag'i butun ko'rinadi, xizmatlaringni qilib yurar, — dedi.

¹ Sharq adabiyotida afsonaviy ritsarlar.

² "Uy egasining fikri to'g'ri".

³ "Bu bola kim?"

— Juda ma'qul, balli-balli, Hoji bobo.

Hamma Hoji boboni olqishladi.

Bu yer ko'knorixona — takya edi. Demak, men bu yerda giyohvandlarning choy tashuvchisi, chilim soluvchisi, Hoji boboning yugurdagi, farroshi bo'lib qolar ekanman. Joy issiq, ermak to'lib yotibdi. Axir, bu sho'rlik odamlarning qay birisi ermakdan qolishadi. Non-u choy o'z qo'limda, sal fursatda bir-ikki tanga pul jamg'arsam bo'ladi. Demak, Toshkentning qattiq qishi, mening uchun chanada uchganday tez o'tib ketadi. Undan tashqari men shu ahvolda onamning oldiga borolmas edim. Qo'lim bir oz pul-mul ko'rsin, biror nima orttirib uyga kirib boray dedim.

Choy hali tugalmagan ham edi, qotma, qora kishi o'rnidan turmoqchi bo'ldi.

— Imro'z bozor sohib, do'kona barvaqt kushodan lozimast, ba man ijozat'.

— Xo'p-xo'p, boring, kechki obiyovg'onga kelarsiz, albatta?

— Albatta.

Men boya diqqat qilmagan ekanman, u tumshug'i osmonga qaragan kavushini kiyayotganda yuziga qaradim. Ikki qoshining o'rtasida buxor tangaday qizili bor edi. U chiqib ketdi. Men Hoji bobodan so'radim:

— Bobo, bu kishi kim, o'zi qayerlik?

— Hi, — dedi Hoji bobo, — eng avval, hi, men bobogina emasman, balki Hoji boboman, haromi. Haromi? Ikkinchidan, sen palisamistr emassanki, bu yerga keluvchilarning kim, ota-onasining oti nima, kasbi qanday, o'zi qayerlik, hisob berib o'tirsam. Bu musulmon hindi bo'ladi, bolam. Pishavur shahridan, o'zi hindining sarrofi. Unchamuncha sudxo'rlik ham qilib turadi. Shunaqa. Har qachonki hindining puli bir lakdan oshsa, tillani qizdirib manglayiga bosadi-yu, qizil nishon qiladi. Buning puli lak-lak, shahri Toshkentning qancha ki savdogari bor, hammasi bundan qarzdor, bolam,

¹ Bugun bozor kuni, tezroq borib do'konni ochishim kerak.

ha, shunaqa. Tur. Chilim sol. Kechgacha yaxshi xizmat qilib meni tinchlatsang, kavush toptirib beraman.

Bu yer menga juda ham forom kelib qoldi. Xizmatni ayamadim. Hoji bobo har gapga bir maqol o'qiydigan ezmaroq tabiatli kishi bo'lsa ham qo'li anchagina ochiq, baxilligi yo'q, xususan, hisobga no'noqroq odam edi. Chunonchi, u oltita narsani ketma-ket sanamoqchi bo'lsa, to'rtidan keyin yanglishib ketar, darrov meni chaqirar, bu jihati menga, xususan, yoqar edi. Sarrof hindi mening sevganlarimdan bittasi edi. U kelganda, ayniqsa, mening oyog'im olti, qo'lim sakkizta bo'lib xizmat qilar edim. Bunga sabab ikki narsa edi: birinchidan, u Hindistonning ajoyib-g'aroyibotlaridan hikoya qilar edi. Chunonchi, marvarid ko'chalarda sochilib yotadi. Hind bolalari, qo'yinlariga marvarid, yoqut solib yotadi, non daraxtda pishadi, odamlari besh yuz yoshga kirganda mo'ylovi chiqadi. Hammasidan shunisi qiziqki, er-u xotin yalang'och yuradi. Qish bo'lmaydi, qo'y tekin, ona-bolali fil to'rt tanga va hokazo, va hokazo.

Bu gaplarning bir qismini men chalakam-chatti bolalardan eshitganim bor edi. Ich-ichimdan Hindistonga bora olish havasi buloqday qaynab toshar, "oh go'zal Hindiston", deb qo'yar edim.

Ikkinchidan sarrof hindi juda saxiy edi. U Toshkentning yirik, dona-dona nosini emas, faqat Buxoroning xokinosini chekar edi. Men qayerdan bo'lmasin o'sha nosni topib, unga keltirib qo'yar edim. U:

— Barakalla, barakalla, — deb qo'limga nos pulidan tashqari uch miri, bir tanga choychaqa berar edi. Bozor kunlari kechqurun takyaga bir xalta tilla, tangalarni ko'tarib kelar, eng avval menga bitta achchiq choy buyurar, so'ngra bir burchakka o'tirib pul sanar edi. Ko'pincha sanoqning yarmiga borganda mudrab qolar, cho'chib-cho'chib uyg'onib, chilim so'rar, pag'a-pag'a tutun tarqatib, yana sanoqqa tushar edi. Shunday paytlarda men tepasida turib, uning davlatini yomon ko'zdan

saqlar edim, uyqusi tinib yana sanoqqa tushganda, bilmadim, mo'ljaldan kam kelgani uchunmi:

“Moshoollo!” deb qo'yar edi.

Xullas kalom, men hindi sarrofnı yoqtirar edim.

Hoji bobo bilan sarrof hindidan tashqari bu yerga keluvchilarning hammasi ham uncha qo'rs emas, afyundan so'nggi pinakni hisoblamaganda hammalari ham xushgap, xushmuomala odamlar edi. Dunyoda bo'lib turgan va bo'ladigan hangomalardan suhbatlar bo'lar edi. Kitob o'qilardi: uning namunasi yuqorida ko'rsatib o'tildi.

Men bu yerga kelganimning uchinchi haftasi urush boshlanganiga ham bir yil-u ikki oyga yaqinlashib qolgan edi. Urushning sovuq ta'siri ko'knorixona — takyaga ham kirib kelgan edi. Giyohvandlar ham siyosatdan gapirishadigan bo'lib qolgan edilar.

— Nikolayu farang bir tomon. Germon degan bir tomon, toza urishayotgan emish. Germon degani oltita tomonida ko'zi bor, qanotli bir toifa emish. Oq poshshoning bir talay shaharlarini yer bilan yakson qilgan emish. Ayniqsa, o'rmalovchi bir to'p chiqargan emish, bu to'pi ajdar naslidan emish. Germonga faqat Abu Muslim, Qahramoni qotil, Xalifai Rumday sohibqironlar bas kelmasa, boshqasi bas kelolmas emish. Oq poshshoning askarlari o'rtasidan ola chiqib: “Urushmaymiz, urushsa poshsho bilan vazirlar urusha bersin”, deb turgan emish. Shu bebosh askarlarning boshida Masterovoy degan bir polvon turgan emish...

Urushning qizib borayotgani to'g'risida, sayohat qilib yurgan qishloqlarimda ham qulog'imga chalingan edi, shaharga tushganimdan buyon bu gap aniq ekanini bildim.

Shunday qilib, siyosat to'g'risida borayotgan gap nima sababdandir to'satdan parrandabozlikka aylanib ketar, kim qanday qilib to'tini “ahmoq” deyishga o'rgatganini, kim zag'chani chakidaxo'r qilganini, kim tovuqqa qichqirishni mashq berganini, olato'g'anoq og'zidan tuxum qilishini so'zlay boshlaydilar. Bir nafasda bu gap ham o'zgarib, “yer

nega qimirlaydi" bahsi boshlanar edi. Xullas, men uchun bu yer shikoyat qilarli darajada zeriktiruvchi joy emas edi.

Xizmatlarim Hoji boboga ma'qul tushdi. U ham va'dasining ustidan chiqdi. O'sha paytlarda Toshkentda kalishlar, kavushlarning narxi oshib ketgan edi. Och-yalang'och kosib, kambag'allarning topgani oporka bo'lib, hamma oporkaga o'zini urgan edi. Oporka degani urushda o'lgan soldatlarning etigining sog'i emas, past bosh qismi bo'lib, qaysidir pulga o'ch, jonkuyar harbiy idora bularni yig'ar ekan. Bu gapni Toshkentdan turib eshitgan allaqaysi boy: "Kiroyi fuqaroparvarlik bunday bo'ladi", deb skoriy poyezdga tushib, urushning orqasiga borgan ekan. Bir emas, sakkiz vagonni naqd pulga xarid qilib Toshkentga keltiribdi. Ana shuni endi mayda-maydalab, o'n juft, yigirma juft-dan yakka qo'l yamoqchilarga sotar ekan. Yamoqchilar uni seplab, fuqaroni qimmatbaho kalish, kavush tashvishidan qutultirar ekanlar. Hoji bobom shu oporkadan muzboltadayining bittasini menga olib berdi.

Payshanba, juma kunlari ayniqsa takya gavjum bo'lar edi. Takyaning doimiy yigirma-yigirma besh takjoy mijozlaridan tashqari jo'ra-jo'ra bo'lib solma osh qilib yeydiganlar, "ishtaha ochish uchun", "dilxushlik uchun" bir-ikki chilim, nasha ham chekadigan yosh-yalanglar kelar edilar. Bulardan ko'p qismi mayda hunarmand, kosib yigitlar bo'lib, ahyon-ahyon boyvachcha bolalar ham ko'rinib qolar edi.

Odat bo'yicha, har chorshanba kuni ertalabdan namozgargacha Hoji bobo menga dam berar edi. Shu kuni Hoji boboning ba'zi bozor-o'char ishlariga yordam berib, qolgan vaqtlar o'z ixtiyorim bilan bozor aylanar edim.

Har hafta chorshanba kuni kechgacha mening "hordiq" kunim — jumam hisoblanar edi. Erta bilan Hoji bobo qo'limga yarim tanga uch miri juma puli berib:

— Ma, bolam, o'ynab kel, barvaqt qayt.

Boqqolning maymunidek kim ko'ringanga ajuva bo'lib yurma, pochtachining otidek har bir do'konning oldida to'xtab, ag'rayma, qassoblikka kirib qolgan begona itdek ko'ringan bilan yoqalashma. Hayitda qandolat bozorga tushgan qishloqidek badnafs bo'lma, ko'ringan narsani olib yeya berma. Ha, shunday bo'lsin, bolam, shunday bo'lsin.

— Darvoqe, ma, mana bu bir miriga Xo'ja ro'shnoyidagi usta Tolib sovungardan bir qadoq sham ola kel, hidlab ol, sassiq bo'lmasin. Erta jumahshanbi, arvohlarga yoqamiz. Sassiq bo'lsa arvohtar ranjiydi. Boraver, bolam, boraver.

— Ha, to'xta-chi, tamaki saroyga ham tush, mana bu to'qqiz pulni ol, o'sha yerda buxorolik do'kondor bor, bu pulga buxoro to'qoni nosidan ola kel hindi amakingga, — dedi.

— Pulni qo'ya bering, nosga o'zimda pul bor.

— Hm, — dedi Hoji bobo, — “har kujo pul ast onjo dil kusho”. Hindi sarrof bilan o'rtalaringdan qil o'tmasligini bilaman. Hindiga deganda pulni ham keragi yo'q. “Oladig'an qo'lim beradig'an”, deganlar. Shunday bo'ladi. Hu, javdiramay ko'zing qursin. Bora qol. Irg'ay qamchinga o'xshaysan-a, ozodsan. Ozodlikka ne yetsin.

Hoji bobo tag'in orqamdan allanimalar deb javrab qoldi. Men shataloq otgan cha ko'chaga ketdim.

Bugun chorshanba — bozor kun. To'g'ri Majjomining orqasidagi yalanglikka, qovun bozoriga yugurdim. Kech kuz bo'lgani uchun qovuntarvuz demaganingiz tog'-tog' bo'lib uyulib yotar edi. Meshkoblar hammayoqqa suv sepib, salqin qilib qo'ygan edi. Uch-to'rt joyiga g'aram-g'aram ho'l bedalar uyib tashlangan. Chetan-chetan qovun olib kelgan dehqonlar aravadan otni chiqarib arava shotisining soyasiga gaz bo'yi oqurug' qovunlarni, humchadek keladigan sarg'ish, qizg'ish qirqmalarni, dumiga pichoq qo'yish bilan tarsillab necha bo'lakka ajralib ketadigan qizilurug' shakarpalaklarni uyib tashlaganlar. Quvadan, Marg'ilondan, Farg'onadan, Oltiariqdan chetan-

chetan anor olib kelgan dehqonlar ham aravani laylak qilib, har bittasi handalakdek kattakon anorlarni uyib qo'yibdi.

O'zim tengi bitta sayoqni topib: "Hoy bola, oting nima?" — dedim.

— Nima ishing bor edi: otim Otaboy, — dedi.

— Bitta qovun olsam sherik bo'lasanmi?

— Sherik bo'lardim-u pulim yo'q.

— Puling bo'lmasa, bozorda nima qilib yuribsan?

— Qovun tushiradiganlarga yordamlashaman, sapcha, tuynak berishadi.

— Yo'lingdan qolma, sen menga to'g'ri kelmas ekansan.

Kichkina bitta qizilurug'ni bir paqirga sotib olib, yorib yeya boshladim. O'z boshingcha o'z pulingga olib, o'zing yorib yegan qovunga ne yetsin. O'zim erkaklarning orasida yashasam ham, takya degan joyga ho'l meva kirmas edi. Afyun, taryak yeguvchi, ko'knor ichuvchi kishilar ho'l mevadan mushuk suvdan hazar qilganday hazar qilar edilar. Kunlardan bir kun Hoji boboga qo'yarda-qo'ymay bitta shaftoli artib berganimda, ozgina tatib ko'rib:

— Hu, haromi, buning nima, shaftoli-shaftoli deganing shumi? Shaftoli degan narsa dumaloq suv bo'lar ekan-kul Junjib ketdim-a! — deb qo'limga qaytib bergan edi.

Shunaqa, giyohbonlar takyalarga ho'l meva, sovuq suv, olicha, olhirot, ko'ksulton, anor, sut, qatiqni sira yo'latishmasdi. Bu mevalarning o'zi u yoqda tursin, otini eshitganda seskanib ketishardi.

Qovunni maza qilib yeb oldim. Endi ikki donagina anor ham olay deb, mo'ysafid bir farg'onalik dehqonga bir miri pul uzatdim. Chol bo'yi-bastimga sinchiklab qarab:

— Anor yeging keldimi, bolam, pulingni cho'ntagingga solib qo'ya ber, hali bay ochganim yo'q, bay ochishdan ilgari chakana savdo qilmayman, — dedi-da, ikkita katta anorni olib menga uzatdi. — Birini o'zing ye, birini ukalaringga olib bor, duo qilsalaring bo'ldi. Mozor bosib kelgan anor.

Cholga juda hurmatim oshib ketdi. Ancha yaxshi gaplar gapirmoqchi edim-u, bu gaplarimni bittagina ma'yuslik bilan aytgan, "rahmat, ota" degan so'z bilan tamomlab qo'ya qoldim. Belbog'imni ustimdan bog'lab, anorni qo'ynimga solib oldim.

Qovun bozordan chiqib eski kappon oldidan o'tib ketayotib butun eski shahar bozorida qorovullarning boshlig'i Rahmatullo sarkorga ko'zim tushib qoldi.

— Iye, uka, — dedi u, — katta yigit bo'lib qolibsan-kul Mirza akam omon-eson yuribdilar mi?

— U kishi o'lib ketganlar.

— Ey attang, ha, mayli, xudo rahmat qilsin. Onang omonmilar? Nechta bola qoldilaring?

— Onam sog'-salomatlar, men, yana uchta singlim bor.

— Bay-bay, yosh qolibsanelaru.

U qo'ynini kovlab bitta oriq bedana olib berdi.

— Ma, buni to'rga solib boq, o'tkir sayroqi chiqadi.

"Rahmat", deb uni ham qo'ynimga solib qo'ydim.

— Olazarak bo'lib turibman, uka, yigitchilik qursin, basma-bas o'ynab Qoraboy tojikning beli chiqib ketdi, aravaga solib Moshtabibnikiga olib ketishgan edi. Kelmay turibdi. Shunga xavotir olib turibman.

— Nima qilib beli chiqdi?

— Attorlikdagi boyvachchalar bilan katta qanor to'la yigirma puldan ortiq ko'zmunchoqni aravadan yolg'iz o'zi ko'tarib saroyga olib kiraman, deb belini chiqarib qo'yibdi. Boyvachchalar bilan bas o'ynab bo'ladimi? Nima qilsa hamki, kambag'alni mayib qilish payidan.

Eski shahardagi qorovullarning aksariyati tojiklardan bo'lar edi. Bular rastalarni poylar edilar, ko'chalarga suv separ edilar va savdogarlarning, hannotlarning, do'kondorlarning arava-arava keladigan yuklarini ortib-tushirib berar edilar.

Rahmatullo sarkor el-yurt o'rtasida obro'ga

ega. Degani-degan, sulh-salohlik kishilarning biri edi.

— Bo'sh bo'lganingda hovliga kel, ukalaring bilan o'ynab ketasan, — dedi Rahmatullo sarkor.

Xayrlashib mahkama tomon yo'l oldim. Ko'mir saroyiga qarab ketayotganimda qulog'imga karnay-surnay ovozi eshitilib qoldi. Yosh-yalang bolalar o'sha tomonga yugurib borar edi. Chorsuning o'rtasida ikkita taxta aravada Yupatovning sirkehilari to'xtab jar solar edilar. Bir aravaning ustida ikkita surnaychi, bitta karnaychi, bitta do'mbirachi. Har xil qalpoqlar kiygan, betlarini bo'yab, uzun-uzun qizil burun qo'ygan, sariq-sariq patila sochli, oy, yulduz nusxa olabayroq to'nli masxarabozlar, bir qarich keladigan qizil lablarini tirjaytirib, har xil masxarabozlik ko'rsatmoqdalar.

Bittasi tuxumni og'zidan yutib qulog'idan oladi, bittasi burnining katagidan lenta sug'uryapti.

Ikkinchi aravada bir rus xotin to'rt-beshta laycha kuchuklarga kichkina kiyim-boshlar kiygizib:

“Lyublyu, lyublyu, Mamajon,
Lyublyu, Mamajon.
Akushkadan qaragan,
Lyublyu Mamajon.
Istakonda choy ichgan
Lyublyu, Mamajon”. —

ashulasiga o'ynatyapti.

Uchinchi aravaning ustida bitta chala yalang'och xotin pochalariga piston qadagan ishtonini ko'z-ko'z qilib turli maqomlarda qo'l-oyoqlarini o'ynatyapti. Bitta polvon ikki pudlik qadoq toshlardan to'rttasini birin-ketin osmonga irg'itib ilib olib o'ynayapti. Bir kishi davraning o'rtasida gijinglagan otni oldingi oyog'ini ko'tarib salom berdiryapti.

Hammaga tanish bo'lgan Rafiq masxaraboz:

— Hoy, bilganlar bilsin, bilmaganlar boshqalarga aytsin. Sartiya xalqining eski tanish Yupa-

tovboy va u kishining qizlari Mayramxon ko'mir saroyiga ot o'yini qurdilar. Biletlar bir miridan bit-tangagacha. Kep qoling, armonda qolasiz! — deb qichqirar edi.

Surnaychi-karnaychilarning oldida birinchi qatorda tomosha qilib turar edim. Shu tobda anor yegim keb qoldi. Qo'ynimdagi anordan bittasini olib, yorig'idan ikkiga ajratib, ikki qo'lim bilan siqib tom ishtaha bilan yeyishga tushdim. Sersuv qaynanorning sharbatlari engagimdan tirqirab oqib ketmoqda. Nima uchundir karnay-surnayning ovozi avvalgidek shaxdam emas, viqillab chiqar edi. Puflay berib lunji puffakdek shishib ketgan keksa ko'sa surnaychi "g'iyq" etib surnayni to'xtatdi-da, yelkasidagi ro'molni olib og'zini, lunjini artdi.

— Hoy qiztaloq bolal — dedi.

Kimni chaqirayotgan ekan, deb alanglab qaradim.

— Senga aytyapman, — dedi u meni ko'rsa-tib, — davradan chiq, anoringni boshqa yoqqa borib yel

Men bilmas ekanman, karnaychi bilan surnay-chining oldida anor, ko'ksulton, olxo'ri, tog'olcha, suzmaqurt kabi nordon narsalarni yeb bo'lmas ekan. Buni ko'rgan karnaychi-surnaychilarning og'zidan so'lakayi oqib, puflay olmay qolar ekanlar.

Bitta masxaraboz kelib, meni turtib davradan chiqarib yubordi.

O'yin ham tugab qolgan edi. Jo'nab qoldim.

Sochim o'sib, yelkamga tushib ketgani uchun oldirmoqchi edim. Mahkama machitining tagida ko'chaga eski bir kir qizil lungi osib qo'ygan sar-taroshxonaning eshigiga borib to'xtadim. (Sarta-roshxonalar ma'lum bo'lsin uchun ko'chaga vives-ka o'rniga lungi osib qo'yilardi). Sartaroshxonada uch-to'rt kishi bor edi. Bittasining ikki chakkasiga ikkitadan to'rtta zuluk solib qo'yilgan edi. Bir kishining ikki chakkasida qoriq. Qoriq degani ho'kiz yoki sigirning shoxidan ichini o'yib tashlab ikki tomon teshik qilingan bir asbob. Bu bilan sar-tarosh bosh og'rig'i kishilarning chakkalarini tilib,

ustiga qoriq qo'yib qon olar edi. Ikki chakkasiga qoriq qo'yilgan kishi baayni ho'kizga o'xshardi. Bu ikkov pastakkina eshakka — skameykaga o'tirib boshlarini quyi solgan holda ihrar edilar. Mo'ysafid sartaroshning o'zi bir kishining jag' tishini sug'urish bilan ovora edi. Cholning ko'zi menga tushib qoldi.

— Ha, bola, soch oldirmoqchimisan? Bir paqir turadi. Puling bormi?

— Ha, bor.

— Bo'lmasa, qarab turma, mahkamaning hovuzida yaxshilab ishqalab sochingni ivitib kel.

Sartaroshlar hamma ish qo'lidan keladigan "dono" kishilar edi. Ular soch-soqolni qirib qo'yishdan, soqol-mo'ylov bo'yashdan tashqari tabiblik ham qilar edilar. Xafaqon — bosh og'riq bo'lganlarning tomiridan qon olish, zuluk solish, qoriq qo'yish, tish sug'urish, surgu dori berish ham bularning vazifasiga kirar edi. Ayniqsa, bolalarni xatna qilish serdaromad ishlardan hisoblanar edi.

Bizga o'xshagan yosh-yalanglar sochimizni oldirmoqchi bo'lganimizda, boshimizni ho'llab ishqalab o'tirishga hafsasalari kelmay, sochimizni ivitib kelishni o'zimizga buyurar edilar. Mahkama hovuziga kirib boshimni ho'llab, qirtishlab ishqalay boshladim. Obdan me'yoriga yetdi deganda, sartaroshxonaga bordim. Usta tish og'rig'ining tishini sug'urib bo'lgan edi. U bechora bir chekkada voyvoylab qon tupurib o'tirar edi.

Usta yana band. Bir mo'ysafid kishining mo'ylovini qaychilab qo'ymoqda edi. Ko'zi bilan menga "o'tirib tur" degandek, bir kursichani ko'rsatdi.

— Boshingni ishqalab tur, soching qurib qolmasin!

Navbat menga keldi. Usta bir kir qizil lungini bo'ynimga soldi. Boshimga qo'l tegizib: "Yaxshi ivitmabsan-ku, bachchag'ar!" — dedi-da, sopol obdastadan qo'lga suv solib uzukli qo'llari bilan boshimni ishqalay ketdi. Xuddi terimni shilib olgunday bo'ldi. Ayniqsa, sartaroshxonaning qashqa

pashshasini ayting. Shiling poch-a-oyoqlarimni shu-naqa uzib chaqadiki, dod, deb yuborasan kishi.

Keyin usta shapaloqday pakki ustara bilan chakkamdan ish boshladi. Ustarani har bir tortgan-da boshimdan arra yurgizayotgandek, o'rnimdan irg'ib-irg'ib tushar edim: Usta: "Qanday besabr bolasan, jim o'tir!" — deb koyib qo'yar edi. Boshimdan bir-ikki joyini qirqib ham oldi shekilli, paxta yopishtirib borar edi.

Soch oldirish qiyomiga yetay deganda sarrochlik — egar-jabduq rastasi tomondan qiyg'os to'polon ovoz ko'tarilib qoldi. Butun olomon o'sha tomonga yugurib keta boshladi. Men ham lungini irg'itib o'rnimdan qo'zg'aldim. Usta barimdan ushlab:

— Pulimni berib ket, bu yer Salmon pokning dastgohlari, u kishini aldab bo'lmaydi, bolam, kal bo'lish, boshga moyxo'rak toshish, temiro'tki — hammasi Salmon pokning haqlarini yeganlikdan bo'ladi, — dedi.

— Ustara, qayroq, lungining iflosligidan emasmi, — dedim.

— Til tekkizma, shum bola!

Sartaroshning haqi — bir paqirni berib, shoshapisha olomon ketidan sarrochlik tomonga yugurdim. Bir tomoni sarrochlik, bir tomoni sahob — kitob bozor, bir tomoni vofurushlik — oyog' kiyim bozori, bir tomoni nog'ora bozor, bir tomoni pichoqchilik, namat bozor, jiqqamusht olomon bilan to'lgan edi. Odamlarning biqini tagidan, oraliqlardan o'tib, yakka chorbozorning o'rtasidagi yalanglikka sirg'alib borar edim. Bozor o'rtasidan o'tadigan janggoh suvining ko'prigi ustiga kelganimda:

— "Olib chiqishdi, olib chiqishdi, ana badbaxt Hoji, qo'shmachi Hoji!" — deb baqirgan ovozlar eshitila boshladi. Ko'zim nog'ora bozorining dahanasiga tushdi. U yerda qo'sh tabaqali, ko'k moyga bo'yalgan bag'dodiy eshikdan bir necha norg'ul yigitlar xipchadan kelgan qushsurat fo'rum, qora soqol-mo'ylovli, xitoy jujinidan beshmat kamzul kiygan, beliga pushtirang shoyidan

belbog' bog'lagan, soatining tilla zanjiri ko'kragingning o'ngidan chapiga qarab salqi osilgan, amirkon mahsi-kavushli, chamandagul do'ppili qirq yoshlardagi bir kishini sudrab chiqar edi.

Hovli o'z zamonasining mashhur yallachilaridan bo'lgan Oysha yallachining hovlisi bo'lib, bu fo'rum kishi uning eri — Rahmat hoji edi. Xalq uni "qo'shmachilikda" ayblab, olomon qilib o'ldirmoqchi edi.

Sudrab chiqqan yigitlardan to'rttasi uni chalpak qilib ko'tardilar. Keyin siltab-siltab tortib, nog'ora bozorning oqovadan botqoqlangan ko'chasiga bir qop dondek irg'itib yubordilar. Hoji yerga juda zarb bilan tushgan bo'lishiga qaramasdan o'rnidan qo'zg'alib tura oldi. Olomonga o'ng qo'lini ko'tarib:

— Hoy musulmonlar, hoy xaloyiq! — deya oldi xolos.

O'ttiz yoshlar chamasidagi qora to'ridan kelgan yag'rindor bir qassob yigit kela, bir kalla urib orqasiga charxpalak qilib yiqitdi. "Ur, nomard qo'shmachini!" degan ovoz hammayoqdan ko'tarildi.

Olomon Hojining oyog'idan sudrab chorrahaning o'rtasidagi maydonga olib tushdi. G'azabga kelgan xaloyiqni hech qanday qudrat to'xtata olmas edi. Hojiga qo'li yeta olgan yoki yeta olmagan har bir musulmon ishqilib biror musht urishnimi, biror marta tepishnimi, savob deb bilar edi. Arining iniga cho'p suqqanday chuvvos to'polon ichida hech kim hech kimni tanimas edi. Hammaning diqqati o'rtada yotgan Hojining o'laksasida edi.

Hojining butun kiyim-boshlari loyga, qon-qushga belanib ketgan, poshnali etiklarning zarbidan o'yilgan ko'zlari, ezilib ketgan jag'lari tanib bo'lmas holga kelgan, badanida sog' joyi qolmagan, jonini allaqachon haqqa topshirib, bir xalta go'shtga aylangan edi. Shunday bo'lsa ham olomonning g'azabi hali taskin topmagan, urush davom qilar edi.

Mochalovning yayov, otliq mirshablari, atrof-atrofdan kelib xalqni tarqatmoqchi, hushtaklar chalib tartibga chaqirmoqchi, osmonga o'q uzib xaloyiqni cho'chitmoqchi bo'lsa ham befoyda edi.

Yarim soatdan mo'lroq vaqt o'tgandan keyin xaloyiq o'z-o'zidan tarqala boshladi. Unda-bunda qolgan to'p-to'p odamlar bir-birlaridan o'smoqchilab, hech gapdan xabarlari yo'qday:

— O'zi nima gap, kimni olomon qilishdi? — deb surishtirgan bo'lar edilar.

Vaholanki, tekshirib ko'rganda, birinchi mushtni urgan kishi shularning o'zi bo'lib chiqar edi.

Asli voqea bunday bo'lgan ekan: Rahmat hoji shu yil yozda Farg'onaga sayohatga boribdi. Hammaga u o'zini boy kishi deb tanishtiribdi, uylanmoqchi bo'lganligini arz qilibdi. Shunda uni marg'ilonlik bir kosibning Latifaxon degan, eri o'lgan qiziga uylantirib qo'yishibdi. Bir necha kun Marg'ilonda turgandan keyin xotinini ko'chko'roni bilan Toshkentga olib kelibdi. Latifaxonni o'z uyiga olib bormasdan ilgari katta xotini Oysha yallachiga yalinib-yolborib:

— Jon xotin, yigitchilik, bir ahmoqlik qilib shu ishni qilarga qilib qo'ydim, besh-olti kun orzuyim qonguncha turganimdan keyin yaxshilik bilan yurtiga jo'natib yuboraman. Ungacha sen mening "singlim" bo'lib tur, meni sharmanda qilma, undan keyin to'lgunimcha bir iting bo'lib xizmatiningni qilishga tayyorman. Mayli, ulgurjiroq pul topsang, ikkinchi borishda seni ham hajga olib boraman. Duniolarni tomosha qilib gunohlarimizdan pok bo'lib qaytamiz. Jon xotin, sharmanda qilma, oyoq yuvgan suvingga choy qaynatib bersang ham ichaman, — deb iltijo qilibdi.

Oysha yallachi bu so'zlarga po'k uchib "xo'p" deb qo'ya qolibdi. Keyin Rahmat hoji marg'ilonlik xotinni uyiga yetaklab olib kelibdi. Bu yerda ham kichkina bir ma'lum osh qilib beribdi. Oradan kunlar o'tibdi, oylar o'tibdi. "Yangi yorni ko'rganda, eskidan kechmoq kerak" deganlaridek, Oysha yallachiga qiyo qaramay qo'yibdi. Hatto Latifaxon-

ning oldida uni kamsitib, har xil iflos xizmatlarni ham buyuradigan bo'lib qolibdi.

Bu muomalalar albatta sekin-sekin Oysha yallachining sabr kosasini to'ldira boribdi. Kunlardan bir kun eri Rahmat hoji uyda yo'g'ida u Latifaxonni oldiga chaqirib:

— Menga bir oz quloq bering, Oyimposhsha, siz o'zingiz shunday soddamisiz yoki marg'ilonliklarning hammasi shunday sodda bo'ladimi? Kelganingizga uch oydan oshdi, hali ham hech baloni sezganingiz yo'qmi? Hoji akangiz mening akam emas, erim bo'ladi, siz menga kelinoyi emas, kundosh bo'lasiz. Bu uyning butun ro'zg'or harajati mening yelkamda, eringizni boyvachcha qilib quturtirib qo'yan ham men bo'laman. Men Toshkanning dong'i chiqqan yallachisiman. To'ylarda, hashamlarda shogirdlarim Savri yallachi, Fotma yallachi, Risol yallachilar bilan birga borib tong azongacha o'ynab, yalla aytib, muqom qilib, xushomadgo'ylarga o'ziga yarashuv javob berib, boyvachchaga boyvachcha qiliq, kosibbachchaga kosibcha qiliq ko'rsatib, yuzimizni yerga surib tilanganday bo'lib besh so'm-o'n so'm orttirib kelaman. Ana shu yallachilikning pulidan erginamiz Rahmat hoji bunchalik errayim bo'lib yuribdi. Nahotki shuni sezmagani bo'lsangiz.

“Sheriklik oshni it ichmas” deganlar, aylanay, poshshaxon. Men-ku ersirab ketayotganim yo'q. Agar istasam, qadamimda yuztasi topiladi. Ne-ne dang'illama mehmonxonalar Oyshaxonga muntazir. Peshonam-u ikki betim, engakim yopishtiriladigan o'n so'mlik tillolarga to'lib ketadi¹. Bitta qiyg'ir bo'yin qilish bilan osmondagi qushni ovlayman. Mening uchun gap pulda ham emas. Erda ham emas. Siz yosh ekansiz, sizga rahmim kelyapti. Gapingizga qaraganda hamiyatli, himoyatli, besh vaqt namozni kanda qilmaydigan musulmon bir kosibning qizi ekansiz. Hoji sizni harom qilmoqchi.

¹ To'y-bazmlarda yallachilarning beti, yuziga boylar oltin tanga yopishtirib, “mukofot”lar edilar.

Hoji sizni Toshkanning katta puldor boyvachalariga qo'shmoqchi. Bir kechaligingiz uchun u ellik so'm oladimi, yuz so'm oladimi — uning ishi.

O'zingiz marg'ilonliksiz, Farg'onadagi soy bo'yini bilsangiz kerak. Sizni ham Hoji akangiz "soy bo'yi" qizlariga aylantirib qo'ymoqchi. Hushyor bo'ling, Latifaxon, oppoqqinam. Yana ixtiyor o'zingizda, — depti.

Oysha yallachining bu so'zlarini Latifaxon hang-mang bo'lib tinglapti. Yuzlari bo'zday oqarib, yupqa lablari titrab ketibdi.

So'z tamom bo'lishi bilan u kar qilingan bedana-day dovdirab, o'rnidan turibdi. O'z uyiga kirib yarim soatlardan keyin boshida paranji, qo'ltig'ida bo'xcha bilan chiqib kelibdi:

— Rahmat, Oysha opa, aqlimni kirgizdingiz, ko'r ekanman, man endi Marg'ilonga ketaman. Nimaiki qilgan bo'lsam, bilib o'tgan, bilmay o'tgan gunohlarim uchun kechiring. Men yurtim — Marg'ilonga ketdim.

Ikkalalari o'pishib, quchoqlashib, ko'z yoshi qilib xayrlashibdi.

Oradan besh-olti minut o'tar-o'tmas Rahmat hoji uyga qaytib keladi. Latifani topolmay, Oyshadan so'raydi.

— Latifa qani?

— Latifa seni tashlab Marg'ilonga ketdi. O'sha yerdan turib sendan taloq xati so'rar ekan. Men kundosh bilan turolmayman, — debdi Oysha yal-lachi.

— Sen aytib qo'rganmiding?

— Men-ku, aytganim yo'q. Ammo el og'ziga elak tutib bo'lmaydi. Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi. Mingta odam kirib chiqadigan eshigimiz bor, bit-tasi emas-bittasi aytgandir.

— Ish rasvo bo'libdi. Ketganiga qancha bo'ldi?

— Besh minut ham bo'lgani yo'q. Hali ham ildam yursang, orqasidan yetib olasan. Marg'ilon paranjilik, qo'ltig'ida bo'xchalik xotin o'tdimi, deb so'rasang, hamma aytib beradi.

Hoji hech qayoqqa qaramasdan alpong-talpong

ko'chaga chiqib ketibdi. U surishtira-surishtira qassob bozorning etagida Latifaxonning orqasidan yetibdi.

— To'xta, Latifa!

— To'xtamayman, qo'shmachi!

— Nima deyapsan, manjalaqi?

— Qo'shmachi deyaрман. Ming la'nat, Hoji degan ismingga, sho'rlik peshonam qursin. Dod! Musulmonlar!!

Bular san-manga borib qolishibdi. O'tkinchlar, qassoblar bularni o'rab olishibdi. Ishning chatoqligini payqagan Hoji uyga qarab qochibdi. O'rtada qolgan Latifaxon voqeani to'plangan kishilarga oqizmay-tomizmay hikoya qilib beribdi.

Bir yildan oshiq oxiri ko'rinmagan urushning kundalik vahimasidan asabiylashib qolgan xaloyiqqa bahona topilgan edi. Olomonga olomon qo'shildi. Rasta-yu bozor odamlarga liq to'ldi. Oysha yallachining uyidan Rahmat hojini olib chiqib olomon qilingani yuqorida bayon qilib o'tildi.

Mirshablar Hojining o'ligini mayiz saroyga olib kirib, ustiga bo'yra tashlab qo'yidilar. Politsiya boshlig'i Mochalov va uning yugurdaklari qancha izg'isalar ham Rahmat hojining aniq qotilini, biror guvohini topolmadilar.

Latifaxon qayerga ketdi, uni ham bilmas edilar.

* * *

Kun namozgarga yaqinlashib qolgani uchun bozor-rastalarda odam siyraklashib qolgan. Men ham Hoji boboning buyrug'ini bajarib bir qadoq emas, bir qadog'-u chorak yaxshi sham, bir miriga hindi sarrofga atab tolqon nos oldim. Yana o'sha yerdagi g'arib-g'urabolarga mendan bozorlik bo'lsin uchun uch paqirga yarim qadoq pashmak holva olib, takyaga qarab keta boshladim.

Xuddi tandir bozorning og'zi, Badalmat dumaning hammomiga kelganda ro'paramdan Rasulmat g'o'zafurushning o'g'li, o'z mahallam, qadrdon do'stim Turobboy chiqib qoldi.

— Ha-ha-ha, — deb quchoqlashib ketdi. — Voy-bo'y, tirikmisan, xumpar, Toshkentga qachon kelding? Onang bechora sani o'ldi deb aza ochmoqchi bo'lib turuvdi. Shunaqa mehring qattiq bolamisan?

— Gaplaring to'ppa-to'g'ri, o'rtoq, lekin ust-boshimni ko'rib turibsan. Shu ahvolda qanday qilib uyga kirib boraman. Kelganimga bir haftacha bo'ldi (yolg'onni xudoning o'zi kechirsin). Xo'jayinim qo'li ochiq, saxiy odam ko'rinadi. Yana biror haftalarning ichida ust-boshlarimni tuzatib ololsam, uch-to'rt tanga pul orttirsam, ukalarimga uni-buni olib borsam, deyman. Lekin sendan bitta iltimosim shuki, meni ko'rib qolganingni hech kimga aytib yurma. Kelgusi haftaga albatta o'zim boraman. Jon o'rtoq. Onam, ukalarimning ahvoli qalay? Mahallada nima yangiliklar bor?

— Onang, ukalaring yaxshi, — dedi Turobboy, — tog'ang qarashib turibdi. Mahallada nima ham yangi gap bo'lar edi. Salimboy so'fi otaning erkak echkisi tug'di. Husnibibiy laxtakfurushlikdan sindi. Machitdagi olacha joynamozni o'g'irlashib ketishdi. Ko'p odamlar: "Ismat devonaning choponi shundan", deb o'ylashayapti. Ziyod ocha ko'r bo'lib qoldi. Laparining yoniga yana lapar qo'lishildi.

Xom terini iylasang ulton bo'lur,
Nafsini tiygan kishi sulton bo'lur.

Shunga o'xshagan bo'lar-bo'lmas gaplar-da, og'ayni. Dadamning ishlari yaxshi. G'o'zaning narxi oshib ketgan. Bir kalla kunjara ikki tangaga chiqdi. Qolgan gaplarni mahallaga borganda eshitasan.

Bir hafta kutaman, mayli. Kelar shu bugun mahallaga bormasang, ko'rganimni hammaga aytib yuboraman. Eng avval oyingga, undan keyin o'rtoqlarga aytib sharmandangni chiqaraman. Darvoqe, xo'jayining kim, nima ish qiladi?

- Uni hozir aytmayman.
- Bachcha tushdingmi?

— Tur-ey, otangning go'riga... O'zing bachcha bo'la qol, qosh-ko'zing kelishgan. Dorbozga shogird tushdim.

— Dorbozga shogird tushgan bo'lsang, duxoba shiming yo'q-ku. — Ikkalamiz xaxolashib kulishdik.

— Aytgandek Omon qayoqda? — deb so'radim.

— Ikki oycha burun bir ahvolda bo'lib qaytib kelgan edi. U kelib sening to'g'ringda toza ham bo'lar-bo'lmas gaplarni gapirdi. Bari bir, hech kim ishongani yo'q, "xudo ursin, kalomullo ursin", deb qasam ichsa ham ishonmadik. Hozir uning ishi yirik. Abdulla qoraqoshga shogird tushgan, uyiga suv tashib, ot boqib yuribdi. Oyog'ida Abdulla akam bergan eski xrom etik, belida salloti kamar. Piyonbozorga xo'jayinning oldiga osh ham olib borib turadi. O'rischa so'kishlarni o'rganib olgan. Dadasi Tursunboy akaning do'koni bosib qolgan edi, yigit-yalanglar hashar qilishib, tuzatishib berdik.

— Yaxshi, yaxshi. Qolganini o'zim borganimda bilib olarman. Hozir shoshib turibman, — dedim.

Qo'ltig'imdagi bedanani olib Turobboyga uzatdim.

— Ma, o'rtoq, mana buni to'rqovoqqa tashlab qo'y, juda o'tkir sayroqi chiqadi. Tumshug'ini qara, parini qara, marjonini qara.

Turobboy bedanani qo'lga olib qulog'iga guvilagan bo'ldi. Yana bir marta tekshirib ko'rib:

— Iye, buning makiyon-ku! — dedi.

— Shuncha dalada yurib makiyon bilan tullakni men ajratmay, sen ajratasanmi, ablah! — dedim, lekin ko'nglimda shubha bor edi.

O'tkinchi bir yigitni to'xtatib:

— Mulla aka, shuni ko'rib bering, shundan sayroqi chiqadimi, yo'qmi? — dedik.

U yigit bedanani qo'lga olib kuldi:

— Ha, buning bolalaridan sayroqi chiqsa chiqar, lekin o'zidan chiqmaydi, — dedi.

Demak, makiyon ekan. Sirni boy bermay, Turobboyga:

— Bo‘pti, olib ketaver, oshga bosarsan, — dedim.

Turobboy makiyonni qo‘yniga soldi. Xayrlashib ajralishdik.

Hoji bobo, unga iqtido qilib turgan giyohvandlar namozasr o‘qib turganlarida takyaga kirib bordim. Darrov shamni, holvani, nosvoyni, anorni bir chekkaga qo‘yib, chilimning suvini yangilab, sarxonasini tozaladim. Samovar, choynaklarni artib, kurakcha bilan kullarini olib chelakka soldim, yelkamda sochiq, qo‘limda supurgi, hech nima ko‘rmaganday, xizmatda qoim turganimda namoz tamom bo‘ldi.

Hoji bobo:

— Ha, yetim toylog‘im, qaysi go‘rlarda besaru somon yo‘qolib ketding. Yetimning otasi ko‘p deganlar. Ha, shunaqa. Bitta-yarimta ota topilib qoldimi? Hu, muloyim shupurgi bo‘lmay, germonning o‘qiga uchib ket!

— Zovol vaqtida qarg‘amang! — dedi giyohvandlardan bittasi.

— O‘zboshimcha-da, o‘zboshimchal — dedi Hoji bobo.

— Xo‘sh, bozorda nima alomat-qiyomatlarni ko‘rding?

— Oysha yallachining eri Rahmat hojini xaloyiq olomon qilib o‘ldirib yubordi, Hoji bobo, — dedim.

— Iye! — dedi Hoji bobo. — O‘zi ham ko‘zga yaqin, xushro‘y besoqollardan edi. Hay, mayli, xudo rahmat qilsin. Xalq olomon qilgan bo‘lsa, “shahidi a‘lo” qatorida ketadi. Bundaylarga do‘zax o‘ti harom, hm... shunaqa.

— Qani batafsilroq gapirib ber-chi? Iye, sochingni ham oldiribsan. Eron podshosi Ahmadali kal podshoga o‘xshab qolibsan. Suratini ko‘rganman. Xo‘sh, gapir!

Men bittaga o‘nta qo‘shib tamom vahima aralash olomon voqeasini so‘zlab berdim. Mening gapimda yarim poshsho eski shaharga ikki lak askar tushirdi. Yetmish bir marta xaloyiqqa qarab o‘q otildi, degan gaplar ham bor edi. To‘qqizta xotin bolasini chala tashladi. Ko‘kaldosh madrasasining bitta mezanasi qiyshayib qoldi, sar-

rochlikni Mochalovning mirshablari taladi. Xotin hammomda cho'milayotgan xotinlar hammasi dodlab ko'chaga yalang'och chiqdi, degan gaplar ham bor edi.

Bir soatdan mo'lroq gapirdim.

Shu hikoya sabab bo'ldi-yu, Hoji bobo mening gunohimni unutib yubordi. Hikoya vaqtida sekin-sekin kechki kayf uchun yig'ilgan taryokiylar o'n-o'n ikki kishiga borgan edi. Hindi sarrof namozasrdan sal o'tar-o'tmas saroydan qaytgan edi. Bugun uning chehrasi ochiq. Mening hikoyalarimni tushunsa-tushunmasa "moshoollo-moshoollo" deb eshitib o'tirar edi. Bir necha taryokiylar mening hikoyalarimdan o'zlaridan ketay deb qoldilar, ba'zilari hozirgina yegan afyunlari eslarida yo'q, yana ustama afyun yeb oldilar. Keluvchilarning ba'zilari olomon voqeasidan xabardor ham edilar. Ular ham mening gapimni tasdiqlab, yoniga qo'shimcha qilar edilar.

Ko'knorilar jamoatchiligi aybni goh yallachiga, goh Rahmat hojining o'ziga, goh marg'ilonlik xotin Latifaxonga, goh betizgin, bebosh olomonga, goh Mochalov va mirshablarning beparvoligiga qo'yar edilar.

— To'g'ri, — dedi qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalim, — ba'zan anglashilmovchiliklar ham bo'lib turadi. Chunonchi, o'tgan yili Zangi ota sayilida shunday bir voqea bo'ldi: sumbulaning o'rtalari, juma kuni edi. Hazrati pirim Zangi otaning sayilgohiga Maymana-yu Maysaradan, Iroq-u Badahshondan, Eron-u Turondan, Hindi-yu Rum, Chinimochindan, ya'ni jumlayi jahondan ziyoratchilar yig'ilgan, Toshkantimizning esa beshikdagi bolasigacha ko'chib chiqqan. Odam bolasi mo'rmalaxdek yer-ko'kni bosib ketgan.

Namozjumaga azon aytilib qoldi. Odamlar katta xonaqoning sahnini va unga qo'shilgan atrof maydonlarni shamaloqdek egallab, namozga tayyorlanib turibdilar.

Hamma imomga iqtido qilib "ollohu akbar" deyilishi bilan, namozdan kechikibroq qolgan bir

banda oldingi safga o'tib keta turib o'rtaroq safdagi bir tanishining kissasidan yarmidan ko'pi chiqib, tushib ketay deb turgan bo'z hamyoniga ko'zi tushib qoladi. Shu hamyonni mehribonchilik bilan kissasiga ichkariroq solib qo'ymoq uchun qo'l uradi". Buni qatorda turgan yana bir kishi ko'rib qolib namozini buzib: "Dod, musulmonlar, xonaqoga kissavur oraladi", — deb baqiradi va haligi sho'rlikning yoqasiga yopishib mushtlay boshlaydi. Machitdagi imom boshliq hamma ham namozlarini buzib, haligi parrixtani do'pposlay ketadilar.

"Hoy, hoy, to'xtang, o'zi nima gap", deganga quloq soladigan odam yo'q. Hash-pash deguncha o'laksa qilib, machitning sahniga olib chiqadilar, bu yerda ham ko'ziga qon to'lgan olomon sho'rlikni ura ketadi, o'ldirib xotirjam bo'lgandan keyin:

— O'zi nima gap, nima qildi, kim boshlab urdi, kim ushladi, kimning hamyoni, degan gaplar chiqa boshlaydi.

Keyin hamyon egasi o'rtaga chiqib:

— Birodarlar, bu mening do'stim edi, o'g'ri odam emas edi. U menga mehribonlik qilmoqchi, osilib qolgan hamyonimni kissamga solib qo'ymoqchi bo'lgan edi, bechorada gunoh yo'q edi, — degani bilan bo'lar ish bo'lgan, endi foydasiz edi.

— Mana bu tikka jannatga boradi, — dedi Hoji bobo, — ha, shunaqa, beso'roq, beistoq jannatga tushib ketaveradi.

— Shariatimizdan aylanay, musulmonchiligimizdan aylanay, himoyatimizdan, hamiyatimizdan aylanay, olomondan aylanay. Ana shunday musulmon hamiyatlik olomon bo'lganda, hamamiz ham eshigimizni baralla ochib uxlay bersak bo'ladi. Birorta o'g'ri yoki qo'li egrining haddi bormikin, bir musulmonning mulkiga, nomusiga taaddi qilsa. Olomondan o'rgilay, — dedi giyohvandlardan bittasi, — yomonlar jazosini tortsin.

Eng oxiri hukm — zamonaning buzuqligidan, podshohlarning notinchligidan, fuqaroning buzilib behayo bo'lib ketganligidan, or-nomus barbod

bo'lib, xotinlar, yosh bolalar qo'ldan-qo'lga mol bo'lib sotilayotganidan, xullaskalom, shariati Mustafoning oyoq osti bo'lib nazardan qolayotganligidan, oxir zamon yaqinlashib qolganligidan, hazrati Iso ko'kdan tushish vaqti kelasi haftaga qolganligidan, Xalifai Rum tomonda Dobatul arz chiqqanligidan, Xitoy tomonda yakka ko'zlik Ya'juj Ma'jujlar xurujga kelganligidan, Eronning yarmini yer yutganligidan, o'zimizning Toshkentda, Tuproq qo'rg'ondan "bachajish" chiqqan ekanligiga kelib to'xtadi.

So'zni kelgan yerida to'xtatib, Hoji bobo imom bo'lgan holda namozshom o'qishga qo'zg'aldilar. Men ungacha choynaklarga achchiq qilib choyni damlab manqaldonga terib qo'ydim. Chilimga tamaki bosdim, o'rtadagi chiroqni yoqdim. Katta patnisga har kimning o'z nasibasi bo'lgan bittadan obinon, ikki chaqmoqdan qand, bir kapdan qora mayiz qo'yib chiqdim.

Namozshomdan keyin mijozlar o'z yerlariga tartib bilan o'tirdilar. Men har qaysilarining oldiga bir choynakdan choy, bittadan piyola, non, qand, mayizlarni qo'yib chiqdim. Hoji bobo har kishining o'z moyasiga yarasha qog'ozga o'ralgan «dori»sini qo'llariga berib chiqdi.

To'rtta ko'knorining oldiga bitta tog'orachada ustiga chit ro'mol yopilgan ezilgan ko'knorini olib kelib qo'ydi. Ularga bir patnisda non, mayiz, choy qo'yildi. Ulfatchilik boshlanib ketdi.

Bay-bay-bay, bularning giyohdan so'nggi xushchaqchaq suhbatlariga quloq solsangiz. Giyohdan ilgari bir-birovlariga to'ng'iz qarash qilib o'tirgan, xudo urgan ziqna, bitta mayizning yarmini birovga ravo ko'rmaydigan, o'lganining kunidan erinib namoz o'qigan bu mahluqlar endi tamom ochilib ketganlar.

Bittasi xayolidagi bog'i bo'stonini maqtaydi, bittasi davlatini sanab hisobiga yetolmaydi, bir-birini uyiga taklif qilyapti: "Oyog'ingizning tagiga qo'y so'yaman", deydi. Bir-birlariga choy uzatishgan, non surib qo'yishgan, qoradoridan pashsha qanoti-

dayini uzib, bir-birlariga uzatishgan. Shunchalik mehribon, shunchalar xushmuomala, shunchalar muloyim bo'lib ketishganki, asti qo'yaverasiz.

Men poyi-piyoda xizmat qilib turibman. Tiq etgan choynak bejavob qolmaydi. O'sha zamoniyoq manqaldondan burunning qonidek quyuq Kuznetsov choylar yetkazilib turibdi. Mendan, ayniqsa, hindi pochcham xursand.

— Moshoollo, bacham, moshoollo. Bisyor mamnunam. Imro'z bozor bud, koram dushvor, hisobam notamom, ha maylash, pardo, yak qalyon biyor (bugun bozor edi, ishim qiyin bo'ldi, hisob qilolganim yo'q, ertaga qilarman, chilim keltir).

Sarxonaga uchta cho'g' qo'yib yaxshilab pishitdim. Bozordan keltirgan qog'ozga o'rog'liq nosni ham oldim.

— Mana sohib, qalyon ham tayyor, se lahchayi guli nor.

— Borakallo, borakallo, bacham.

U chilimni "xurr-xurr" qilib chuqur-chuqur ikki-uch tortdi, o'zi ham zo'r, Qarshining tamakisi edi. Elitdi shekilli, rangi o'chib, ko'zini olaytirib, zo'rg'a:

— Ob biyor, ob biyor, — dedi.

Bir piyola muzdek suv olib kelib berdim. Qo'llari qaltirab bir-ikki qultum ichgan bo'ldi. Birpas tepasida turdim, o'ziga keldi. Qog'ozga o'rog'liq nosvoyni berdim:

— Ba shumo nosi Buxoriy ham biyovarda budam.

— Borakallo, bacham, borakallo!

U sarrof xaltasini kovlab bitta yarim so'mlik so'lkavoy chiqarib berdi.

— In mukofot, az Hoji bobo pinhon kun.

— Xo'p.

Chilimni boshqalarga navbat bilan tutib chiqdim. Ikki xo'roz qichqirganga suhbat davom qildi. Hoji bobo do'konning izmini menga topshirib ichkariga kirib ketdi. Giyohvandlar tarqaldi.

Sarrof hindi bilan qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalim odati bo'yicha takyada yotib qolishdi.

Men ham chiroqni “puf” etib o‘chirib, o‘z joyimga cho‘zildim.

Ertasi payshanba edi. Bugun juma oqshomi, keluvchilar ko‘p bo‘ladi. Barvaqt turib katta samovarga olov tashlab yuborganman. Hammayoq supirilgan, sidirilgan — ozoda. Mulla usta Mirsalim bir burchakda yakka o‘zi bomdod namozini o‘qib oldi. Uzoq vaqt o‘tgan-ketganlarning, ota-onasining, endi o‘ladiganlarning arvochiga, shular orasida o‘zining ham arvochiga fотиha o‘qib bo‘lgandan keyin:

— Choying qurg‘ur qaynadimi? — deb so‘radi.

— Jag‘illab qoldi.

Yangi obinon olib kelishga chiqish kerak edi. Hoji bobo dastgohni tashlab chiqib ketishga ijozat bermaydi. Usta Mirsalimni yuborishga andisha qilaman. Haytovur, Hoji boboning o‘zi chiqib qoldi.

— *Nonga borganing yo‘qdir?*

— Pul tashlab ketmabsiz-ku.

— Ha, shunaqa.

U yonchig‘ini kovlab, ikki tanga pul olib berdi.

— Orqa-o‘ngini qarab ol, kuygan, xomsiz bo‘lmasin. Ozgina ushatib yeb ham ko‘r, xamiri achigan bo‘lmasin. Nimani qo‘lingga tutqazsalar, ko‘zga urgandek ko‘tarib kelaverma. Salmoqlab ko‘r, cho‘g‘i og‘irrog‘idan ol. Urush bo‘lgani bilan, narx-navo oshgani bilan, novvoyxonalarni yer yutib ketgani yo‘q.

Ro‘molchani yelkaga solib, novvoylikka qarab yugurdim. Tong azon bo‘lishiga qaramasdan bir to‘da och olaqura itlarni ergashtirib, eski Kappon tomondan Mallajinni javrab kelar edi.

— Tuya bittangga — qani, bittanga, tuya ming tanga — mana, ming tanga.

U bitta laycha kuchukni “Poshshoxon” deb chaqirib:

— Hamma podsholardan o‘zing durustsan, hech kim bilan urishmaysan, urishgan bilan ishing yo‘q... — Deb gapira ketdi.

Menga ko‘zi tushib qoldi.

— Hoy, bola, beri kel, “Poshshoxon”ning dumi-dan o‘pl!

Malla devonaning qiliqlarini tomosha qilaman, deb ancha yo'ldan qoldim.

Men non olib takyaga qaytib kelganimda Hoji bobo allaqachon qaynagan samovarning tagida uymalashib yurar, meni g'ijinib kutar edi.

— Ha, haromi, non uchun To'ytepaga borib kelyapsanmi, muncha hayallamasang? Obkel!

Takyada xo'randalar yetti-sakkiz kishiga yetib qolgan edi. Hammasining moyasiga yarasha yegulik-ichguligini ulashib chiqdik. Hamma kayfini qilib, choy ichishga ovora bo'lgan vaqtda men sekin choy, qand turadigan qutichani ochib, undan kecha olib kelgan pashmak holvani oldim, uchga bo'ldim. Katta bir bo'lagini Hoji boboning oldiga, bir bo'lagini hindi sarrofning oldiga, bir bo'lagini usta Mirsalimning oldiga qo'ydim. Hoji boboning ko'zi yarqirab ketdi.

— Buni qayerdan olding, bachchag'ar? — dedi.

— O'zingiz bergan jam pullarni yig'ib yurgan edim, kecha olib keldim.

— Barakalla, odam bo'lasan, bolam. Har bir narsani tejash, buguningni ertaga zaxira qilib qo'yish yaxshi fazilat. Shunday qilgan odam tez boy bo'lib ketadi. Ha, shunaqa bor, biring o'n bo'lsin.

Sarrof bilan usta Mirsalim ham g'oyat mamnun bo'ldilar.

Kunduzi odatdagicha o'tdi. Ammo peshindan keyin namozasrga yaqin birin-ketin ko'p tanish, notanish mijoz xo'randalar yig'ilishdi. Ichlarida takyaga yangi kelgan kosibbachalar ham bor edi. Bular solma osh qilib, bir chilim, yarim chilim takbas qilib ketuvchi yosh-yalanglar edi. Bular kelganda mening bozorim juda chaqqon bo'lib ketar edi. Bular bir tiyin, ikki tiyin, besh tiyinning yuziga qaramay, choyga, nonga, o'tinga, tuz, qalampirga ortiqcha pul to'lab ketar edilar. Albatta, men ularni o'z cho'ntagimga qayirib olar edim. Bundan tashqari, oshdan, sho'rvadan qolgan ovqatlardan "choyxonachi bolaga", ya'ni menga nasiba atar edilar.

Odmi kunlar bunday yog'liq osh, yog'liq sho'rvalar menga qayerda edi? Shunday juma oqshomi va juma kunlari takyoning haqidan tashqari o'z cho'ntagimga bir so'm, olti tangacha ishlagan vaqtlarim bo'lgan, Yigirmatalab qozon qaynagandan keyin, "bir kapdan bersa to'yg'izadi, bir mushtdan ursa o'ldiradi", degandek, to'planib qolar ekan-da.

Bugun takyada yaxshi savdo bo'lgan edi. Hoji boboning qo'liga yigirma bir so'm qirq tiyin naqd pul topshirdim. Hoji boboning og'zi qulog'ida. Xufton namozini o'qib bo'lganlaridan keyin ham takyada yetti-sakkiz chog'li odam qolgan edi. Hoji bobo juda yechilib ketdi. Kecha men olib kelgan shamlardan to'rttasini to'rt burchakka yoqib, har qaysisining tagida bir kalimadan qur'on o'qilgan. Bir chekkada mulla usta Mirsalim qo'sh ko'zoynagini burnining ustiga qo'ndirib, kir, burama bosh ustiga "Jangnomayi Abu Muslimi sohibqiron" degan mo'tabar bir kitobni qo'yib olgan. Gumburlatib o'qib turibdi. Qolgan giyohvandlar uni davra olib Abu Muslimning qahramonliklari to'g'risidagi vahimalarni tinglamoqdalar. Tasannolar, ofarinlar aytmoqdalar. O'qish davom etardi.

"Alqissa, andin keyin Maymana tomondan, Ko'hi daman etokidan gard paydo bo'ldi. Gard arosidan yetmish ikki parokolayi alam, nishonasi yetmish ikki ming bayroqdori jarrojar, hammalari haft jo'sh po'sh erdi va Maysara tomondan hazrati sohibqironi Abu Muslim Xurosoniyning pahlavoni gardan koshonlari misoli saddi Iskandardek saf bog'lab turar edilar. Hazrati sohibqironning oltin chopqon Zumrad taxtlari uzra livoiy Muhammadiy — bayroq Xurosoniy parvarafshon bo'lib turar erdi.

Niqobod yog'iylar safidan bir haft jo'sh kiygan pahlavon arg'umoqqa mahmiz berib maydonga javlon urib kirdi. Otining tuyog'i chachag'igacha yerga botar erdi. Yetmish ikki botmonlik gurziyigarmonini boshidan charx urib aylantirib niqobni yuzidan darbar aylab aytdikim:

— Ey Abu Muslimiy go'solaparast, ey biyoboniy

Xurosoniy, bilsang bilgil, bilmasang mendurman Nasri Sayyori beorkim, bugun bu ma'arakai jangda dimog'ingdan dimor chiqargaymen.

Va hazrati Abu Muslim ham g'ayratlariga chiday olmay, Ko'htog' ismli bo'z otlariga suvora bo'lib, ul mal'unning saddi rohini to'sdilar. G'azablaridan har bitta mo'ylari kiyimlaridan nishtari obodorday teshib chiqib ketgan erdi.

Kela Nasri Sayyorning kamar bandidan "Yo Ali" deb ozot ko'tarib, muborak boshlaridan yetti marotaba aylantirib-aylantirib osmonga otdilar. Ul nopokning vujudi bir osh pishgunga qadar ko'zdan g'oyib bo'lib ketdi. Ba'daz muborak qo'llarini ko'kka qilib tutib oldilar. Yerga omon qo'yidilar va dedilarkim: "Ey Nasri Sayyor, minba'd Xurosoniylar sha'niga bunday beodoblik qilmagaysan".

Nasri Sayyor u janobning rikoblarini o'pib, tavba-tazarrular qildi va imon keltirdi".

Xullasi, bu jangnoma shu xildagi vahima gaplar bilan to'la edi. Ammo eshituvchilar bu vahimalarni g'oyat hayajon bilan tinglar edilar.

Hikoyat ushbu yerda to'xtaganda Tikonlimozor mahallalik Ahmadali so'fi ko'z yoshlarini artib:

— Kiroyi mardonalik bu bo'libdur. "Mard maydonda" degani bu bo'lur. Hozirgi zamonning urushlari maxzi nomardlik. Bexosdan turgan kishini miltiq bilan otmoq, tinch aholining xonadoniga to'p qo'ymoq, osomonga xayripilon chiqarmoq — bularning bari nomardlik — bu kofirning ishi, — dedi.

Bu gaplarni hamma "balli-balli", deb tasdiqladi. Hindi sarrof ham "moshollo, moshollo", deb ma'qulladi.

Nima desangiz deng, bu yerda yana oylab turib qolish meni zeriktirar edi. Ufq ko'k gumbazi bilan o'pishgan yam-yashil qirlarda bo'kalakli buzoqdek shataloq otib yurgan bir bola kelib-kelib humga qamalgan yumronday bo'lib qolsa, albatta, zerika-di-da. Bundan tashqari bironta tengquring bo'lmasa, sirdoshing bo'lmasa, eshitadigan gaplar sarrof hindining abosi — kiyimiday bo'yi boshingdan bir gaz oshiq gaplar.

Zerikar edim, ermaklar qidirar edim. Hoji boboning kuzakda saqlagan tullaklari kech kuzak "chuchut" chiqarib qoldi. Hoji do'ppili Sul-ton puchuq takyada boqib yurgan kaklik g'id-g'idlay boshladi, biroq bu jonivorlar ham menga o'xshash birisi oq Taytay tog'ning baland yonbag'ridan, ikkinchisi Qo'ng'iroq tepaning quyuq pichanzorlaridan ajralgan tutqunlar bo'lib, ermaklikka uzoq chidash berolmas edilar. Menga esa hech kutilmagan-da to'satdan bo'ladigan hodisalar, chunonchi: mo'rchaning qozoni yorilib, bir-ikki kishi o'lgan-day olam hodis voqealar, ajoyibxonaning yo'lbar-si bo'shab ketib, attorlikdagi Valihoji akaga chovut solganday sarguzashtlar, hech bo'lmasa Hindiston changalzorlaridagi sayohatlar, arslon bilan olishuv, qirq ko'zli ilonlarning bo'ynini chopib tashlash, o'rgatilgan yovvoyi odam, karkidon-timsohlarni minib yurish — mana shunaqangi favqu-lodda voqealar yoqar edi.

Bu yerda nima bor: tong azondan ikki tovuq o'tguncha pinakka borgan, musichadan ham xarob giyohvandlar, ularning o'zaro minqg'ir-sing'ir poyma-poy tasavvurdan uzoq hikoyalari. Tag'in ham o'z toqatimga o'zim hayron qolaman. Nima qilib yuribman? Bu yerdan tezroq siljishga mo'ljal qilib qoldim. Ammo ikki narsa ko'nglimda "hali vaqt erta" deganday bo'lar edi. Birinchidan, Hindiston sayohatiga yetkuday pul jamg'arganim yo'q. Haligacha hindi sarrofning saxovatidan, Hoji boboning qo'li ochiqligidan, oshxo'r kosib boyvachchalarning muruuvvatidan, uncha-muncha yanglish hisob bilan urib qolganlarimdan yiqqanim uchta besh so'mlik, bitta o'n so'mlik tilla, ikkita so'lkavoy, qolganlari tanga, chaqalardan iborat. Men pulim bir me'yorga yetib tillaga alishsa bo'ladigan darajaga yetganda hindi sarrofga topshirib yiriklashtirib olar edim. Bu sirni u bilar edi, men bilar edim, xudo bilar edi. Jamuljami yigirma yetti so'm-u ikki tanga pul edi. Oltinlarimni yaktak ko'ylagimning yoqa bahyasining orasiga tiqib yashirganman. Qolganlarini Hoji boboning sopol

tupdoniga solib takyadan ellik qadamcha nari ariq labidagi qari tol tagiga ko'mganman. Hammasi ham peshona teri.

Ikkinchidan, Hoji bobodan javob so'rasam, jo'nlikcha bo'shatib yubormaydi, chunki xizmatlarim unga yoqib qolgan, qo'lini sovuq suvga urdirmay qo'yanman. Binobarin, birorta qilgilik qilib haydalisim kerak. Men haligacha cho'l qurbaqaday yuvosh. Hoji boboning ijozatisiz o'z kavgimdan boshimni chiqarganim yo'q.

Bu haftani miyam pishmagan rejalar bilan band bo'lgani uchunmi yoki ma'yuslik, yetimlik, uyimni, oshna-og'aynilarimni sog'inganim uchunmi juda yuvosh, mute va farmonbardor o'tkazdim. Har galgidek, sho'xshatir "shum bola" bu yerda yo'q edi. Bu holatimdan Hoji bobo anchagina tashvishga ham tushdi shekilli, hindi bo'lsa, undan beshbattar.

Seshanba kuni Hoji bobo meni mehribonchilik bilan chaqirib:

— Bolam, bu gap-ku ikkovimizning o'rtamizda qolsin, tag'in xudo urib anavi "qora"si qurg'urdan totinib-potinib yurganing yo'qmi? — dedi.

— Qorasi nimasi?

— Biz yeydigan "qoraxon" bor-ku, o'shani ayt-yapman.

— O'zim giyohvandlarning ahvolini ko'rib yuribman, Hoji bobo, men bu zaharni og'zimga olmayman, tepamda xudo bor.

— Barakalla, bolam, ha, shunaqa bo'lsin.

Hoji bobo yelkasidagi ro'mol bilan ko'zini artib, yonchig'ini kovlab shapaloqday bitta bir so'mlikni qo'limga tutqazdi.

— Bu ertaga bozorli puling, juda xursand qilding, bolam, tashvishda edim, tag'in birovning to'tidek bolasini nobud qilib qo'ydimmi deb qo'rqqan edim.

Pulni yonchiqqa yashira turib:

— Bu tomondan xavotir olmang, — deb qo'ydim.

— O'ynab-kulib, taralangni tortib yuraver. Senga "churq" etadiganning boshi o'nta.

Kechagi kayf-suhbatlardan keyin sarrof hindi ham Hoji bobo singari mehribonchilik bilan yoniga chaqirdi:

— Injo biyo, bacham, chi tavr hasti, bemor nesti? (Beri kel, bolam, ahovling qalay, kasal emasmisan?)

— Shukur, sog'man.

— Ba chi parishon menamoyi? (Nega parishon ko'rinasan?)

— Bo taraddudi sayohati Hindiston parishonam (Hindistonga sayohat qilish taraddudi bilan parishonman), — deb hazillashdim.

Har ikkalamiz kulishdik.

— Moshoollo, safari Hindiston dori? (Hindistonga safar qilmoqchimisani?)

— Ha, shunday.

— Safar bo mashaqqat. Hindiston durast. (Hindiston uzoq yo'l, qiyin).

— Himmatim baland.

— Ofarin, moshoollo.

Hindining ham himmati tutib ketib, sarrof xal-tadan bitta besh so'mlik tilla olib berdi.

— Gir, gir, bacham. Men oila va bacha nadoram-ki, davlati maro sarf kunand, haq taolo sadaqaro do'st dorad. (Mana buni ol, bolam, mening oila, bola-chaqam yo'qki, shunchalik davlatimni xarajat qilishsa, xudo sadaqani yaxshi ko'radi.)

Bugun o'ng yonboshim bilan turgan ekanman, olti so'mlik bo'lib qoldim. Yuvoshlikning, ma'yuslikning foydasi shunchalik katta ekanligini bilganimda boshdan shunaqa qilar edim. Yarim oqshom-gacha o'zimdanda o'zim ishshayib, ichimda davlatlarimni sanab, quvonib xizmat qildim.

Chorshanba kuni erta bilan Hoji bobo qo'limga ikki tanga berib:

— Bolam, g'ir etib borib, non olib kelib ber, xumlarga suv to'ldirib qo'y, bedanalarning donidan, suvidan xabar ol. Keyin sanga javob, bozorni tomosha qilib, o'ynab ta'bing hohlaganda qaytib kel. Lekin kechga qolma, bolam. Yomon ko'p, zamon yomon.

Pulni olib yugurib borib non olib kelib berdim.

Xizmatlarini bajo keltirdim. Hoji bobo qistab qo'ymadi, birga o'tirib choy ichishdik. Keyin hozorga qarab ravona bo'ldim.

Xasti Ukkoshaning tagida qaymoq bozor bo'lguvchi edi. Biror tovoq qaymoq olib, bitta obinon bilan yeb olish havas bo'lib qoldi. Qaymoq bozorga kirib u kosadan yalab ko'rib "achchiq" deb, bu kosadan yalab ko'rib "suyuq" deb yursam, bir burchakda ikki xurma qatig'ini yerga qo'yib mahalladagi og'aynilarimdan tegirmonchi Abdulla va vag'ning ukasi. Ibrohim polvonning o'g'li Ubay o'tiribdi. Tura quchoqlashib ko'rishib ketdik. O'tgan chorshanba Turobboy bilan bo'lgan suhbatdan, ming xil so'roq-istaklardan keyin, yolg'on-yashiq gaplar bilan qutuldim. Endigi masalaga o'tdik.

Men qaymoqni yeb bo'lguncha u qatiqni sotadigan bo'ldi. Keyin ko'mir saroyga tushib tomosha qiladigan bo'ldik. Morojniy yeymiz, baliq yeymiz. Yupatovning ot o'yiniga kiramiz. Kajavaga tushamiz. Durbin surat ko'ramiz. Yalla qilib o'ynaydigan bo'ldik.

Ubay qatiqning pulidan ishlatmaydigan bo'ldi. O'zida uch miri bor ekan. Qatiqni arzon-garovga sotib, tag'in pulni ishlatib qo'ysa, kelinoyisidan baloga qolar ekan. Yetmaganini men qo'shadigan bo'ldim. Besh tiyinga yarim qaymoqdon qaymoq, ikki tiyinga bitta obinon olib, bir chekkada cho'nqayib qaymoq yeya boshladim. Ubay ham qatiqlarining ikki xurmasini bittangaga sotib yubordi. Katta pul. Yonimga kelib, qolgan qaymoqni u ham yeyishdi.

Chorsuning og'ziga chiqib Ubayning xurmalari ni Qoraboy qassobning do'koniga qo'ydik. O'zimiz tushovi yechilgan toyloqlarday ozod edik.

Bugun bozor kuni. Vaqt choshgohga yaqinlashib qolgan. Ko'chalar g'oyatda gavjum edi. Ko'mir saroyga kiraverishda somon, saksovol, ko'mir ortilgan tuyalar qator bo'lib, bo'yinlarida jarang-jurung qo'ng'iroqlari bilan yo'lni to'sib turar edi. Tuyalarning buti orasidan o'tib, ba'zilarini cho'chitib, mahkama ariqning ko'prigi ustiga keldik.

Bir tomonda olam-jahonni tutatib, bir iflos oshxonada baliq qovurar edilar. Kir stol ustida Sirdaryoning beldan yo'g'on laqqa balig'i cho'zilib yotibdi. Suzma xaltaday ochiq ko'zlarini pashsha talab yotibdi. Bir tomonda saxtiyonfurushlar.

Biz bular orasidan o'tib bordik. Ko'mir saroy maydonining o'rtasida ko'ku oq brezentlardan qurilgan Yupatov ot o'yinining kattakon bahaybat gumbazi turar edi. Uning oldidagi taxtadan yasalgan baland so'rida karnaychi, surnaychi, do'mbichachi, bir necha masxarabozlar. Bularning orasida Rafiq masxaraboz ham bor. Ular turli o'yinlarni ko'rsatib, olomonni ot o'yiniga chaqirar edi.

— Attaginang, ko'ksultonning vaqti emas-da, Ubay.

— Ko'ksulton nimaga kerak bo'lib qoldi?

— Surnaychilarning oldiga borib karsillatib yesang, og'zi kalava-kalava suv ochib, surnayini chalolmay qolar ekan. O'tgan hafta ro'parasiga kelib anor yegan edim xuddi shunday bo'ldi.

Ikkalamiz kulishdik.

— Ot o'yinga kiramizmi?

— Yo'q, kirmaymiz, — dedi Ubay.

— Nega?

— Birinchidan, qimmat, ikkinchidan, Mayramxon degan yalang'och chiqarmish, men yalang'och xotinlardan qo'rqaman. Otning o'ynashiga qiziqmayman. Uyimizda ot bor, dadam chavandoz. Har qancha ot o'ynatganda bizning uloqchilardek o'ynatolmaydi. O'zim ming marta ko'rgan tomoshaga bit-tangadan to'lashga ahmoq pul yo'q.

— Men ham bir marta ko'rganman, bo'ladi, — dedim.

Rafiq masxaraboz yog'och so'rida og'ziga arra qipiq to'ldirib gugurt chaqib "otash xo'r-ey, otash xo'r", deb olov purkab tursa ham kirmayman. Chunki ichkarida ham shuni ko'rsatadi-da.

Morojniy yegani bordik. Men qizil morojniy oldim. Ubay sarig'idan. To'qqiz pullikdan oldik. Tarelkaga solib berdi, yog'och qoshiqcha bilan maza qilib yeyayotganimda tamom bo'lib qoldi.

Ko'mir saroyidagi pochtaning yoniga dor qurilgan ekan. Dor hali boshlanmagan. Lekin atrofda davra qurib o'tirgan odamlar ko'p edi. Bu yerda ham karnaychi-surnaychi, do'mbirachi. Ikkita qiziqchi yog'och oyoqda almoysi-aljoyi o'yinlar qilib, aylanib yuribdi. Shulardan bittasining kokillik do'ppisidan taniyman. Aka Buxor.

Ubay bilan mahallaga borgandan keyin bittadan yog'och oyoq qilib olishga ahd qilishdik. Yog'och oyoqda yurish uncha qiyin emas ekan. Undan keyin boshing hammadan baland, devor-tomdan qarab qo'ni-qo'shnilarning xohlagan qizi, kelin-kevatlarini ko'rib ketaverasan.

Ubay:

— Qornimizni to'yg'azib olmaymizmi, no'xotsho'rak yemaymizmi? — dedi.

— Qo'ysang-chi, hozirgina qaymoq non yedikku. Buning o'rniga durbin surat ko'ramiz, — dedim.

Iltom samovarchining ukasi kal Ibroy durbin surat ko'rsatar edi. Ikkita surat ko'rish bir tiyindan. Bizni tanidi. Qo'shni mahalla bo'lganimiz uchun har beshtasini bir paqirdan ko'rsatishga rozi bo'ldi.

Ikkalamiz ikkita durbinni olib ko'ra ketdik. Kal Ibroy tepamizda maqtab, tushuntirib turibdi:

— Mana bu Farang podshosi Qaysari Rum, xotini bilan ko'cha aylanib yurgani, mana bu xalifai Rum Sulton Abdulhamid soniy. Ana Sofiya masjidiga namozjuma o'qigani kelganlari. Izvoshning oldida gadoylar sadaqa so'rab o'rab olib turibdi. Mana bu Afg'on amiri Sulton Abdurahmon. Mana bu Hindiston malikasi, Farang podshosining qizi, fil sayohatida changali Mozandarinni aylanib yuribdi. Mana shu Makkatulloda hojilarning Arofatga chiqishi. Mana bu oqposhsho hazratlarining enagalari — Valentina Fyodorovna. Bu kishi yaqinda ichburug'idan vafot qilganlar. Ey, sartopo, sartopo, tomosha qilavering!

Ikki paqirdan sakkiz tiyin to'lab, o'ntadan yigir-

mata surat ko'rdik, dunyoning u chekkasidan bu chekkasiga borib kelgandek maiza qildik.

Ko'mir saroyidan ham hafsala pir bo'lib, mum bozorga chiqqanimizda, mahkama tomondan qalandarxonada tuproq yalab yotgan Mittixon to'ramning qalandarlari bezanjir ayiqlarday, mast tuyalarday talqin o'qib, rastani boshlariga ko'tarib kelar edilar. Biz ham ergashib ketaverdik. Qalandarlar Majjomiga qarab ko'tarildilar. Majjomining orqasida g'o'za bozorga tutash yerda katta bir yalanglik bor edi. Bugun shu yalanglikda Toshkentning, Toshkentninggina emas, butun O'rta Osiyo muzofotining voizi Ko'sa maddohi va'z so'zlashi kerak ekan. Qalandarlar Ko'sa maddohning jarchilari ekan.

Qalandarlar anchagina yig'ilib qolgan xaloyiqning oldida saf boyladilar. Birortasi ham o'tirgani yo'q. Hammalari uzun-qisqa hassalarga suyanib, "huv-huv-huv", deb tebranib turar edilar. Qayerdandir o'rtaliqqa bir kursi olib kelib, uning ustiga bir po'stak tashlandi. Kursi yoniga taburetka keltirildi. Unga bir choynak choy, piyola, non qand qo'yildi.

Bir nafasdan keyin davra o'rtasiga malla to'nli, boshida katta oq salla, jiyak yoqa ko'ylakli, past bo'yli, semiz, qo'lida hassa tutgan, oq yuzli, soqolmo'ylovsiz yuzlari burishgan sakson yoshlar chamasidagi bir chol kelib chiqdi. U qiblaga qarab kursiga qalandarlarga ro'parama-ro'para o'tirdi.

Qalandarlarning oldida yana yelkasiga oq rido tashlagan, yengilgina yaktak kiygan, shiling pocha kavush kiygan girdak oq sallali ikkita mul-labachcha taqlid: birisi qora cho'qqi soqolli, birisi yoshroq, ikki kishi kelib kirdi. Ular Ko'sa maddohning "do'st tortuvchi" shogirdlari edi.

Ko'sa maddoh bir piyola choy quyib tomog'ini ho'llab olgandan keyin o'rnidan turib, hassasini beliga qo'yib asta-sekin sinchiklab davrani aylanib chiqdi.

Biz shu paytda odamlarni yirib-yorib oldinga o'tib olgan edik. Ko'sa maddoh qaytib o'z o'rniga

bordi. Qo'lini yuqori ko'tardi. Xirilloq ovoz bilan davra atrofida gilarga murojaat qildi:

— Haloyiq, ibtidoiy avval tikka turmay joy-joylariningizga o'ltiringlar. Tik turmoqlik, nauzan billo butparastlarning toshdan qilingan xudolariga xos xislatdir!

Hamma guv etib o'tirdi. Biz ham yalpayib savatdek joyni egalladik. Haligi ikkita mullabachcha taqlid "do'st tortuvchi" shogirdlar xipcha ovoz bilan maddohning so'zini:

— Baleee... — deb ma'qulladilar.

Ularning ovozini Shayhantovurdan ham eshitsa bo'lar edi. Ko'sa maddoh so'zida davom qildi:

— Boyad ma'lum bo'lg'ayki, bu yerda jam bo'lgan izdihom o'rtasida musofir-mujobirlar, Samarqand-u Buxoro, Kattaqo'rg'on-u O'ratepa, Farg'ona-yu Xo'jand muzofotlaridan qadam ranjida aylab Toshkentdi firdavs monandimizga kelgan musulmon birodarlarimiz bisyordirlar. Boyadki, kaminani tanib qo'yg'aylar. Aslim Buxoroning Qo'zagaron mahallasidandurman. Ismim Hoji Najmiddin ibn Salohiddin, padari buzrukvorimiz ham amiri Muzaffar zamonasining zabardast voizlaridan erdilar. O'n yetti nasab bilan Mavlono Husayn vozi Samarqandiyga vobasta bo'lurmiz. Padar buzrukvorimiz oliy Temuriylardan Husayn Boyqaro zamonasida nash'u namo topib, umrguzaronlik qilibdurlar. Zihi zamonai shar'iy. Zihi zamonai shar'iy. (Ajoyib amnu omon va shariat barq urgan zamonlar edi u zamonlar).

Kitobi "Axloqi muhsinin" u janobining tasniflaridir. Kamina ul hazratga o'n yettinchi nabira bo'lurman. Har kim bunga shak keltirsa, yuzi qozonday qora bo'lib, dili tandurday otashlarga kuygay, omin!

Shogirdlar:

— Omin, kuygay!!! — deyishdi.

— Endi masalaga guzar qilaylik. Xudo o'z kalomida uch zotga itoat qilomqlikni bandalariga farz qilibdur.

— Birlamchi, haq taolo va taborakning o'z

zotidurkim, kulli mavjudot uning qudrati bilan paydo bo'libdur va uning amri bilan jahonda barqarordir. Biz haq subhonahu va taologa har zamon, har soat, har dam va har daqiqat itoat qilmoqqa o'z imonimiz bilan majburmiz.

Do'st tortuvchilar:

— Ha, do'st, majburmiz, baleee... — deb qichqirdilar.

Qalandarlar bularning so'zi orqasidan “haq, ho, huv”, deb talqin o'qidilar.

Ko'sa maddoh ularni bir ishora bilan to'xtatib, so'zida davom qildi:

— Ikkilamchi, payg'ambarimiz Muhammad Mustafo sallolohi alayhi vassalom rasuli barhaq, payg'ambari oxir zamondurlarkim, biz u janobning har bir sunnatlariga va hadislariga beshak-shubha amal qilmog'imiz kerak. U kishining ruhi-poklariga salovatlar bo'lsin.

Do'st tortuvchilar:

— Hay-hay, salovotlar bo'lsin, omin!— deyishdi.

Qalandarlar takbir tushirib ketdilar:

— Salli alo sayidino Muhammad.

— Salavotino Muhammad.

Ko'sa maddoh yana qo'l ko'tarib qalandarlarni to'xtatib, xirillagan tovush bilan va'zni davom qildirib ketdi:

— Uchlamchi, boshimizda turgan imperatori a'zamimiz janobi oq poshsho Nikolay Soniy Romanov hazratlaridirkim, xudo o'z kalomida “Assulton zillolohi fil arz”, ya'ni podsholar xudoning yerdagi soyasi debdur. Nikolay hazratlari xudoyi taoloning yerdagi ko'lankasidurlar. Boshimizdan shafqatlari arimasin.

Do'st tortuvchilar:

— Ko'lankasidurlar, omin, ko'lankasidurlar, omin... Qalandarlar:

Sulton bidonad holi man,
Sulton ba man shafqat kunad
Hu... hu...-

derdilar.

Ko'sa maddoh yana ularni to'xtatib, so'zida davom qildi:

— Yana u podshohi a'zamimiz Nikolayning xonadoni oliylari, vazir-vuzarolari, arshga qo'yilgan kursiday baland taxtlari sihat-salomatlikda ming yillar barqaror bo'lsin, omin!... — Do'st tortuvchilar:

— Omin, omin...

— Aknun ushbu zamonaga mag'ribi zamin tomonidan olmon degan bir badbaxt dushman podsho chiqib, janobi imperator hazratlarining taxti saltanatlariga, va rost zaminlariga lak-lak haft jo'sh lashkar, to'p-u zambarak, osmon-u vafur (samolyot) yuborib, ko'p yerlarni g'abs etib, xaloyiqni besaranjom qilib, kulfatlar solib turmoqda erurkim, ayniqsa, ushbu zamonada har bir musulmonga o'z podshohi a'zamiga itoat qilmoq, har bir amr farmoniga bo'yin egmoq farzi ayndir. Xudo o'z kalomida ulul amru minho'm, ya'ni podshohlaringiz qaysi dinda bo'lsa ham unga mute bo'linglar, debdur. Alhamdulillah rabbil olaminki, bizning oq podshohimiz va butun vazir-vuzaro, amiri lashkarlarimiz kitobiy dinda hazrati Masih dinidadirlar. Bizga qur'on nozil bo'lganday, hazrati Isoga ham "injl" nozil bo'libdir. "Injl" ham kalomullodir. Bas, ma'lumdirkim, hazrati podshohimiz va xonadoni oliylari kofir emas, ahli kitoblardandirlar.

Ma'lum bo'lurkim, hazrati podshohimizga o'z fuqarolari musulmonlar az on jumla bizning Turkiston sartiylari ham farmonbardor bo'lib, xususan, ana shu qattol jang kunlarida yordam bermoqlari farzdur.

Va yana bu yerda mavjud izdihomga ogohlik uchun ayturmankim, o'z ichimizda bo'lgan "xufiya"lar, voqeanavislar, masterovoylar degan bexirad layta laallaklarning, oyoqyalang xona bardo'shtlarning ig'vo-fasodlariga uchmasinlar. Har qayerdakim, shunday buzuq fitnajo'lar fuqarolarni podshohimizning adolat yo'lidan ig'vo yo'liga sudramoqchi bo'lganlarni shahar boshliqlarimizga,

janob politsamistrimizga va ularning sadoqatli amaldorlariga tutib bersinlar, omin...

Xudoyi taolo va taborak dushmanimizni yer bilan yakson ilsin, ig'vogarlarining, fitna-fasodchilarning og'ziga tosh!

Do'st tortuvchilar:

— Omin, og'ziga tosh, omin, og'ziga tosh... — deb qichqirar edilar.

Shundan keyin Ko'sa maddoh amri-ma'ruf, nahimunkarga (shariat masalalariga) o'tdi:

Mustahab qilishda ovratni necha marta yuvsa savob, necha marta yuvsa gunoh?

Erta bilan turib kavushni o'ng oyoqdan kiyish kerakmi, chap oyoqdan kiyish kerakmi?

Haloga nima deb kirish kerak?

Ot mingan kishi eshak minganga salom berishi mumkinmi, yo'qmi?

Oqib turgan suvga axlat tushsa, necha marta yumalansa halol bo'ladi?

O'g'ri xudoning bandasimi, yo'qmi?

Mashinachilar bilan sartaroshlar ham jannatga kiradimi, yo'qmi?

Kartoshka halolmi, harommi?

O'rusning yassi qozonida pishirilgan ovqatni yesa bo'ladimi, yo'qmi?

— Maddohning gaplaridan muzlagan tarrakcha maza topolganim yo'q. Ketamiz, — dedim Ubayga.

U ham meni turtib:

— Men ham hech narsa tushunmayapman. Nuqul oq poshshoni maqtaydi, amaldorlarni maqtaydi, pora-mora yeganmi o'zi, — dedi Ubay. — Maddohlarning hammadan pul so'rashi qiziq bo'lar edi. Pul so'raydigan joyiga yetib qoldimi?

— Yo'q. Bu gapda pul so'ramaydi. Pulni cho'pchak aytganda so'raydi. Men pul so'rashini juda yaxshi bilaman. Chunonchi, u bir qiziq eshitilmagan cho'pchakni boshlaydi-da, bir kutilmagan yerga olib kelib to'xtatadi, odamlar hayajonlanib hikoyaning bundan bu yog'ida qanday voqealar yuz berar ekan, deb tipirchilab kutib turganda, to'satdan pul so'rab qoladi.

Hozir ham Ko'sa maddoh shunday qildi. Eshitilmagan bir qiziq, afsonaviy hikoyani boshlab, qiziq bir joyiga kelganda to'xtatib qo'ydi (bu cho'pchakni batafsil aytib o'tirish ko'p vaqtni oladi, shuning uchun uni gapirib o'tirishning hojati yo'q).

— Hoy musulmonlar, — dedi Ko'sa maddoh, — biz ham ayolmand musulmonlardanmiz. Bir necha jo'javurdek jonlarning kafilini xudo bizning yelkamizga yuklab qo'yibdir. Shu yerda hozir va nozir o'tirganlar hikoyamizning davomini tinglamoqchi bo'lgan birodari shar'iyalarimizdan farzand talabdur, davlat talabdur, xotin talabdur, qarzdordur, har maqsadiki ko'nglida bo'lsa, xudoyi taolo tez fursatda shu maqsadiga noil qilgay, deb yetmish azamatdan xudo yoliga yetmishta ot so'radim. Hayhay, abas gapirdim, abas gapirdim. Mendek bir bechora yetmish otni na qilurman. Mening hojatim uchun bir saman ot bo'lsa kifoya. Bir azamatdan bir ot so'radim. Qolgan oltmish to'qqiz saxiydan yarim tillodan oltmish to'qqizta yarim tillolik so'radim.

Hoy, abas so'radim, abas so'radim. Shunday g'ulg'ula, sarosima zamonda hamma muttasil o'z oila tashvishi bilan band bo'lganda yarim tillo so'ramoq abasdur. Qolgan oltmish to'qqiz ahli sunnati valjamoadan bir so'lkavoydan oltmish to'qqiz so'lkavoy so'radim.

Hazrati Muhammad Mustafo sallolohi alayhi vassalom o'z muborak hadislaridan birida "Hayril umur avsatuhu", ya'ni har bir ishning o'rta holdagisi yaxshdur. Bir so'm so'ramoq, demak, o'rta miqdordur, ashaddiy musulmonga bir tanga sadaqa qilmoqdan ozor yetmagay.

Qani, muntazir bo'lmaylik, hikoya davom qilsin deganlar, yonchiq kovlasinlar.

"Do'st tortuvchi" ikki mullabachcha ikkita kepchik ko'tarib davrani aylanib ketdi. Qandaydir bir boyvachcha o'rtachagina bir otni davraga yetaklab kirib Ko'sa maddohga yuganini tutqazdi.

— Taqsir, befarzandman, duo qiling.

Ko'sa maddoh xuddi azayimhonlarga o'xshagan ko'zining g'o'lagini oqartirib ko'kka qarab qo'l ochdi.

— Omin, hoy musulmonlar, sizlar ham menga qo'shilib omin denglar, yana bir marta omin...

Hammayoqdan bo'g'oz-qisir chuvvos "omin" ovozlari ko'tarildi.

— Xudoyo shu ukamning ko'ngillarida o'ylagan hamma niyatlari janobi kibriyoning dargohida qabul bo'lsin. Hazrati sheri yazdon, yigitlar piri hazrati Ali kamarbandini bog'lasinlar, xudoyi taolo va taborak to'qqiz Hasan-Husan o'g'il, to'qqiz Fotima-Zuhro qizga ota qilsin, boshlari to'ydan chiqmasin, omin.

Ovozlarda ichida "do'st tortuvchi"larning chinqirgan "omin" ovozlari mis barkashni pichoqning uchi bilan qirganday chiyillab ajralib turar edi.

Boyvachcha-ku, Ko'sa maddohga ot sadaqa qildi, ammo bu otni Ko'sa maddoh avvallar ham minib yurganini bir necha marta ko'rganlarini shivir-shivir aytguvchilar ham bor edi. Biz birovning ustidan gap tarqatishni yomon ko'ramiz, gunohi aytuvchilarning bo'yniga.

Kepchik ko'tarib pul yig'uvchilar davra aylanib, tuzukroq kiyingan odamlarning oldida uzoqroq to'xtab sadaqa yig'ar edilar. Qancha tushganligini bilmayman. Men Ko'sa maddohga hisobchi bo'lganimcha yo'q.

Men Ko'sa maddohning pul yig'ish to'g'risidagi nayranglarini Ubayga tushuntirib bermoqda edim. Birdan Ko'sa maddohning ko'zi biz tomonga tushib qoldi shekilli:

— Hoy qalandarlar, hoy birodaroni oliy, ana shu ikki beodob bachchalarni ma'arakadan olib chiqing, halol oshga tushgan pashsha bo'lmay o'lsinlar, — deb qoldi.

To'rtta yo'g'on qalandar kelib ikkitasi mening qo'limdan, ikkitasi Ubayning qo'ltig'idan azot ko'tarib, ma'arakadan chiqarib, boshimizga bittadan mushtlab qassob bozorining dahanasiga uloqtirdilar.

— Jo'na-ye, itdan tuqqanlar!

Tag'in nima balolar deb gapirib so'kishdi.

Men Ubayga:

— Aytmabmidim. Ko'sa maddoh, va'ziga xalaqit berganlarni juda bebro' qiladi deb.

— Bel — dedi Ubay. — Sen bilan menda obro' nima qiladi. Yur.

Keta turib o'ylab qoldim. Bir-ikki so'm harajat qilib, bechora onam, ukalarimga besh-o'n qadoq guruch, mosh, bir-ikki qadoq yog', bir oz go'sht, mayda-chuyda qlib Ubaydan berib yuborsammikin, qanaqa bo'larkin? Tag'in onam bechora Ubaydan meni qayerda ko'rgani, qani yur, olib bor, topib ber, deb tiqilinch qilib qolsa, Ubay o'ng'aysiz ahvolda qolsa, qanday bo'lar ekan?..

Xullasi, ming xil hayollarga bordim. Eng oxiri: "Ha, endi besh-olti oydan buyon-ku, dom-daraksiz, sanqib yuribman. Nima, mahalladagilar tirik yur-ganimni bilishadi. Ular ham, men ham qirqqa chidagan, qirq biriga ham chidab qolarmiz. Bari bir, kelgusi haftagacha Hoji boboning tarbiyasida qolmoqchi emasman, o'shanda birato'la topgan-tut-ganimni harajat qilib ortib-tortib bora qolar-man", — deb o'zimga tasalli berdim.

Keyin bitta oq tangani Ubayning qo'liga tutqazib:

— Ma, o'rtoq, choychaqa qil, lekin meni ko'rganingni hozircha hech kimga aytma, o'zim borib qolaman, — dedim.

Ubay bilan xayrlashib ajrashdik.

Vaqt oxir peshin bo'lib qolgan edi. Qornim ochgan. "O'ladigan dunyoda bir gasht surib qolay", deb Ilhom samovarchining samovariga kirdim. Kal Asra avval meni haydab yubormoqchi ham bo'ldi:

— Bor-bor, ishningni qil, o't. Bu yerdan bir choy, bir non, nimchorak qand — to'rt yarim paqir, sendaylar bu yerda choy icholmaydi. O't, o't ko'rpachaga biting to'kiladi.

— Qo'ya qoling, jon Asra aka, to'rt yarim paqir tugul bir so'mim ham bor, kirgizavering, mana, ishonmasangiz, — bitta so'lkavoyini ko'rsatib qo'ydim.

— Voy bachchag‘ar-ey, tim urdingmi, buni qayoqdan olding? Ha, mayli, kira qol, — dedi kal Asra.

Ichkariga kirib so‘rining dahanasiga o‘tirdim. Bir choynak choy, bir obinon, nim chorak qand olib kelib qo‘ydi. To‘tining almoyi-aljoyi gaplariga quloq solib, grammofondan Hamroqul Qorining “Yo hayotannabiiy”sini eshitib, maza qilib choy icha boshladim.

Bozor qilgani daladan tushgan bir o‘zbekning grammofonni birinchi ko‘rishi ekan, hayratda qoldi. Ichida odam bormi, desa kichkinagina quticha, shayton desa, hudo-olloning, Muhammadning otini aytib turibdi. Hang-mang bo‘lib allavaqtgacha turib qoldi. Grammfonning sirini unga tushuntirishga undan ko‘ra ilmsizroq edim.

Namozgar bo‘lib qoldi. Tezroq takyaga borishim kerak. Sham oldim, buxor nosi oldim, pashmak oldim. Hoji bobo bilan hindi sarrofga munosib bozorliklarni qilib, qiyshayib kirib bordim. Ammo rostini aytish kerak, takyadan juda zerikkan edim. U yerdagilarning diydorini ko‘rishga toqatim qolmagan edi.

Kechasi birinchi shirava qor yog‘ib chiqdi.

Juda sovqotib javrab chiqdim. Azonlab turib, yettinchi lampaning yorug‘ida Hoji bobodan telpak bilan guppi so‘rab, “Kuznetsov” choydan bo‘shagan Hoji bobo xufya taryokilarga afyun o‘rab beradigan qog‘ozning orqasiga ushbu qorxatni yozdim:

“Qorxat bu turur”

Qorni yog‘dirgan xudoyimning o‘zi,
Xat borib tegsin, kiyim-boshning so‘zi:

Hoji bobo, bilasiz engimda yo‘q,
O‘z pulimga olgali qo‘ynimda yo‘q.

Guppisizlik, qo‘l-oyog‘im bo‘ldi lang,
Piltasiz do‘ppi kiyibman, bosh yalang.

Xizimatingizdan mudom ayrilmadim,
Buyrug‘ingizdan qiyo qayrilmadim.

Tong sahardan kechgacha izg'iyman,
Xuddi cho'ltoq bir shipirg'i — to'zg'iyman.

Jon bobo, rahm aylangiz ahvolima,
Qolmangiz o'lsam qotib, uvolimga.

Bir ilojini qiling, Hoji bobo,
Yetti marta haj ato qilsin Xudo, —

deb yozdim, yetim shogirdingiz".

Hoji bobo uyidan takyaga chiqqanda xatni unga berdim.

— Buning nimasi, bolam?

— Bilmadim, bir kishi berib ketdi. Namangan-dan xat emish.

— Ha, shunaqa, Mamatrizodandir. U bu yil ko'knori ekmoqchi edi, — dedi. Xatni mudrab o'tirgan sariq soqolli qo'sh ko'zoynakli kishiga berdi.

— Buni o'qib bering-chi, mulla usta Mirsalim, do'stimdan ekan. Tong azonda ko'zim o'tavermaydi.

Mulla usta Mirsalim xatni olib o'qiy boshladi:
"Qorxat bu turur".

— Hi, shunaqa, — dedi Hoji bobo ko'zi qinidan chiqib ketgunday bo'lib, — hay haromi, buni senga kim berdi, shartta ushlamaysanmi, eshakka teskari mindirib, yuziga qora surtib Chorsu aylantirmaymizmi. Iya, muni qarang-a, keksaygan holimda menga hazilkashlik qilib ziyofat yutguvchi kim bo'ldi ekan? Hu baqqolning mushugiga o'xshab sipoh bo'lmay o'l. Qani, o'qiyvering endi, mulla usta Mirsalim, bo'lar ish bo'пти. — Usta Mirsalim, turtinib-turtinib, "Xo'sh-xo'sh" deb o'qib chiqdi. Hoji bobo xatning yuqorilarini "ha, shunaqa, ha, shunday bo'ladi", deb tinglab borgan bo'lsa, "Yetti marta haj ato qilsin Xudo"ni eshitganda ko'ziga yosh oldi. "Yetim shogirdingiz" degan imzoga kelganda iyib ketdi.

— Buni sen yozdingmi, bachchag'ar, ta'bi nazming ham bor ekan-ku, to'xta, ey, jigirimni

ezib yubording, — belboqqa qistirgan ro‘molchasini olib ko‘zini artgan holda o‘rnidan turdi, uyga kirib ketdi. U chiqquncha mulla usta Mirsalim nazm ishining qiyinchiligini, piri kuch ekanligini aytib meni maqtadi. Hoji bobo chiqdi, qo‘lida kechasi kiyadigan, paxta solingan, nimdoshgina, binafsha duxoba qalpoq bor edi.

— Mana buni kiyib ol, bolam, qani, qo‘lingni och, xudoyo xudovando sen ham menday qarib-qartay! Karrukning bolasi tuxumdan chiqa ko‘rmasin, chiqdi degani qanot-quyruq bitdi degani, joning sog‘ bo‘lsa guppi ham bo‘lib qolar.

Haytovur, Hoji boboning duosi bekor ketmay, uch kundan so‘ng, hindi sarrof o‘zining eski, keng, yengsiz hindcha to‘nini sovg‘a qildi. Menga chorakam bir gazcha uzun kelgani uchun etagidan qirqib tashladim. Oyog‘imda oporka, boshimda “namozlik” qalpoq, egnimda ustidan qayish bilan bog‘langan keng hindcha to‘n — abo, oshqovoq polizning go‘ngqarg‘a tegishidan qo‘rqib o‘tkazilgan qo‘riqchisi kabi ahli takya xizmatini astoydil qila boshladim...

Bugun to‘qson tushadi, degan kun birinchi ishni ko‘rsatdim: erta bilan ahli takya yig‘ilmasdan burun manqaldonning ostiga qalin kul solib, ustiga o‘t yoqdim. O‘t tayyor bo‘lgach, nosdan bo‘shagan bitta shishaga sovuq suv solib, og‘zini mahkam yopdim-da, manqaldondagi kulga ko‘mdim, olib borib davraga qo‘ydim. Birin-ketin mijozlar yig‘ilib, manqal atrofida nonushta boshlandi. Qo‘sh ko‘zoynakli mulla usta Mirsalimdan tortib, Sulton puchuq, sarrof hindi, Hoji bobogacha davrada edilar. Suhbat yana qizib, borayotgan urush to‘g‘risida ketar edi.

— Germon degani baloyi azim ekan, — dedi usta Mirsalim.

— Barakallo, — dedi sarrof.

“Shishadagi suvga issiq o‘tib qolgandir”, deb o‘yladim men.

— Osmonda uchib yurgan emish, — dedi Sulton puchuq.

— Moshoollo! — dedi hindi.

“Suv qaynayotgandir”, deb o‘yladim men.

— Farangning shahariga osmondan to‘p tashlabdi, — dedi usta Mirsalim. Shu choq shishadagi suv mo‘rchaning qozoni yorilganday dahshat bilan manqaldonda portladi.

Takyaxonani o‘t uchqunlari bilan kul to‘zoni qopladi. To‘zon pasayganda Hoji bobo bilan Sulton puchuq arang to‘rt oyoqlab qo‘zg‘alib o‘rinlaridan turmoqda edilar. Sarrof bilan usta Mirsalim behush yotar edilar. Men epchillik bilan behushlarning yuzalriga suv sepdim. Hindi uyg‘ondi. Hang-u mang bo‘lgan Hoji bobo g‘o‘ldirab, Germanni ham, Nikolayni ham qarg‘ar edi. Usta Mirsalim ham o‘ziga keldi, arang o‘rnidan turib:

— Nima gap? — dedi.

— O‘ling! — dedi Hoji bobo, — hamma ish sizdan bo‘ldi, hukumatning ishishga aralashmang, demaganmidim.

Sulton puchuq allaqachon takyadan chiqib ketgan edi. Hammalari ham bu hodisaning nimadan ekanini jo‘yolmas, manqaldondan ikki-uch quloch nariga borib, burchak-burchakka siqilib, ro‘molcha bilan yuzlaridagi kulni artmoqda edilar. Hamma xomush edi, eng oxir Hoji bobo menga qarab:

— Hu tustovuqqa o‘xshab tumshaymay o‘l, nimaga qarab turibsan, bor, manqaldonni chiqarib tashla! — dedi.

Men manqaldonni olib namatni supurayotganimda ikkita mirshabni yetaklab Sulton puchuq kirib keldi, qo‘lini bigiz qilib ko‘rsatib:

— To‘p shu yerda otildi, — dedi, tag‘in usta Mirsalimni ko‘rsatib, — mana shu otdi, — deb ham qo‘shdi.

Tekshiruv boshlandi. Takyaning hammayog‘ini axtardilar. Hoji bobo bilan usta Mirsalimning chillashir bilan o‘lgan ammasini ham qoldirmay surishtirib chiqdilar. Pasport ko‘rdilar. Ikki qadoq nasha, chorak qadoq afyundan boshqa hech narsa topolmadilar. Keksaroq mirshab nashadan mush-tumdayini ushatib shimi cho‘ntagiga solganini

ko'rsam ham indamadim. Eng oxiri kichik, xushmo'ylov mirshab:

— Yaxshi, — dedi, — bu yerda to'p otilgani qonunan ko'rinmadi. Birorta bola mushak-pushak ko'mgandir.

Hamma menga yalt etib qaradi. Hoji bobo soqolini silab yanib qo'ydi. Mirshab davom qildi:

— Ammo Hoji bobo, siz biz bilan birga borib, mana bu afyun bilan nasha to'g'risida politsmeyster janoblariga qonunan tushuntirib kelasiz.

— Oллоh rozi bo'lsin, ulug'lar, ulug'lar, — dedi Hoji bobo, — keksaygan chog'imda mahkamaga sudramanglar, birovning omonati edi...

Mulla usta Mirsalim, sarrof, men o'rtaga tushdim.

— Qo'ying, ulug' xizmatingiz gardanimizga, olloh rozi bo'lsin! Oq poshshomizning umrlari uzoq bo'lsin, — deyishdik. Hoji bobo yonchig'ini kovlab qoldi, bir hovuch tanga-chaqa olib katta mirshabga uzatdi:

— O'rgulaylar, oz bo'lsa ham ko'pday ko'rgaysizlar, choychaqa.

Har ikki mirshab bir-biri bilan ko'z urishtirdi.

— Yaxshi, — deyishdilar. — Bundan buyon bu ish bo'lmasin, bu galcha siyladik. Keksa odam ekansiz...

— Qulluq-qulluq, — deb ta'zim qildi Hoji bobo, mirshablar "mol"ni topshirib ketdilar.

Hoji bobo charchagan kishilarday uh tortib, supa dahanasiga o'tirdi:

— Uh, bir falokatdan qutuldim, hay shaytonbachcha, kecha bergan pulim qancha edi?

— Yetti so'm tanga miri.

— Xayriyat, arzon qutulibman! Qani, menga javob bergil, bu hunar sendan chiqdimi?

— O'lib ketayl..

— Bola-mola takyaga kirganmidi?

— Payqaganim yo'ql..

— Hi, shunaqa, — dedi Hoji bobo, — usting bitib, qorning to'yib Eshonxon nayrangbozning

takasiday o'yin chiqarib qoldingmi, payqaganim yo'q emisha, haromil

O'rnidan turib samovar yonidagi otashkurakni ko'tarib yag'rinimga bir-ikkini tushirdi. Odamlar ajratib qo'ydilar. Men bir burchakda yig'lar edim. Shu bilan tinchlik o'rnashdi. Sarrof bozorga ketdi. Usta Mirsalim, allaqaysi boyning o'g'il to'yisiga tortiq qilish uchun rango-rang qog'ozlardan gul qilishga o'tirdi. Hoji bobo uyga kirib ketdi. Sulton puchuq shu-shu takyaga qadam bosmaydigan bo'ldi.

To'g'ri, hamma ish o'rniga tushgan, biroq mening ustimdagi shubha ko'tarilmagan edi. Men esa yana zerikar edim. Bir kuni ahli takya oftob shuvoqqa chorpoqa qo'yib, so'zlashib o'tirganda ikkita movmushuk urishib, bo'g'otdan ag'anab, ularning oldiga tushdi. Xuddi ajoyibxonadan yo'lbars bo'shab chovut qilganday ularning o'takasi yorildi. Muni qarangki, shu ishni ham mendan ko'rdilar. Gunohing bo'lmay turib shubha ostida yashashdan ortiq azob yo'q. Ketmoqchi, albatta ketmoqchi bo'ldim. Biroq: "Hindiston yo'l xarji" hali mo'ljalga yetmagan edi.

Har galgiday bu payshanbani ham tantanali o'tkazish uchun Hoji boboning o'zi yaxshi tayyor-garlik ko'rib qo'ygan edi. Nasha, choy-poylar turadigan, Hoji boboning faqat o'zi ochadigan tepa piromondagi kichkina irvit qutichaga yarim qadoq "Kuznetsov"ning a'lo nav oqpar choyi, bir qadoq pashmak holva, bir qadoqcha Urgutning sariq oftobi mayizi va boshqa noz-ne'matlarni yashirib, qulflab, kalitini Hoji bobo belbog'idagi hujraning kaliti, darvozaning kaliti, uyning kaliti, tuyasandiqning kaliti va boshqa kalitlarga qo'shib qo'ydi.

Chehrasida mamnunlik bor edi. U ich-ichidan xursand bo'lganda hislarini ming'illab ashula aytib ifodalar edi. U juda erib "Antal hodi antal, haq, laysal hodi ilol hu" degan, men tushunmaydigan qo'shiqni hirgoyi qilar edi.

Bu gap, endi chorshanba kuni kechqurun

bo'lgan edi. Odatdagicha huftondan keyin qo'sh ko'zoynakli usta mulla Mirsalim aravakash o'tning to'qimidek katta kitobi "Saddi Battol G'oziy"dan kitobxonlik qilib berdi. Yana o'sha Hindining "moshoollo"si. Navbatdagi so'lpi umrni o'tkazib, qoida bo'yicha yota ketdik.

Bu tongda Hoji bobo navro'zdan buyon ixlos qo'yib parvarish qilib yurgan, ammo sayramagan, O'ratepadan sovg'aga kelgan tullak kaklik birdan "g'id-g'idak" chiqarib qoldi. Cho'chib o'yg'onib ketdim. Bir nafas kaklik tovushini zavq bilan eshitib yotdim. Keyin dik etib o'rnimdan turib tashqariga chiqdim, bet-qo'limni yuvib katta samovarni qo'yib yubordim. Mulla usta Mirsalim bilan sarrof ham uyg'ondilar. Qumg'onchada iliq suv qilib berdim. Yuvinib keldilar. Choynaklarni artib-surtib samovar tagiga tizib qo'ydim. Hammayoqni supurib-sidirib yog' tushsa yalaguday qilib, Hoji boboning chiqishiga muntazir bo'lib turdik.

Hoji bobo uzoq kuttirmay ichkaridan "Antal hodi"larini ming'illab, yo'talib-so'talib chiqib qoldi.

— Asallomu alaykum, borakallo.

— Samovar qaynadi, Hoji bobo, choy bersangiz damlar edim.

Hoji bobo kalitlar orasidan irvit qutining kalitini ajratib piromonga qaradi. Piromonda quticha yo'q edi.

— Iya, — dedi Hoji bobo, — qutini boshingga qo'yib yotganmiding? "O'zingni ehtiyot tut, qo'shningni o'g'ri tutma", deganlar. Borakallo, o'g'lim, borakallo.

— Yo'q, Hoji bobo, men boshimga qo'yib yotganim yo'q. Joyida turgan edi.

— Nima, nima? — dedi Hoji bobo. — Usta Mirsalim, siz ko'rganmidingiz?

— Avval oqshom ko'rgan edim, shu piromonda turgan edi.

— Yo'q-ku? — dedi yig'lamsirab Hoji bobo, menga qarab: — Hoy, haromi ko'cha, yaxshi o'ylab

ko'r, u yoq-bu yoqqa olib qo'ygandirsan? — deb so'radi.

— Hoji bobojon, men sizning narsangizga tegmayman. Joyida turgan edi.

— Qush emaski, qanot bog'lab, uchib ketgan bo'lsa, qurbaqa emaski, biror telik-teshikka kirib yo'qolgan bo'lsa. Top, padarla'nat. O'zidan katta odam bilan hazillashish uyat bo'ladi.

— Men sizga biror mahal hazil qilib yurganmidim, Hoji bobo.

— Mendan keyin bu yerga birov kirgani yo'qmi?

— Zog' ham uchgani yo'q.

Mojaro boshlandi. Hoji bobo takyaning eshigini yopib kelib hammayoqni titkilab chiqdi. Ko'rpachaning tagi ham qolmadi, samovarning o'txonasi ham qolmadi. Keyin, Hoji bobo devorga suyanib turgan otashkurakni olib, yag'rinimga ikkini tushirdi. Bu ishga usta Mirsalim ham aralashib, savalashdi.

Men nimaga iqror bo'lishga hayron edim, yig'lar edim. Eng oxiri hammalari charchadilar. Hoji bobo o'z o'rniga o'tirib menga qaradi:

— Hoy padarla'nat, muloyim shupurgi. "Yetim qo'zi asrasang, og'zi-burning moy etar, yetim o'g'lon asrasang, og'zi-burning qon etar" deganlar. Sen haromi kelgandan buyon do'kon-dastgohimdan baraka ko'tarilib, takyada biror kun tinchim qolmadi. Agar shu qutichani biror yerga yashirgan bo'lsang, hali ham yaxshilikcha o'rniga qaytar, bilib-bilmaslikka solib keta qolaylik. Illo, bola, bo'rkingda bilib qo'y, qoziga chaqirtirib, teringga somon tiqtiraman.

Yig'lab turib javob berdim.

— Yo'q, Hoji bobo, ilgariroq men sizni qoziga chaqirtiraman. Salkam to'rt oy xizmatigizni qilib, topganim bitta oporka bilan eski qalpoq bo'ldi. Buning ustiga yetim deb siylab o'tirmay ikkovlashib toza savadingiz. Haq bermadingiz. Bu qaysi shariatga kiradi-yu, qaysi zakonda bor. Oq podshohimizning dargohlarini bedarvoza deb bilasizmi? Yo'q, men sizni qoziga chaqirtiraman!

Bu gaplarimdan ko'zi qinidan chiqib ketay degan Hoji bobo o'rnidan yarim turib:

— Hali shunaqami? — dedi, — tuzim ko'r qilgur. Hali shu gaplarni ham bilaman degin. Jo'na, jo'na, Hoziroq jo'na! Haqing qolgan bo'lsa, qiyomatda olasan. Xudoga soldim.

Janjalning ulg'ayib ketishidan qo'rqqan mulla usta Mirsalim:

— Qo'ying, endi Hoji bobo, bituvchilik qilaylik, — dedi. Keyin menga qarab: — Bola, sen ham tilingni tiy. Undan ko'ra gumoningni ayt. Qutichani kechasi kelib kim olgan bo'lishi mumkin.

Musofir sarrof bo'lsa bir chekkaga siqilib, mening ahvolimga achinib, soqolini silab yig'lar edi.

— Ey, bachchai bechora. Badbaxt yetim. Hoji bobo, hama kam budiya mag tavon deham. Chand pul meboshad? (Ey, bola bechora. Baxti qaro yetim. Hamma yo'qolgan narsalarning tovonini men bera-man. Necha pul bo'ladi?)

— Bas qil-ey, shu meshavat-peshavatingni! — dedi Hoji bobo hindini jerkib, so'ngra menga yuzlanib dedi:

— Ayt, gumoning kimda?

— Birovga tuhmat qilish qiyin. Gumonim tunov kun mirshab yetaklab kelgan puchuqda. U siz bilan usta Mirsalimga o'chakishib qolgan.

— Hm, shunaqami, — dedi Hoji bobo, — zimdan tekshirib ko'ramiz, qochib qutulolmaydi.

Oxiri janjal bituvchilik bilan tindi. Men bugun kechqurun haydaladigan bo'ldim. Usta Mirsalim men yana biror shikast yetkazmasligim uchun shu yerda ko'z-quloq bo'lib turadigan bo'ldi. Hoji bobo xizmat xaqlarim uchun oyiga bir so'mdan to'rt so'm pul, uning ustiga quyuc duo qiladigan bo'ldi. Quticha va uning ichidagi mollar topilsa topilgani, topilmasa xudo yetkazadigan bo'ldi.

Kechgacha odatdagicha ixlos bilan xizmat qildim.

Kechqurun ketishga tayyorlana boshladim. Shomdan keyin odatdagi o'zim yotib-turadigan

yerga ko'rpacham, yostig'im taglarini — xazinamni tozalab, yengsiz to'nyoqasiga tika boshladim. Ikkita o'n so'mlik, uchta besh so'mlik tilla. Hojibobo bergan bitta uch so'mlik qog'oz pul, qolganlari bir so'mlik, yarim so'mlik so'lkavoy, tanga-chaqa aralash edi. Tanga-chaqalarni tikkanim yo'q. Jamuljam qirq ikki so'm oltmish ikki tiyin bo'lgan edi. Katta davlat. Urush bo'lmaganda o'nta qo'y olsa bo'lar edi. Ha, mayli.

“Semizlikni qo'y ko'taradi”, degandek shuncha katta davlatdan o'zim ham qo'rqqar edim. Pulni yoqa baxyasiga tikib bitkazay deganimda, usta Mirsalim tepamga kelib qoldi.

— Nima qilib ivirsiyapsan, bolam?

— Haydalihsiga-ku, haydaldim, endi ko'chaga shu yirtiq-yamoq bilan chiqamanmi. Hech bo'lmasa, u yer-bu yerimni chatib olay.

— Parrextagina bola, — dedi usta Mirsalim, — ishqilib, shu ko'zi tor sarrof ustingdagi to'ningni tortib olmasa bo'lgani edi. Ko'p ziqna odam-da. Bo'lmasa, shuncha pul-a? Bitta sariq chaqani “mang usta, choy iching”, deb oldimga tashlagani-bilmayman. Ertaga sen sho'rlikka varrak qilib bermoqchi bo'lib dilimga tugib qo'ygan edim, Xitoy qog'oz bilan qamish ham savil qoladigan bo'ldi. Ha, mayli, peshonang ekan.

Yuragim “shuv” etib ketdi.

— O'zi bergan to'n-ku, qaytib so'rarmikan?

— So'raydi u to'ng ko'z. So'ramaganda ham Hoji bobo bergan ish haqingni qo'lingdan qoqib oladi. (Sarrofning menga nisbatan jo'mardligini usta Mirsalim bilmasdi. Sarrof to'nini hech qachon so'ramas, qaytanga haydalganimni bilib yashirincham ikki so'lkovoy baxshish bergan edi.) Usta Mirsalim so'zida davom etdi: — Hozir oydin kecha, shomdan endigina o'tdi, hali ham gap-so'zni chivalashtirib o'tirmay, xayr-ma'zurni nasiya qilib ketaver. Ketaverishning Hoji boboga ham ma'qul tushadi. U kamchiqim odamlarni yoqtiradi.

Bu gap menga sariyog'dek yoqqan edi.

Usta Mirsalimning bu gapining tagida piyozi

bor. Men bilar edimki, Ilhom samovarchi samovarga odamni ko'proq chaqirish uchun to'ti saqlagan-day, Hoji bobo usta Mirsalimni to'ti qilib boqar edi. Usta Mirsalimning menga qilgan "mehribon"ligi mening uchun emas. Hoji bobodan yana boshqa da'vo qilib o'tirmasin, tezgina ko'zdan yo'qola qolsin demoqchi edi. Shuning uchun men unga:

— Sizga shu maslahat ma'qul bo'lsa, mayli, ketaman, — dedim.

Samovardan qumg'onga suv quyib — chapishtirdim, tashqariga chiqib, shu yerda ozod bo'lish sharafiga bet-qo'limni, oyog'larimni yaxshilab yuvdim.

Qora-qurum bosgan sassiq takyaxonadan tashqariga chiqib, ko'kragimni to'ldirib nafas oldim. Endi men pok-pokiza, qushday yengil, ko'nglim tongday tiniq. To'rt tomonim qibla. Lekin qayoqqa qarab yo'l olsam ekan?..

G'AFUR G'ULOM

SHUM BOLA

Qissa

“Sharq” nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent—2004

Muharrir *Erkin Malik*
Ressom *Yulay Gabzalilov*
Badiiy muharrir *Bahrom Bobojonov*
Texnik muharrir *Diana Gabdrahmonova*
Musahhah Nodira Oxunjonova

Bosmaxonaga 5.05.2004 da berildi. Chop etishga 7.06.2004 da ruxsat etildi. Bichimi 84x108^{1/32}. Ofset bosma. Shartli bosma tabog'i 8,40. Nashriyot hisob tabog'i 8,53. Adadi 10000 nusxa. Buyurtma № 412. Bahosi shartnoma asosida.

“Sharq” nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
700083, Toshkent shahri, “Buyuk Turon” ko'chasi, 41 uy.